

ЯРОСЛАВ ГАЙВАС

КОЛИ

КІНЧА-

-ЛАСЯ

ЕПОХА

ЯРОСЛАВ ГАЙВАС

КОЛИ КІНЧАЛАСЯ ЕПОХА

diasporiana.org.ua

НА ЧУЖИНІ
1964

Всі права застережені

Обкладинка роботи Мирона Левицького

**Накладом Українсько-Американської Видавничої Спілки
в Чікаго**

ВІД ВИДАВНИЦТВА «САМОСТІЙНОЇ УКРАЇНИ»

22 червня 1963 р. минуло двадцять два роки від початку німецько-російської війни, цієї найжорстокішої фази другої світової війни. Про організаторів війни говорять, що вони знають, де і як вона почнеться, але зовсім не знають, де і як вона закінчиться. Це з особливим правом можна сказати про німецько-російську війну, що почалася цього незабутнього 22 червня 1941 року.

Не лише перебіг тієї війни перевищив всі інші війни своєю масивністю, мільйоновими арміями на безмежних фронтах, бездонними людськими стражданнями, безглуздою жорстокістю, отруєною з найбільше рафінованим і послідовним пляном знищення мільйонів невинних безборонних людей, але й у висліді тієї війни безповоротно закінчилася одна епоха в історії людства. Війна ця визволила несподівані енергії й ихнула насамперед велику частину Європи, пізніше Азію і інші континенти в якийсь несамопитий вир бездонного катаклізму. І катаклізмові цьому кінця не видно. Проти себе станули й себе взаємно доповнили розвиток подій і люди. Сьогодні ще не завжди можна прослідити, де діяла послідовна, непереможна закономірність подій, а де надлюдською напругою повертала корабель історії людська воля.

В осередку цього виру опинилася українська людина. Українська людина політичного й узагалі провідного активу й українська людина-представник широких мас. Як же ж вона і її дії виглядали на тлі тих апокаліптичних подій? Як виглядали наші політичні групи? Як ми виглядали як цілість?

В цьому пляні видаємо окремо збірку статей п. Я. Гайваса, друкованих на сторінках «Самостійної України». Працю подаємо в її первісному виді без тих скорочень, що були зумовлені друком в місячнику, а в деяких випадках її дещо розширено, чи виправлено.

Тут на села й хутори ми
Залізну наживули сіль,
Тут скрізь наше військо незримо
У хижих залагах стоїть.

(О. Ольжич)

З ПЕРСПЕКТИВИ РОКІВ . . .

Проминуло вже двадцять років від початку другої світової війни, минає стільки ж часу, коли розрушене воєнними подіями українське політичне життя зазнало до тепер докладно ще не вивченого та всесторонньо ще не дослідженого трагічного розколу в ОУН. Здається, не давній і короткий час, але за той час світ зазнав більших змін, як не раз за століття. Стара політична рівновага, старий уклад сил на кулі земній розхиталися в своїх основах, настали найбільші суспільно-політичні й державно-політичні зрушення, духові революції, не раз прямо катаклізми. Розпалися столітні держави, померкли найбільші імперії світу, щоб зробити місце може відсталим, може не раз економічно й технічно недорозвиненим, але гордим і рішучим національним державам. Одних вогонь другої світової війни спалив, на обителі других перенісся й ще довго не буде кінця тому всезрушуючому процесові.

Період другої світової війни сповнений винятковими подіями в Україні. Події ті заставили українську людину вийти на широку арену й після двадцяти років підневільного життя в чотирьох займанщинах показати себе, свій характер, свої умілості. В заграві жорстоких боїв ще раз продемонструвалися наші сили й наші слабості. І хоч наша боротьба не завершилася успіхом, то все таки ці події дають нам багатющий матеріал для поглиблення наших знань про природу визвольних рухів, про особливості масової революційної боротьби в добу війни. А зокрема, вивчаючи ці події, ми пізнаємо глибше й докладніше, ким ми є, а ким ми можемо бути в добу історичних рішень. 2-га світова війна ще раз яскраво продемонструвала перед нами, що тільки там закінчуються акції великими тривалими успіхами, де поєднуються стихійні

здвиги мас з цілеспрямованою, плявною акцією провідної верстви. Самі стихійні здвиги мас без провідної верстви з правила вигорять як бунти, знов же акції провідних кіл без опертя на широкі маси вироджуються в заговори і путчі.

Події другої світової війни підтвердили, що всілякі надумані узагальнення в роді «голодні революції не роблять», або протилежне: «ситі революції не роблять» не мають нічого спільного з дійсністю. Вже Велика французька революція заперечила таким твердженням, але вони в нас ще покутували й перешкождали нам не в одному та ще й сьогодні де-не-де покутують. А відомо, що Велику французьку революцію започаткували нотаблі керівні вершкові елементи тодішньої французької суспільності, які аж ніяк не були голодні, а навпаки були насичені матеріяльними й культурними добрами. Від них же перейняв революційний смолоскип «третій стан», міщанство, голодне тільки влади, бо життєвих благ йому не бракувало. Кінчили ж революцію справді голодні санкюльоти-безштаньки.

Так же само було в царській Росії. Починали революцію Львови, Мілюкови, Терещенки, ситі-преситі багатії, аристократи, комерсанти, провідна інтелігенція, а кінчали голодні й обдерті маси. Нашу революційну боротьбу, безперервні, жорстокі війни двигали на своїх плечах наші власне голодні, дуже голодні маси через цілу козачину аж до Хмеля. А провідниками їх були кращі елементи провідної верстви, шляхти, інтелігенції. Подібно в часі другої світової війни в нашу визвольну боротьбу вливалися «гнані й голодні» полонені з большевицьких армій, переслідувані втікачі з каторжних робіт у Німеччині, а поруч них цілі станиці української поліції. Німці хотіли добрими харчами й привілеями виховати її на свою гвардію, але вона пішла в ліс на невігоди, на риск, щоб бити тих же німців.

З того можна зробити єдиний правильний висновок: не матеріяльний добробут, не соціяльне задоволення, чи подібні речі зрушують людину, зрушують масу до боротьби. Вони можуть бути і є допоміжним, доповняючим

інші глибші мотиви чинником. Основним мотивом є прагнення вищого порядку, прагнення жити вільно і творчо, прагнення іти вперед, прагнення бути рівним з іншими. Холод і голод, несправедливості та знущання є тією оливою, що підсилює первісний вогонь. Іншими словами, «побут не визначає свідомості» і матеріальні мотиви не є рушієм людської діяльності.

Про «технічний» бік справи, про організацію партизанки, про бої появилось в нас від часу війни трохи матеріалів, але до них частенько треба ставитися таки критично. Справа в тому, що більшість авторів, які займаються тією проблемою, вважають своїм основним завданням зложити дань «патріотичним почуванням» та розхвалюють нашу сторону безкритично, а зате противникові, чи ворогові достається вся критика, всі догани, а на добавок ще й немала доля лайки. А чи можна багато пізнати, навчитися з такого ставлення проблеми?

Ще гірше з розвитком української політичної думки, концепції в часі другої світової війни. Ці проблеми майже не притягнули до себе уваги наших авторів-дослідників, та й не багато матеріалів для тих дослідів. Просто аж дивно: після стільки невдач, стільки тяжких зусиль і трагічних неуспіхів у нас ще немає тої настирливості вивчати аналітично минуле, пізнавати його, щоб учитися краще майструвати майбутнє, щоб раз і на завжди перервати ланцюг невдач. Ні то обережність, ні то неоправданий страх — бо казок про те, що «ще не час говорити про ті речі, щоб не виявляти їх перед ворогом», не можна брати серйозно — безстрашним холодним розумом розглядати подію за подією, вивчати характери дієвих осіб, устійнювати причинову пов'язаність подій, викривати різні сторонні впливи на наші рішення, щоб не повторяти тих самих помилок та щоб власними силами добиватися успіхів. Де є нелицемерна правда про наших діячів, нашу політику, наші успіхи, наші помилки в часі другої світової війни? Тієї війни, що була може найжорстокішою трагедією, але водночас і найбільшою історичною лекцією і межовим каменем між двома епохами в житті людства.

Така постава є в нас тепер до правди, але й передтим у нас не завжди було краще. Через те покладена база всякої національно-політичної діяльності — ще дотепер не скріпилася, не є підбудована критично проаналізованим політичним досвідом. Не багато в нас твердих суспільно-політичних настанов, незрушних національних вартостей і справжніх практичних умінь, що переходять з покоління в покоління, зростають, збагачуються і цим способом дають можливість здобувати тривалі успіхи.

Наслідком того ми попадаємо в скрайності. Забуваємо, що в модерній суспільності, а зокрема в суспільстві, яке веде свою національну визвольну боротьбу, є місце і роля для різноликих елементів, якщо вони готові дати свій вклад в розбудову сили й вартостей нації. Українському націоналізмові закидають з-права і з-ліва, що він засклепився в собі, оповився непорушними догмами й принципами й крізь них дивиться на світ. І то робиться тоді, коли ніхто інший, тільки власне українські націоналісти намагаються всіми можливими засобами пізнати внутрішній зміст, внутрішню динаміку сьогодняшнього світу й включитися в них, щоб разом з усіма народами маршувати вперед, маршувати до кращого завтра. А закиди націоналізмові в заскорузлості й догматизмі роблять власне ті, що самі не в силі звільнитися зі шкаралущі дев'ятнадцятого століття, неспроможні відділити зерно від половини в М. Драгоманова, до сьогодні моляться до його непомильності, беруть за добре від нього все: правильне й неправильне, живе й віджиле, хоч повинні відважно й мужньо признати й признатися, що його «теорія трьох Русей», взагалі русофільство, скрайній федералізм, що виродився фактично в анархізм, на сьогодні ані творчі, ані актуальні, але навпаки. З другого боку наші реакційно-монархістичні й консервативні елементи моляться до непомильності В. Липинського, ще прагнучи повороту «селянської України», а його «класократичні принципи» були спізненим на сто років відгомонам подібних думок у Західній Європі ще перед Весною Народів та індустріальною революцією. Цього роду думки й ідеї залишилися далеко позаду

ідеї модерної нації, принципу внутрішньої демократії, фундаментальної вимоги народовластя.

Тим більше дивно, що ті ідеї минулого видвгають в добі не лише планетарної революції, що до дна переорала й надалі зрушує науку, техніку, технологію, індустрію, людські стосунки, але й міжпланетарної революції, коли людина переможно відривається від своєї матері-землі й з тугою прямує свій зір в міжпланетарні простори, намагаючись їх здобути. Цікаві думки М. Драгоманова, шляхетні погляди і колись привабливі суспільні теорії Липинського — давній, віджилий світ.

І тому треба поставити справу виразно й ясно. Коли ми вимагаємо критичного підходу до нас і наших поглядів з боку наших противників, то тим більше ми мусимо стосувати такий підхід, розглядаючи і минулу і сучасну діяльність українських націоналістів. Нам не треба задурювати себе легендами й мітами, ми є достатньо сильні й тверді, щоб відверто дивитися правді в очі, а наша ціль настільки велика й справедлива, що навіть найбільше критичний розгляд не захитає наших основ. Український націоналізм є вже нестертим елементом, невід'ємною частиною нашої історії. Він здобув і своїми осягами визначив своє місце на її скрижальях і цього ніхто не затре. Але, що більше: він залишився найважливішим, центральним, підставовим елементом у визвольній боротьбі українського народу й на сьогодні в його всебічних змаганнях за перетривання, за збереження свого місця під сонцем. Він є головною силою, що не допускає ворога збити наш нарід із ніг і робить його готовим до нових дерзаних, до нових революційних здвигів. Іншої цього роду сили поза українським націоналізмом на сьогодні немає.

Саме так підходитимемо до розгляду української політичної діяльності в часі другої світової війни. Не є це справа легка, бо ділянка ця необсліджена. Не буде це науковий розгляд, а спроба зрушити з місця занедбану, небезпечно занедбану ділянку, започаткувати дискусію, аналізи.

КАРПАТОУКРАЇНСЬКИЙ БУРЕВІСНИК

Українці мають свій пролог до другої світової війни. Ним є збройна боротьба й державне будівництво на Карпатській Україні осінню-зимою 1938-39 років. Події на Карпатській Україні ми ввійшли в цикл тих величезних конфліктів і зрушень, що розгорталися в конвульсіях найбільшої дотепер світової війни і розгортаються ще далі. З українського боку виявилися вже в подіях на Карпатській Україні і в зв'язку з ними ті основні моменти, що опісля товаришать розвиткові подій на Україні й розгортанню політичної діяльності українських самостійницьких чинників у часі другої світової війни. Події на Карпатській Україні виявили, - можна без перебільшення сказати — в першу чергу героїчну поставу українського населення і його готовість служити загальній справі та посвятити беззастережно все для відбудови власної держави. Проявилось це виключно яскраво вже на Карпатській Україні, тій частині української території, що була довгими століттями відділена від українського материка, що була найдовше й найтяжче гноблена та денационалізована, через що заслужила собі на драматичну назву «раненого брата».

Другим моментом, що виявив себе вже на Закарпатті, була безмежна відданість українського політичного провідного активу і взагалі провідних елементів суспільності своєму народові. Не є ніякою таємницею, що першими в цьому напрямі були й приклад іншим подавали українські націоналісти. Але водночасно з цим українська політична провідна верства виявила брак політичного реалізму, непередбачливість, незорієнтованість і фальшивий розрахунок політичних умовин і намірів поодиноких діючих на Україні і довкруги неї сил. Атмосфера революційної романтики, прагнення збройної бо-

ротьби, як найповнішого вияву визвольних змагань. непохитна віра в слушність своєї справи відсували в тінь жорстоку реальність в стосунках з нашими сусідами і з тими, що їх політичні шляхи перетиналися, чи на якийсь час зустрічалися з нашими. В занедбанні був у нас холодний розрахунок і калькуляція та розрізнення між словами й ділами тих, що для своїх політичних цілей прикидалися нашими союзниками.

Це виявилось вже в перших днях на Карпатській Україні, це покутувало до кінця війни. В часі подій на КУ переважаюча частина українського політичного світу вірила в добру волю німців, якщо не допомогти, то бодай не вороже поставитися до відбудови української держави. Ця віра довший час була фундаментом наших політичних розрахунків.

Третім моментом, що виявився вже у зв'язку з подіями на КУ, була повна ізольованість української справи й визвольної боротьби українського народу на міжнародньому терені. Героїчні подвиги й надлюдські зусилля населення, січовиків і уряду Карпатської України викликували подив серед чужинців, виповняли сторінки чужої преси, вдаряли в сумління, але ніхто, ніодин державний муж, ніодин дипломат, а тимбільше ніодин уряд не підтримали, не висловилися публічно й офіційно за нашою справою. Цього стану нам не вдалося переломити протягом цілої другої світової війни. Ми так і залишилися для зовнішнього світу «лицарями абсурду», борцями за фіктивні ідеали, над якими тверде життя перейшло до денного порядку.

Події зв'язані з Карпатською Україною й розбір Чехословаччини виявили, на яких крихких основах тримається європейський мир. Стало ясным, що зближається війна, велика війна й що до неї слід готуватися. Автор цих рядків при кінці листопада 1938 р. перейшов нелегально кордон з Галичини в КУ і тут, перед поворотом в Галичину, одержав виразно наставлений на війну інструктаж від компетентних чинників ОУН. Інструктаж діставав він у Хусті від сл. п. Ярослава Барановського, що був у супроводі О. Ольжича. Обидва представники

Організації говорили про війну як про неминучий факт і на цьому базували цілу інструкцію. Інструкція між іншим заторкала таку некучу справу, як перехід людей з Галичини в КУ. Серед організаційних кадрів у Галичині та взагалі серед української молоді настала прямо психоза переходу на КУ. У зв'язку з тим представники Організації передали в край доручення, щоб тільки ті члени Організації переходили на КУ, які розконспіровані й грозить їм арешт. Інші хай за всяку ціну залишаються на місцях, «бо в близькому часі буде війна з Польщею й вони в Галичині будуть більше потрібні, як у КУ». Сама ж Організація рішила силами, які були в різних країнах поза кордоном, а насамперед силами КУ і взагалі Чехословацькими обслужити потреби КУ. Той розрахунок виявився правильним. Сили ОУН, змобілізовані в той спосіб, при ентузіястичній допомозі й співпраці населення протягом тижнів а не раз і днів, добилися історичних перемог. Населення КУ відчувало ритм історичної доби й патос національної революції та стихійно включалося в державне будівництво КУ.

Катастрофа Карпатської України потрясла українським населенням всюди. Це був дуже тяжкий удар для нас усіх. Та вона не завалила розрахунку на Німеччину як майбутнього союзника, не зважаючи на те, що власне німці дуже холонокровно й рафіновано віддали КУ на поталу мадярам та й ще дали їм усяку підмогу. На жаль, не знайшлося тоді українського політичного чинника, що виступив би ясно й твердо та реалістично з'ясував положення, представив можливі висновки і в правдивому світлі накреслив тактику, методи й цілі німецької політики. Не можна таким чинником вважати тих діячів і політиків, що під захистом польського орла, чи большевицької зірки накликали «до тверезости».

Тут не місце розписуватися про неправдоподібні жорстокості мадярів, про їхні звірські знущання не тільки над полоненими січовиками, але й над населенням. Та ці потрясаючі події швидко заслонила наступаюча гроза великої війни. Всі ми відчули, що в тій війні прийдуть великі історичні рішення й сподівалися, що й наша справа буде в ній позитивно розв'язана.

НАГОРІ «ПОЛІТИКА» — НА НИЗАХ БОРОТЬБА

Вересень 1939 р. застав український політичний світ в такому стані, який сформувався протягом тридцяти років. Основна лінія поділу пробігала між революційним націоналістичним табором і легалістичним, або, як його популярно окреслювано тоді, угодовецьким. Легалістичний табір складався з декількох груп-партій; між ними УНДО (Українське Національно Демократичне Об'єднання) і УСРП (Українська Соціалістична Радикальна Партія) були найсильніші. Це так було в Галичині. На еміграції в Європі, головно в Чехословаччині і Франції, діяли гурти колишніх історичних в Україні партій, що своєю ідеологією й поставою зближалися до головних галицьких партій. Українське політичне життя в Румунії було під тяжким гнетом румунської адміністрації й поліції, а тільки останніми роками завдяки молодшим елементам української суспільності вдавалося здобувати триваліші й маркантніші успіхи в боротьбі тієї частини українського народу за збереження свого обличчя й здобуття людських прав. У Чехословаччині угодовецькі партії були властиво філіями чеських партій. Самостійне партійно-політичне життя починало щойно зароджуватися. Націоналісти ж, як і пристало революційній течії, творили одність, творили нерозривну цілість без огляду на кордони й заборони окупантів. Вони спаяним фронтом стояли в боротьбі з окупантами й протиставилися легалістичній політиці партій та були об'єднані в одній організації, підпорядковані одному провові, без огляду на місце перебування.

Поза чи понад існуючими організаціями й партійними побудовами були такі дивовижні, як партії-державні центри, що водночас в потребі виступали як партії, то знов як понадгрупові центри. Такою була група УНР в

екзилі, такими були теж гетьманці. Обидві групи вважали себе єдиними носіями правової української державності. Це на словах. А на ділі групи ці не зв'язані з політичною дійсністю на землях в котрійнебудь займанщині, не брали активної участі в боротьбі, в терпіннях народу, а через те не підтримані українським населенням, обмежували свою діяльність до «паперової війни» --- писання різних меморіялів, видавання різних видань за гроші можних протекторів. Власне, шукання тих протекторів це й було головне завдання тих груп, а знайдення протекторів головним політичним успіхом.

В іншій площині намагався стати загально-національним Провід Українських Націоналістів. Провід намагався охопити своєю діяльністю всі українські землі, щоб цим способом стати фактичним керівником політичної діяльності й визвольної боротьби українського народу.

Цілості українського національного життя не виходив на добро брак якогось загальнонаціонального осередку, де поодинокі групи не лише взаємно себе консультували б, але теж у загальнонаціональних справах виносили б якщо не ідентичні, то принаймні в тому самому напрямі скеровані настанови. З прагнення добитися того зродилася ініціатива Всеукраїнського Конгресу. Ініціативу в основному висунули, мабуть, соціалістичні й демократичні партії. Одначе нічого з того не вийшло. Найважливіша справа --- це творча концепція, що впливала б з потреб життя нації й була повністю наставлена на їх реалізацію. Партії, що видвигнули цей проєкт, були по суті опортуністичні, тож ніякої пориваючої ідеї вони дати не могли. До того вони вважали поверсальський порядок довготривалим, тож шукали з окупантами наших земель співжиття й злагоди, а не рішального розрахунку-розправи. Не диво, що націоналісти не були зацікавлені в таких плянах такого Всеукраїнського Конгресу. А до того ж самі ініціатори, побачивши, що окупаційні чинники, з якими вони шукали «нормалізації», ідеєю конгресу не захоплені, теж не напірали на його реалізацію. Так у короткому часі ідею Всеукраїнського Конгресу призабуто.

А тим часом загальне положення ускладнялося, а доля українського населення поглиблювалася.

На тому тлі зароджувалися й розширювалися своєрідні духовополітичні ножиці між провідними політичними елементами й народними масами на українському Заході. Найближче до мас стояв своєю революційністю й активною поставою до життя організований націоналізм. Але й він ще не став керівником народньої маси й нормалізатором її прагнень і вчинків. Та треба зразу признати, що він був на прямій дорозі до цього. А народ активізували не тільки соціально-політичні страждання і господарська нужда, але ще й інший чинник. Таким іншим чинником була типова зрушенням масам динаміка, може, доля, виповнена вщерть, або, може, якесь підсвідоме відчуття доступне тільки людським масам, що під ногами тріщить земля і настає гроза, що може змести майже все з лиця землі: —

Тож населення нашого Заходу — Волині, Полісся, Галичини, Лемківщини, Закарпаття — стає стихійно на захист своїх прав. В той час, коли політики дискутують про «нормалізацію», «співжиття» та інші короткотривалі фікції, нашою землею зачинає потрясати людський землетрус. І характеристично, що ці потрясення охоплюють насамперед відсталі околиці. Немалою причиною в цьому мусіли бути особливо тяжкі життєві умовини й безглуздий гніт польської адміністраційної верхівки. В південно-західньому куті, на Лемківщині, відбулися славетні заворушення в Ліську, коли селяне виступили до боротьби з поліцією і військом голіруч і... без провідників. Комуністи бо на селах не мали ніяких зв'язків, а національні елементи... не розуміли сенсу історичних подій.

Вони ще не йшли в глибину народніх мас, не ставали їх активними провідниками. І це останнє тим тяжче зрозуміти, що вже на початку двадцятого століття Галичина переживала селянські страйки й заворушення, значить, був час чогось навчитися від життя. І власне в тих селянських заворушеннях початку нашого століття брала участь наша інтелігентська верхівка, що намагалася ті виступи краще зорганізувати, розгорнути, використати для

загального добра. Відомі з того часу криваві «баденівські вибори», коли українські селяни відстоювали свої права, а за ними стояли їхні провідники. Отже було з чого брати приклади для гідного наслідування. На жаль, цього не сталося.

Ще більше знаменні й криваві були події на межі Полісся й Волині, в Камінь-Коширщині, в 1932 р. Там вибухло селянське повстання, осередком його стали села Верхи й Обзир (або Вібзир).

І тут мали ми діло з тим самим характеристичним явищем: коли наші селяни боролися й гинули, дуже часто розвішувані на деревах власних садиб, то, не зважаючи на наявність політичних груп і партій, не знайшлося організаторів і керівників цих масових рухів. І керівником Обзирського повстання став кольпортер видань «Дешева Книжка», молодий селянин Терешко. Сьогодні прямо годі зрозуміти це відставання нашого тодішнього активу. Як він міг переочити цю так часто демонстровану історією правду, що поява масових рухів віщує з цілою певністю наближення великих заворушень. Приходиться пояснити це хіба тим, що ми на своєму тодішньому ступені розвитку ще не зрозуміли суті масових рухів, що ми ще з ідеологів не переросли в тактиків і стратегів широкої революційної боротьби. З боку українського націоналізму було це зумовлене ще й тим, що саме в тому часі він ще не зумів виколотися зі шкаралуці студентської молоді, і ще не зрісся з масами, із соціальним рухом, що живе в масах, їх веде, полонивши їх своїми ідеями. Коли ж ідеться про наші легальні партії, то їхнє угодівство закривало їм погляд на те, що діється кругом, а ще більше на те, що приносить найближче майбутнє. Хоч з другого боку тяжко це в'яснити, бо в рядах легалістичних партій опинилася була велика частина колишніх учасників Визвольних Змагань, які з досвіду знали характер масових виступів, колись їх очолювали й за них відповідали.

Навмисне наводжу те все, щоб указати на неповний розвиток української політичної думки й діяльності на нашому Заході, щоб краще з'ясувати ті труднощі, перед

якими опинилися українські політичні діячі в другій світовій війні, щоб уявити собі підґрунтя тих імпровізацій, через які вони мусіли перейти. Власне через такий невідрадний стан вихопився з рямок українського життя у Львові такий знаменний випадок, як квітневі бої й загибель десятків мешканців Львова в 1936 р., з нагоди похоронів українського робітника В. Козака, застріленого польською поліцією. Не лише під час похорону, але і в пізніших вуличних боях не було ніякої нашої організації сили. ОУН була нещадно розбита й майже ціла Краєва Екзекутива була в тюрмах, а декілька членів ОУН, що взяли участь у похоронах, виступили з власної ініціативи. Але й опісля наша преса стала осторонь цих трагічних подій! А навіть «слідом за дідом», ідучи в хвості польської офіційної пропаганди, частина української преси нап'ятувала ті події як «інспіровані комуністами». Ще трагічніше вийшла історія з польським руйнуванням українських православних церков на Холмщині й Підляшші.

Дивлячися з перспективи років на ті несамовиті вибрики польської державної влади, мусимо прийти до висновку, що ця держава своїм безглуздим і нелюдським поступуванням не могла встоятися. В доповненні до «політики» руйнування церков на Холмщині й Підляшші, в інших околицях наших західніх земель органи влади «моцарствової» Польщі заходилися — як у середньовіччі — «навертати» наших селян на «правдиву віру Христову», тобто православних християн на католиків. Несамовитою ілюстрацією тих подій було село Гриньки на Волині, де польські пограничники виконували ролю побожних місіонарів.

Сьогодні годі зрозуміти дурноту польської верхівки! А до цього ці безстыдні й безглузді виступи польської влади відбувалися під несамовитий галас розбещених і спеціально створених до цього банд «кракусів» і «стшельців» та інших «звйонзковців». Значить, ситуація аж напрошувалася до гідної відповіді з нашого боку.

Витворювалася одна з тих історичних ситуацій, коли парід в обороні своєї чести, своїх ідеалів, віри своїх

батьків хапає за зброю та йде на розплату, звичайно жорстоку розплату. Доведений до відчаю діє з цілою пристрасстю й масовою непогамованістю. З різних причин тоді ще це не сталося. Чаша горя і знущань ще не виповнилася поза береги.

Наші селяни й міщани самі захищали своїми грудьми свої святині, самі відходили з поля бою побиті. І як на глум над українськими політиками і діячами, осамітнено пролунав протест великого галицького Митрополита.

Правда, треба зазначити, що лекції ці не пішли зовсім намарно. Коли осінню 1938 р. польська вулиця почала за підштовхом і наказами державної влади розвивати таку саму акцію у Львові і інших містах Галичини, з українського боку прийшло до організованої протидії. Але про це пізніше.

Ці кардинальні недомагання тогочасної політичної української діяльності можна пояснити, як це вже частково вказано вгорі, тільки політичною незрілістю та фальшивими політичними оцінками наших політичних діячів.

Хоч індивідуально не бракувало серед них людей відважних і підприємливих, але як провідна політична верства, як формувачі політичних масових рухів і стратегії політичної боротьби вони не дописали.

Зміну у відповідному напрямку можна було помітити щойно тоді, коли заграви нової війни стали щораз гарячіші й коли властиво вже починалися перші пробні удари на різних відтинках. (Мова про осінь 1938 р.).

Осіnnю 1938 р. політична криза в Європі доходила до свого zenіту. Під ударами Німеччини — Мадярщини — Польщі, розпадалася Чехословацька республіка. Спрагнені акції українські націоналісти зважилися ув'язатися в боротьбу на Карпатській Україні, не зважаючи на всі особливості цього терену. І тут на Закарпатті під тиском подій вони станули до організування мас і впровадження їх у боротьбу. Але це діється не лише на Закарпатті. В тому самому часі й у Галичині націоналісти теж починають розуміти потребу впровадження мас у боротьбу. І тому, коли осінню 1938 р., польська вулиця, під-

штовхувана державними органами і ведена студентськими авантюристами (корпорантами), разом з польською поліцією й парамілітарними організаціями почала громити українців, з ініціативи членів ОУН повстає у Львові Комітет Протиакції. Завданням Комітету було організувати масову протидію й оборону проти польських погромів, яких жертвою падали, як поодинокі особи (напр. п. Блажеквичева), так і установи (крамниці Маслосоюзу, друкарня в будинку «Просвіти» тощо). В склад Комітету, що його очолив пок. Роман Шухевич, увійшли Левко Долинський, Іван Равлик, Сергій Костецький і автор цих рядків. Хоч ініціатори Комітету й цілої акції були члени ОУН, або близькі до ОУН, то основним завданням для них стало: зрушити масу до боротьби, оминаючи групові й організаційні обмеження та очолити її кваліфікованими керівниками, без огляду на партійну приналежність, а тільки на підставі їх особистих вартостей і кваліфікацій. І тому першим політичним кроком Комітету було вислати двох представників для інформацій і ділових розмов з групою Д. Палієва. Були контакти й з представниками інших груп. Непередбачено прискішений розвиток подій не дав змоги тій ініціативі розвинутися до кінця.

Ще іншим негативним моментом у політичному житті західних українців був повний розрив між старшими діячами й молодими активістами.

Проблема батьків і дітей вічна. Але одночасно з тим у кожній здоровій і політично зрілій суспільності, в конфлікті батьків і дітей, в політичній зміні й руху вперед, є основний мотив — тяглість. Кожне молоде покоління, хоч би як критично наставлене до «батьків», мусять пізнати внутрішній зміст їхніх поступків на те, щоб прийняти за своє те, що тривале й завжди вартісне, а відкинути те, що проминаюче й разом з батьками відходить до минулого, до історії. На жаль, у нас цього не було.

Так було на українському Заході.

НАРОД НЕЗДОЛАННИЙ

На українських землях під большевиками 30-ті роки — це роки суцільного винищування всього українського. Російські большевики не вдоволялися духовним розгромом української нації і її політичним поневоленням, вони рішили її обезкровити, біологічно знівечити. Нація збуджена в «огні й крові» революції 1917-20 рр., не дала себе приборкати поновною російсько-большевицькою окупацією. Збуджені енергії, так буйно й рішуче виявлені в добі українізації, показали, ким ми можемо бути. Не Провансом, не провінцією якоїсь метрополії, але землею, що родить великих дітей бурхливої події, що різьбить тривалі культурні вартості. Це ясно бачили большевики й не боялися нічого так, як саме цього. І тому прийшли трагічні тридцяті роки. Розпочав цю чорну декаду великий організований червоною Москвою голод 1932-33. Голод і поліційно-терористичні заходи ослабили здібність активного спротиву української народньої маси в підбольшевицьких умовах. Вершком цих нелюдських заходів була злощасна ежовщина. З типовою російською жорстокістю й нелюдністю, як за часів Івана Грозного чи Петра I, чи іншого російського деспота нищено винних і тих, що могли бути винними, їхні родини. Фантастичні самообвинувачення, признання у різних неіснуючих злочинах, у приналежності до антибольшевицьких революційних організацій, — все це вдумуване таки самими большевицькими слідчими й судовими органами та їх провокаторами, заганяло тисячі людей на повільну смерть у сибірські безвісті або на розстріл, попереджений звірськими знущаннями. Розкриті могили у Вінниці є явним доказом звірства большевицької системи і її російського виконавця. Списки осіб

у вінницьких масових гробах вказують, що вбивано без розбору, забираючи згори «призначений контингент» з означених місцевостей. Годі повірити, що ті подільські селяни були учасниками протибольшевицьких акцій і заговорів. Проти тих нещасних людей не ведено ніякого слідства. Багато з них замордовано кілька днів після арешту, без слідства й доказів вини.

Характеристично, що велике число вінницьких жертв були польського походження з того району Поділля. Їх ліквідували большевики, щоб позбутися небезпечного елемента на випадок конфлікту з Польщею. Не від речі тут сказати, що на сотні вбитих не знати, чи хоч один був би колинебудь в такій акції брав участь. Але можливість існувала, тоді «давай ліквідувати» всіх. Сьогодні на те все є одно **вияснення: Сталін**. Останнім дурнем був би той, хто повірив би, що один Сталін був настільки всемогутній, щоб мордувати людей у найдалше положених українських селах. Пояснення може бути одне: большевицька система й російська людина.

Треба дивуватися, як українське громадянство під большевиками, виставлене протягом одного десятиріччя на такі удари, не розгубилося зовсім, а тільки замкнулося в собі, очікуючи відповідної пори. Про якісь вияви української політичної думки, або про спроби ширшої політичної діяльності, очевидно, підпільної — в цій декаді не приходиться говорити. Люди були змушені ходити одинцем. Хто проявляв себе трохи активнішим, того большевики на силу впрягали в свою систему. Хто ж послідовно опирався цьому, того знищували. Не диво, що вся, як колективна так і індивідуальна енергія була спрямована на самозбереження.

За таких умовин було виключеним, щоб до вибуху другої світової війни на території України міг проявитися загальноукраїнський політичний рух. Це було намагання, що вимагало ще часу й відповідних умовин, щоб стати загальнонаціональним виявом.

З УПАДКОМ ПОЛЬЩІ

Польсько-німецька війна 1939 р., або вереснева кампанія — як її залюбки називали поляки — тривала коротко, щоб дати змогу зформулювати чи то нові ідеї, чи дати виявитися якимсь новим заходам. За ті короткі два тижні, — бо стільки тривала війна, — український опортуністичний світ ще раз показав свою політичну безнадійність і відірваність як від загальних подій, так і від ритму українського життя. Його політика оперта на зовсім нереальних оцінках, позбавлена будь-якого життєвого ґрунту, мусіла дійти до абсурду. Тим абсурдом були нікому непотрібні заяви застрашених лідерів українського угодництва про «жертву майна й крові», що її вони готові були зложити в обороні Речіпосполитої. Очевидна річ, що ніхто з українців, гноблених польською окупацією, не збирався давати ту «жертву майна й крові» для Польщі. Не збиралися теж і автори тих заяв, бо виялові роками опортунізму, вони були нездібні грудьми захищати свої позиції.

З другого боку, власне місяць: перед другою світовою війною, а ще більше її польська фаза, підтвердили в цілому обсязі політичний реалізм українських націоналістів. Реалізм цей однаково тверезо оцінював загальне положення, хиткість післяверсальської Європи, а ще більше хиткість Польщі, якої лідери дурили себе й своїй нарід примарами «моцарствовости». Тут же зразу треба додати, що реальна оцінка націоналістів впливала не так з їхньої інтелектуальної вищости над легалістичними елементами, бо тої вищости не було, як з властивостей, притаманних революційному рухові. Кожний революційний рух, якщо він справді є революційним, а не тільки бунтарством, виростає прямо з життя. Він з одного

боку виростає з найпекучіших і назріваючих до розв'язки життєвих потреб, а з другого боку він вбирає в свої рядки все, або майже все творче й позитивне, з народньої маси. Вінеє рухом людей, що прагнуть іти вперед, без огляду на жертви. Революційний рух протиставить себе цілою своєю суттю тим елементам, що засіли суспільні, чи господарські вершки й наставлені на «благоденство». Він з правила є не тільки рухом бурхливої молоді, але й суспільних елементів, обложених найтяжчими у відношенні до їх сил і спроможностей тягарями. А крім них, ще й тих елементів, що, визрівши й вирісши понад рядки і понад поземи призначені для них даною панівною системою і її репрезентантами, прагнуть зломити накинені рядки, які для них є нічим іншим, як путами, і створити умовини для свого свобідного розвитку і лету. І тому кожна революція є своєрідним «переверненням драбини». Ті елементи, що є на дні, прагнуть звільнитися, прагнуть знищити існуючий стан, в якому вони є об'єктом у чужих руках, і стати вільними творцями своєї і своєї спільноти долі. Заперечуючи існуюче й прагнучи за всяку ціну на свій лад побудувати майбутнє, вони стоять можливо найближче до майбутнього, а одночасно з тим всім їм відносно найлегше вичути всі слабкі місця існуючого стану. Попри це все колективна свідомість в революційних групах і організаціях без порвняння перевищає колективну свідомість груп, які посіли вершки й наставлені на «споживання», на використання наслідків посіданого. В революційних рухах є у великій мірі те, що слід назвати «генієм групи», тобто понадіндивідуальне вичуття й усвідомлення ситуацій і таке ж намічування шляхів. На тому загальному тлі стає зрозуміло, чому ОУН в краю вже на місяці перед війною зважилася на переломовий крок: поважна частина ОУН під Польщею, на чолі з Краєвим Провідником Тимчієм-Лопатинським, перейшла жити в підпілля. Для них було очевидне, що нормальне життя кінчається, а в скорому часі почнеться нова буря, а з нею й нова епоха. І тому треба зривати з тим, що існує, лишивши працю, дома, родини. Власне тоді, весною і раннім літом 1939 року, не лише кристалізувалися психологічні підстави під май-

бутні боеві акції, але й під майбутню поширену суспільну роботу. Те, що пізніше прибрало масовий характер УПА, тоді починалося як «зелені кадри». І Краєва Екзекутива, а зокрема її Провідник, доклали всіх зусиль, щоб «зеленими кадрами» обхопити всі Західні Землі. Вже приблизно в червні-липні прийшла дефінітивна вказівка з-за кордону про неминучість конфлікту. В парі з тим прийшла і інформація, що й ССРСР буде вмішаний у конфлікт. І тому дуже пильну увагу звернено на проблему зв'язків зі Східними Землями.

Зв'язки ОУН з Наддніпрянською Україною і взагалі з підбольшевицькими теренами були завжди не лише найслабшим місцем організації, але й одночасно її найглибшим прагненням. По цій лінії спочатку УВО, а опісля ОУН робили багато заходів. По цій лінії понесено найбільші втрати, а серед них загинув і Голова Проводу, полк. Євген Коновалець. Та не зважаючи на це, Організація ні разу не забувала, що стати всеукраїнською, обхопити всі українські землі це для неї найжиттєвіша проблема, це питання: стати державно-творчою силою, історичним фактором, чи разом з іншими угрупованнями залишитися переходним, провінційним явищем.

Намагання ці йшли різними шляхами. Практично кожна сильніша, активніша організаційна група думала про це й пробувала діяти в цьому напрямі. Голосилися до цього добровільно поодинокі члени Організації. Неодного з них вислано, неодного ім'я стало відомим через його трагічну загибель (нпр., Полотнюк, чи син пробольшевицького парламентарного посла Західнього), неодни загинув безіменним героєм в катівнях НКВД.

Власне й по цій лінії Краєва Екзекутива ОУН на Західніх Землях робила особливі заходи напередодні війни. Краєвий Провідник Тимчій-Лопатинський, висилаючи автора оцих рядків разом з його (автора) другом-співучасником утечі з львівських Бригідок, Петром Башуком, на Волинь з дорученням приготувляти організацію збройних відділів (літом 1939. р.) дуже гарячо й наполегливо доручав докласти всіх зусиль і без огляду на жертви переломити большевицький кордон на тому відтинку.

Як кожна фаза другої світової війни замикала собою якийсь більший історичний період, так і польсько-німецька війна раз на завжди змела з лиця землі післяверсальську Польщу. Хоч післяверсальська Польща виросла на великих визвольних гаслах самовизначення народів, то першими її кроками на ділі було заперечити ці революційні, віщуючі нову добу принципи й поневолити ряд національностей, а між ними найчисленнішу українську.

Разом з Польщею раптом перестали діяти й усі українські угодовецькі партії, так, немов би їх існування не було умотивоване потребами українського життя, а виникло з особливих умов польської окупації і було повністю до них пристосоване. Сталося це якось зовсім беззвучно. Без ніякої ухвали керівних органів, без заяв і подання до відома чогонебудь світові, без пояснень і оправдань, належних нашому громадянству. Всі Центральні Комітети й Головні Ради, чи Секретаріати, що ще кілька тижнів тому говорили про свою незаступну місію в житті українського народу, перестали існувати.

ОУН опинилася сама й одинока на побоєвищі. Те, про що мріяли деякі скрайні кола серед націоналістів, стало нагло дійсністю: без якихнебудь потрясень, без боротьби й жертв запанувала в нас така модна тоді в Європі—монопартійна система.

Рівночасно з тим спустилася «залізна завіса» докруги української справи: ми опинилися замкнені в більшості в большевицькій системі, а в меншості в німецькій. І не зважаючи на настирливі намагання пробити цю завісу та на часткові успіхи, в основному аж до кінця другої світової війни нам не вдалося вийти зі своєю справою на ширшу міжнародню сцену. Таким чином ціла наша суспільна й політична активність того періоду сконцентрувалася на внутрішньо-українському фронті.

На Наддніпрянщині, використовуючи зрушення принесені війною й зустрічі з частиною західнього світу, а зокрема з українським Заходом, почали наново будитися прояви самостійницьких починань. Були це лише перші позначки, що їх можна було помітити в зустрічах з людьми. Наслідком упадку ризького кордону багатьом

українцям з Наддніпрянщини; що була до того часу якнайцільніше ізольована від усього українського в цілому світі, вдалося побувати в західніх областях. З природи бистрі, а до того ще виїняткові добре вишколені в большевицькій системі, вони миттю пізнавали, чим жив український Захід. Зустрівшись з українською людиною Волині чи Галичини, наддніпрянець не лише зразу нав'язував загублений контакт, але вживався в нову атмосферу. Ставало ясно, що не все втрачене, не все вирвала з корінням ежовщина й сталінський терор. А до того війна з Польщею, а зараз за нею війна з Фінляндією, а ще більше велика війна на заході, нагадували постійно про те, що вкоротці прийдуть якісь зміни. Очевидна річ, що нікому в голову не приходило, щоб зміни були такі, які ми пізніше були змушені пережити! На землях, зайнятих большевиками, тобто у західніх областях, настав своєрідний переходовий період. Старих партій не стало, большевики зразу взялися знищити до коріння існуючі до того часу форми суспільного й господарського життя. Поруч цього залишився організований в підпіллі, хоча надщерблений і вибитий з рівноваги несподіваними подіями націоналістичний рух. Велика частина членства виїшла на Захід, а ті, що залишилися, мусли в першу чергу вивчити нові обставини, щоб могли устійнити тактичні засоби дальшої діяльності. Стратегія й політично-революційна концепція мусли прийти пізніше. Подібний стан настав і на Буковині, коли вона опинилася в рямках СРСР, чи номінально Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Зате західні кордони українських земель, які опинилися під окупацією німців — Підляшшя, Холмщина, Посяння, Лемківщина — закипіли діяльністю. Націоналістичний елемент і взагалі український елемент, що скупчився тут, кипів прагненням, довго придушуваним: робити, творити. Почалася бурхлива діяльність, якої ті землі не бачили довгі сотні років. А треба було починати від основ, від шкіл і читалень, кооператив, науки письма, боротьби з масовою неписьменністю. І тут молоді націоналістичні кадри показали себе якнайкраще. Сотні молодих людей

з націоналістичної школи, в найгірших і найпримітивніших умовах повністю віддалися роботі. І протягом короткого часу ці терени зрушено з дотеперішнього напівмертвого стану. Не залишено облогом найглухішого села, найменшого присілка! Село за селом, хата за хатою обходили ці молоді апостоли й запалювали людей своєю вірою, своїми ідеалами! Місцеві органи очолювано повітовими й окружними осередками, а ці знову очолено надбудовою у формі Українського Центрального Комітету в Кракові. Хоч цю всю роботу ставляла ОУН, то вона намагалася включити в неї всі елементи з колишніх політичних партій. Це ставало частиною ширше закреного пляну об'єднати довкруги ОУН все українське громадянство. Для глибшої праці по цій лінії покликано до життя при ПУН Комісію Державного Плянуння. Комісія ця мала збирати й виучувати матеріяли про положення й зміни на батьківщині та на базі тих матеріялів і взагалі дослідів приготувати пляни та дані для майбутнього державного будівництва.

НАПЕРЕКІР ГЛУЗДОВІ

В розгарі тієї роботи наступило найбільше внутрішнє потрясення другої світової війни: розлам в ОУН, або як це називають тепер, розбрат. Старі особисті антагонізми й анімозії, які прибрали на силі з появою на тому самому терені майже всіх видатніших робітників підпілля, різниці в поглядах на тактичні й організаційні питання, брак чіткої лінії в несподіваних нових обставинах, розходження в виборі методичних засобів, врешті ті претяжки до wielimінування позакулісові ходи й впливи неукраїнських сил, які завжди були й будуть прокляттям еміграційних груп, роздерли, здавалося, монолітну ОУН. Сталося це остаточно літом 1940 року. В цей спосіб на шляху до створення єдиного українського фронту довкруги однієї організації, сама ця організація розбилася безповоротно.

Приготовляючи свою організаційну систему, провідники пізнішої бандерівської ОУН розвинули величезну активність, притаманну всім скрайнім угрупованням. Свою увагу вони сконцентрували на Краю, що був окупований більшовиками й на західньо-українських теренах, що були влучені в склад т. зв. Генеральної Губернії, тобто адміністраційної одиниці, створеної німцями з частини польських земель. Як кожне ліве крило революційного руху, вони не лише старалися перехопити всі дотеперішні розбудовані ОУН лінії роботи, але видвинути нові гасла. І так створили вони Політичну Колегію. Політична Колегія, подумана як платформа й організаційні рямки для теоретичної розробки ідеологічних і політичних питань. В короткому часі стала вона тереном впливів своерідних «авангардників», промінентних мальконтентів і власних опозиціонерів. Але завдяки маркантним одиницям, що опинилися там, вона не лише розвинула кипучу діяль-

ність, але й почала витискати своє п'ятно на цілій організації Ст. Бандери. Більшість тих людей по якомусь часі покидали організацію Ст. Бандери, але в той час вони не лише формулювали позиції бандерівського т. зв. Другого Конгресу, але й накинули свої погляди на політичну платформу, що її бандерівці намагалися реалізувати в часі другої світової війни. Тими людьми були Іван Мітрінга, що відійшов одним з перших, а опісля загинув в бою з большевицькими партизанами, як член УПА, очоленої Т. Бульбою; Борис Левицький, що перейшов на далекі ліві позиції; Василь Ривак, що недавно повернувся з еміграції до большевиків і т. д. Але тоді вони не лише мали важке слово в організації Бандери, але й намагалися не раз не без успіху, накреслювати віхи цілому українському визвольно-революційному процесові. Бажаючи все можливе охопити своїми рямками, Ст. Бандера дав теж доручення своєму особистому приятелеві, адвокату В. Горбовому створити щось у роді державного уряду на еміграції.

Розлам в ОУН створив і накинув обидвом організаціям і цілому українському життю свої закони. Він став центральним фактором, що на них звернено очі не лише чинників обидвох організацій, але що гірше — цілої суспільности. Супроти цього блідла праця Комісії Державного Плянуння, а й Політична Колегія щораз більше піддавалася натискові «щоденних потреб» і змушена була постачати аргументи для внутрішньої драчки. Не стало ніякої внутрішньої контролю, бо не було ніяких діючих політичних організацій. І тут мабуть уперше виявилися негативні внутрішні наслідки браку, скажимо, політичної конкуренції. Не стало стриму, і розлам всевладно накидав свої закони цілому нашому життю. В такому стані минали довгі місяці і щойно ранньовесняні події 1941 р., почали штовхати відповідальніші елементи до важливіших справ.

НАЗУСТРІЧ БУРІ

Таким чином українські націоналісти, як насправді єдина діюча українська політична сила, фактично перебрали на себе відповідальність за розвиток української політичної думки й діяльності в обличчі тих драматичних подій, що наближалися невмолимо. Ці події мали бути створені не нашими руками, намічені не нашими замислами, але ми їх сподівалися, ми їх прагнули, ми ладналися їх використати і з ними ми зв'язали свої історичні шанси. В них ми прагнули бачити історичну нагоду для цілого нашого покоління і зворотний пункт у житті нашого народу.

І нічого ми так не боялися, як загрози змарнування цієї нагоди. Надходячі події ми мусіли не тільки зустріти, але в них треба було включити українські сили так, щоб вони, зростаючи самі в собі, закріплювали за собою щораз ширші і триваліші позиції та здобували щораз важливіший голос і роль на арені, де розігравалася небувала історична драма.

І треба признати, що як ОУН, так і ОУНР (Організація Українських Націоналістів революціонерів—так тимчасово назвали себе бандерівці, а вже в ході війни перезвали вони себе на ОУНСД, тобто ОУН Самостійників Державників) — взялися до підготовки дуже серйозно. І вже в цій підготові, а ще більше в оцінці положення, в оцінці сил власних і противника та в передбачуванні розвитку подій виявилися дуже основні і дуже глибокі різниці між обидвома організаціями. Хоч технічно обидві організації організували похідні групи на тих самих заложеннях, а їхні оперативні пляни були дуже подібні, то в змісті роботи, в її душі, в настановах та інструкціях виявилися зовсім протилежні підходи. І ця протилежність відразу вказувала, якими різними шляхами підуть ті дві організації.

ОУН

Війна з большевиками неминуча й близька. Німці в ній остаточно переможуть, бо перевага їхня завелика, одначе не без труднощів. І саме в тих труднощах для нас шанси. Їх треба буде використати, треба зорганізувати силу. Сама Організація цією силою в вистачаючій мірі не може бути, і тому треба її будувати на загально-національній базі, треба зрушити цілий народ. Справу ставити так, що тут виступає активно народ, суспільність як цілість, а ОУН — уживаючи вислову О. Ольжича — тільки закваска. Досвід 1917-20 рр. учить, що коли прагнеться справжньої сили, треба ставити на ноги цілий народ. В 1917-20 рр. ми були непереможні, коли нашим провідникам вдалося зрушити народ. Коли ж народні маси відставали, тоді найгероїчніші військові частини не могли перерішити розвиток подій на нашу користь. Для підйому й організації всенародньої енергії треба покористуватися всіми формами збірного життя. Політичне охоплення маси розділити між ОУН і неорганізаційними, але під впливом ОУН політично - адміністраційними органами. Крім цього потворити суспільні й культурні організації масового вияву. Політично-адміністраційну управу будувати від Народніх Рад по селах, які мають бути покликані до життя негайно з нашим вступом до села, через Повітові, Обласні, а вивершити їх Українською Національною Радою в столиці. Українська Національна Рада є революційним передпарляментом, побудованим на діючій волі народу, а одночасно й переємником традицій і фактичним продовжувачем діяльності Української Народньої Республіки з доби 1917-20 рр. Порядок береже народня міліція. Поза міськими центрами і оподалік від головних шляхів пересувань німецьких частин покликувати до життя військові одиниці під гаслом самозахисту і самооборони. Це були основні стратегічні принципи.

Як бачимо, основною стратегічною настановою було: побудувати силу на всенародній основі. Збудити народ і довести до того, щоб він став підметним чинником на

своїй території, без якого або понад яким нічого зробити не можна.

Ні в інструкціях до цілого організаційного активу, ні в зверненнях до широких верств населення, ні в окремих дорученнях до керівних чинників у терені Провід не давав доручення починати будову держави, самостійного життя українського народу згори, тобто від декларації. В справі державно-політичних заяв ОУН мала зайняти поставу щойно створивши відповідну силу. Тактикою мало бути: створювати доконані факти на місцях, а демонструвати їх щойно підбудувавши відповідний силовий захист. Дуже складним було питання відношення до бандерівців. Були вже перші інформації про можливість терору з їх боку, але в це керівні кола Організації взагалі не вірили. Остаточно прийнято, що засадничою постановою має бути: не допускати до загострення на цьому відтинку, а позатим виждати, яке буде поступовання бандерівців. Дехто вірив, що зустріч на Рідних Землях і безмір роботи там, натхнуть бандерівські кращі елементи прагненням єдності націоналістичного руху.

Рішення кинути всі сили зразу на Наддніпрянщину зустріли застереження з боку ген. Капустянського і полк. Сушка. Обидва вони вимагали створити людські резерви, мотивуючи, що війна на сході потриває довше, а тому людськими силами треба уважно господарити. А до того ген. Капустянський остерігав перед правдоподібними несподіванками з большевицького боку. Одначе до його слів ціле Оперативне Керівництво — тіло, призначене до керування акцією на звільнених теренах — відносилося як до слів, що їх треба вислухати, але своє робити. Не довго перед вибухом війни відбулася в Кракові розмова, на якій між ін. порушено дві справи:

1) Німецькі пляни у відношенні до українських намагань творити державне життя.

Найбільше поінформований в тих справах Омелян Сенник говорив, що про німецьку допомогу треба забути; хоча в німців нема дефінітивного рішення в українській справі, або це рішення ще не подане вниз до виконання і через це ще не дійшло до нашого відома, то одначе

треба бути обережним.

2) Питання проголошення віднови української державності.

До цієї справи додатково висловився М. Сціборський. На його думку, треба було повністю притримуватися поданих інструкцій, а коли б довелося формально проголосити відновлення держави, тоді ні в якому разі Організація не буде робити цього від себе, вона може бути тільки ініціатором, а зроблять це Установчі Збори. Українська Національна Рада в хвилині потреби задекларує себе такими Установчими Зборами. Наприкінці він додав, що держава це сила, а силу будується, а не декларується.

Оцінюючи таку поставу сьогодні, слід прийти до висновку, що — хоч тоді мови про це не було — ініціатори й творці тієї концепції намагалися виминути по змолі німецькі протиудари, або — як це формулював ген. М. Канустьянський — «не підставлятися під удар».

ОУНР

Війна з більшовиками неминуха й близька. Німці переможуть в ній швидко і без труднощів: більшовики слабкі, а до того ще загрожені внутрі. У відношенні до німецьких плянів на Україні переважали оптимістичні настрої. Найкраще мабуть схопив це таки сам Ст. Бандера і його думка стала обв'язуючою лінією: У відношенні до українців німці не мають перерішеної лінії. Вони респектуватимуть доконані українською стороною факти. Добре організована держава і вклад у війну проти більшовиків прихилить їх до нашої справи. Доповненням до цієї лінії була теза Є. Врецьони: Німці мають цілий ряд розроблених концептів у відношенні до нас. Це так, як шухляди. І відповідно до наших вчинків і постави вони висунуть одну чи другу шухляду. Зовсім зрозуміло, що така оцінка ситуації і такі передбачування мусіли породити виключний оптимізм і цей неограничений оптимізм висловив інший, один з найвидатніших бандерівських провідників, Ст. Ленкавський: «З появою на Землях все

опиниться в наших руках».

Окрилені такими оптимістичними оцінками, провідники бандерівської організації всю свою увагу сконцентрували, щоб якнайшвидше і найлегше проголосити відповідні декларації на Землях, то значить—на їхню думку—створити доконані факти. А найбільшим таким доконаним фактом мало бути проголошення держави наперед у Львові а зі звільненням Києва — в Києві. Очевидна річ, що це все додатково дуже зміцнювало від давна існуючі серед бандерівців тенденції «будування держави згори» і то заходами однієї партії. В такому загальному пляні мусів набрати непропорційної ваги маніфестаційний чинник: проголошення, декларація... Вони прямо ставали революційними, нову дійсність створюючими кроками.

Самі державно-політичні рямки й адміністраційні форми треба накинути згори, а керівні пости обсадити організаційними, або відповідно потрібними відданими групами людьми. Цю методу мабуть найкраще з'ясував ще інший провідний діяч цієї організації ще на довгий час перед обговорюваними тут подіями: на керівний пост поставити нашого члена, а біля нього знавця з даної ділянки. Наш член скаже «що» робити, а цей знавець вже буде знати «як». Зовсім послідовно, що всі чинники сили, а в першу чергу поліція і всякого роду збройні частини, мали бути беззастережно в руках організації.

Головною перешкодою — згідно з тодішньою оцінкою керівництва ОУНр — мала бути ОУН (під проводом полк. А. Мельника). В цій справі немає писаних настанов, а й самі колишні керівні члени говорять досить нерадо. Одначе з їхніх завваг виходить, що на ділі було дві настанови. Одна для ширшого вжитку, для громадянства, а навіть для членства власної Політичної Комісії. Настанова ця йшла по такій лінії: ОУН є в стані зануку, а з приходом на Землі, а тим самим з охопленням цілого життя бандерівською системою, для ОУН взагалі не буде місця і вона дуже швидко перестане бути чинником. Тим же, що залишаться їй вірні, не слід давати ніякого ходу, але, ізолювавши їх, довести до політичної смерті.

Зате у вужчому колі і на вершку СБ була інша настанова.

Ширші громадські кола і поза-організаційні елементи рішили бандерівці теж втягнути в свою систему не з метою, щоб тим елементам була дана змога відповідальної творчої роботи, але щоб їх використати або як засоби підтримки для себе, або як позбавлених волі полпентачів. З тією ціллю роблено довгі заходи і треба признати, що осягнено величезні супіхи. Майже без вийнятку всі, до кого вони зверталися, дали втягнути себе. Велика частина з них увійшла в склад краківського т. зв. Українського Національного Комітету, але задеклярувавши підтримувати бандерівців, Комітет цей існував тільки на папері, бо тільки до такої заяви був покликаний.

Такою була постава двох активних політичних чинників напередодні німецько-російської війни 1941 року.

ДІЛИ І ПАНУИ

Німці, як уже сказано вгорі, до часу вибуху війни в українській справі нічого не заявили. Бо їм не потребували. Більшість наших політично недосвідчених сил горіли прагненням якнайскорше проявити себе в протибольшевицькій війні, а що цим буде здобуто, які це користі принесе народові, наскільки ми посунемося вперед в досягненні своєї головної цілі, мабуть, мало-хто над цим застановлявся. А це було німцям якнайбільше на руку. Їхні контакти з українською стороною були властиво технічного характеру і йшли такими ж стежками. Коли ж навіть перед самою війною з большевиками вони побачили, що не лише не мають перед собою одностайного українського фронту, але на такий взагалі не заноситься, що ОУН як була роздертою, так роздертою і залишиться, тоді для них було ясно, що вся ініціатива на українському відтинку в їхніх руках. З цього вони скористалися так, що вигравали українські сили досхочу і не потребували в'язати собі рук якиминибудь зобов'язаннями в відношенні до українців. Для осолоди і принади доручали вони час від часу своїм останньорядним представникам робити в відношенні до нас якісь незначні чверть-жести. Одним з таких чверть-жестів було створення двох українських нібито відділів «для війни з большевиками». Відділи ті разом мали менш ніж тисячу людей, що в умовах східнього фронту в масовій протибольшевицькій боротьбі було майже нічим, а було очевидним замилуванням очей. Але і це не відчинило очей політичній наївності й ніхто з нас — не йдеться тільки про організаторів тих відділів, які будучи з головою зайняті організуванням тієї справи, не мали багато часу на аналізи і висновки — не запротестував проти цього. Не видвигнув значення ці-

єї справи і не кинув такого поступування в лице німцям. Мабуть, годі дивуватися, ми вже якісь такі є. І ось сьогодні є серед нас «відповідальні політичні елементи», які готові торгуватися в справі визволення України з якимись анонімними приватними комітетами, що за ними ніхто офіційно не хоче стояти. Офіційною легітимацією тих комітетів є тільки посіданий ними доляр, і з тієї бази вони вважають себе управненими не то ставити під дискусію і сумнів, але взагалі заперечувати факт української державности.

В ОДНИХ — МРІЯ ДІЙСНІСТЮ, В ДРУГИХ — ПРАЦЯ В ПОТІ ЧОЛА

Перший вистріл на фронті був для всіх — для членів ОУН, і членів ОУНР — сигналом до вимаршу. Всуміш з першими німецькими частинами, спрагнені акції, не зважаючи на небезпеки фронтової полоси, проривалися вони вперед одинцем і групами. Треба признати, що бандерівських груп було значно більше, їх вивінювання було краще, і вони просувалися вперед, неначе б мали наперед забезпечений успіх. Використовуючи дані їм можливості, а зокрема свій відділ «Нахтігаль», бандерівці перші осягають Львів. Вже другого дня після входу німецьких відділів до Львова, велика частина їхнього керівного апарату опинюється у Львові. І тут згідно з прийнятим пляном вони проголошують державність. Це проголошення було завершенням довгого бандерівського плянування, апогеєм їхніх нашумілих мрій. В ньому відбилася вся їхня політична природа, світогляд, філософія. Але через те, що це проголошення було саме таким, яким воно було, і що воно мало відомі наслідки, вже кілька днів після нього забракло перспективи і почався раптовий спадок акцій. І треба було довгих місяців і тяжких зусиль, болючих ударів збоку німців, щоб ОУНР почала приходити до себе, відзискувати внутрішню рівновагу та свою давню динаміку.

Тут не місце переповідати ні заходів представників відділу «Нахтігаль», а насамперед о. І. Гриньоха, капеляна відділу перед пок. Митрополитом Андреем, ні докладного перебігу відомих зборів у львівській «Просвіті», ні вживаних тоді нами вияснювальних аргументів. Але слід зупинитися над тим, що бандерівці, зібравши чільних громадян — представників українського Львова, а

в значній мірі навіть українського Заходу в «Просвіті» проголосили «Декрет ч. 1.» Степана Бандери. Цим декретом іменовано Ярослава Стецька головою Державного Правління, що його той же сам «Декрет ч. 1.» покликуював до життя. А представникам громадянства дано змогу поставити пару питань і уклінно прийняти до відома, що за них зробила дана політична група. Таким чином з події, що могла бути історичним кроком уперед, виступом нашого громадянства через його представників, зроблено звичайну інформативну відправу. А треба було тільки трошки історичного змісту й перспективи, щоб ті збори в «Просвіті» зробили чимось у роді революційної конституанти.

Покищо бандерівці, проголосивши Державне Правління, шуміли. Хоч вгорі справи не в'язалися, то на низах, у народі, проголошення держави, як і слід було сподіватися, відбилосся могутнім, потрясаючим відгомонам. Це було насправду велике пережиття: власна Держава!

Члени ж ОУН, прибувши до Львова, станули перед такими завданнями:

а) нав'язати зв'язки із сіткою ОУН, що діяла під большевицькою окупацією і на її базі почати будувати нову організаційну систему,

б) зайняти поставу до проголошення держави й підприйняти відповідні заходи щодо дальших потягнень ОУНр,

в) розпочати плянову широку діяльність, щоб на базі широких організацій можна було підійти до реалізації політичних плянів.

Перше завдання було нескладне.

Зате друге було куди складніше. Як уже відомо, Оперативне Керівництво ОУН разом з членами Краєвої Екзекутиви ОУН на Рідних Землях, рішили вислати своїх представників до Я. Стецька, з метою подати йому наше становище. Від Оперативного Керівництва делеговано І. Рогача і Т. Бака, а від К. Е. О. Максимова. Бандерівці були заскочені як самим прибуттям делегації, так і самою її поставою. Я. Стецько, ані ніхто інший з його найближчого круга не заявили до деклярації ОУН.

Деклярація звучала: Згідно із своїми принципами і

дорученнями згори, ОУН буде визнавати правління, очолене Я. Стецьком, настільки, наскільки воно насправді виконуватиме функції державного правління, а свою програму переводитиме ОУН у рямках обов'язуючого державного закону. Одиною реакцією на неї збоку бандерівців хіба треба рахувати те, що в кілька днів пізніше «міністер пропаганди» Я. Старух запропонував «заднім ходом» І. Рогачеві перейняти пост «міністра пропаганди». З огляду на те, що пропозиція Я. Старуха не впливала з прагнення мати коаліційний уряд, якщо взагалі про уряд можна говорити,— а тільки мала на меті кинути кістку незгоди в нутро ОУН, її навіть не розглядало. Таким чином справи на цьому відтинку далі стояли на мертвому пункті.

Намічуючи свою конкретну роботу, ОУН насамперед мусіла принаймні в загальному знати, що і як наміряються бандерівці робити. Державне Правління було постійно в організаційному стані. І то так щодо самої схеми, як і щодо обсаджування людьми намічених постів.

Справи ці вирішувало не на якихось розмовах з впливовими громадськими чинниками, але між собою в домі «Дністра», де містився штаб ОУНР. Обласне Управління Львівської Области, крім зайняття великих будинків, нічим себе не проявило, так що ці два елементи можна було залишити поза нашою увагою. Міська Управа міста Львова, на чолі з посадником Ю. Полянським, зразу станула на дуже здоровій і раціональній базі практичного виконування завдань, не прикладаючи багато ваги до того, що говорили і вимагали представники однієї чи другої організації. У висліді і цей відтинок не вимагав ніяких особливих заходів. Зате глибоку тривогу викликавав відтинок міліції. Не було ніякою таємницею, що керівництво ОУНР поставило собі ціллю тотально захопити цю ділянку і зробити з неї знаряддя своєї політики, тобто щось у роді «меча революції». На цей відтинок вислала ОУНР низку знатних робітників; серед них і розумом і кваліфікаціями займав видатне місце Є. Врецьона. З уваги на це, першим завданням мусіло бути: вирвати бандерівцям з рук монопольне захоплення і керування цією ділянкою. Добившись цього в якійсь мірі,

ОУН змогла широким фронтом приступити до дальших завдань.

І Оперативне Керівництво і КЕ були тої думки, що треба починати обережно і поступово просуватися наперед. Рішено насамперед покликати до життя Українську Допомогову Акцію — УДА. Допомогова ділянка лежала облогом, а сотні й тисячі людей потребували негайної помочі. І через те УДА зразу стала міцною установою з домівками, кватирами, транспортом, харчівнею, а навіть з бюро, яке видавало подорожні довідки повертаючим додому, бо ніхто інший цього не робив.

БОРОТЬБА ЗА СТВОРЕННЯ КОНСТИТУАНТИ

Забезпечивши себе в цей спосіб перед більшими несподіванками, ОУН приступила до розв'язання головного завдання: будівництва Української Національної Ради у Львові. Іванові Рогачеві дано доручення перевести вступні розмови в цій справі. Першим, що з ним слід було відбути розмову, був Галицький Митрополит Андрей. Одначе, з огляду на технічні перешкоди, перша розмова відбулася зі сеніором українських політиків, що саме недавно повернувся з московської тюрми, Костем Левицьким. Розмова з К. Левицьким була особливо позитивна. Не зважаючи на свій вік, він дуже ясно бачив ситуацію, розумів складність положення і наші силові обмеження, бачив безперспективність проголошеного правління, і тому концепцію УНРади вважав добрим виходом з даної ситуації й розв'язкою, що може мати ширші перспективи. Зате перша розмова з Митрополитом мала інший перебіг. Думки Митрополита йшли в такому напрямку: ми вже маємо державу, маємо державний уряд, хоч він не такий як повинен бути, але з часом дасться усе налагодити. Тоді пощо наvertати до Ради, тимбільше, що ми мали такий прикрий досвід з радами в часі наших Визвольних Змагань. Крім цього Митрополит рішуче вірив, що йому вдасться довести до порозуміння між двома націоналістичними організаціями, як тільки він матиме змогу зустрітися з найвищими керівними особами обидвох організацій. І аж у ході дальших розмов та в обличчі факту зникну правління Я. Стецька, Митрополит підтримав ідею УНРади у Львові цілим своїм авторитетом.

Розмови з іншими провідними діячами були щораз більше позитивні. Більшість з них шукала саме такої розв'язки у витвореній скрутній ситуації: нібито проголошено уряд, але його не чути, коли ж німці почали

арештувати його членів — ніхто ні не протестує, ні не каже, що робити. Тоді саме була нагода створити УНРаду у Львові. Бандерівці поставилися до неї спершу негативно, але, розгубившись після арешту Я. Стецька і його декількох колег, рішили включитися, знов же з метою опанувати УНРаду зі середини. Заносилося на те, що УНРада стане новим театром війни між ОУН і ОУНр. Та переміг здоровий глузд громадянства. Маючи досить спорів, хто правий, а хто на хибній дорозі, — Рада одним помахом відкинула цей конфлікт і висунула концепцію, що представники обидвох організацій можуть бути у Раді не як повноправні члени, але як «госпітанти». Дивна іронія долі! І вчорашні проголошувачі держави й пізніші творці УНРади, олинилися принаймні формально поза рямками цього тіла. Був це без сумніву дуже виразний і глибокий вотум недовір'я до обидвох організацій. Таким чином більшість передових діячів Галицької України виявила себе в цьому відношенні на висоті. Перебувши більше двадцяти місяців під большевиками, пізнавши, а ще більше відчувши безодню зрушень, перемін, що їх за собою несли большевизм і німецько-російська війна, вони без переконання прислуховувалися «палким доказам» обидвох сторін. Психологічно розлам перенесений з еміграції на Західні Землі, насамперед в Галичину, а потім на український Схід становив собою катастрофу. В найважливішій історично хвилині, в найтяжчих і найскладніших для життя нації і для реалізації її ідеалів умовинах, сила, національна революційна сила, яка лишилася фактично єдиною на полі бою, звернула майже всю свою увагу, вістря свого удару в нутро. Не на зовні, не на подолання, або принаймні ослаблення зовнішніх ворогів, а проти себе самих. В ОУН громадянство українського Заходу вбачало монолітну визвольнобоеву силу, випробувану, що на неї в кожній хвилині можна полягати, а тимчасом дістало розбрат, взаємні обвинувачення, непристойні лайки й неперемірливу боротьбу.

І хоч значна частина громадянства здекларувалася по одному, чи другому боці, велика його частина засуджувала обидві сторони, висуваючи між іншими аргумента-

ми закид невміння в таких вирішних умовах погодитися в третьорядних, чи навіть ще дальшєрядних справах. Громадянство дуже скоро побачило, що в ґрунті усієї тієї міжусобиці є особисті амбіції, особисті незгоди, до яких пізніше «заднім ходом» дороблювано «ідеологічно-політичні» розходження. Всім, або майже всім ставало ясно, що коли б ішлося про речеві розходження, то в обличчі грози й історичної відповідальности, можна б без труду знайти спільну лінію, спільну дорогу. Бо ж для обидвох сторін, як і для цілого громадянства, добро нації, реалізація наших прагнень, зміцнення нашої сили були найважливішою й бездискусійною метою. Коли ж включаться в розвиток подій особисті амбіції, подразнення тощо, тоді ніякі речеві аргументи, ніяка справа, ніяка велика ціль дуже часто не може стати вирішальним чинником. Так власне було тоді в нас : громадянство у своїй великій частині дуже швидко це побачило.

А саме громадянство українського Заходу перейшло немалий шлях у часі наших Визвольних Змагань і протягом двадцяти років окупації хотіло одного: дії. Загальної дії для загального добра!

Одначе не зважаючи на те все, УНРада дуже швидко почала «відумирати». Зложилося на це багато різних причин, а серед них і та, що як перед тим бандерівці не постояли за своїм урядом і не проголосили його тривання й дії без огляду на поставу німців, так тепер ОУН не рішилася вже протиставитися волі німців і зберегти УНРаду у Львові, хоч у поменшеному складі, але діючи нелегально.

Як уже нераз в історії українського народу, так знову й тепер виявилось, що в критичних хвилинах у житті нації, в добі зламів, переходу на нові позиції, для успіху справи мусить бути в громадянстві справді історична сила, група, що має снагу почерез заслону буднів, навиків, через сітку старих оцінок, концепцій і плянів побачити нову дійсність і зревідувати свої дотеперішні політичні розрахунки, та, видвигнувши нові напрямні, які відповідають новим умовам і зміненям потребам, безстрашно переводити їх у життя.

Бандерівці заклали у Львові в той час Раду Старших. Однак, ця їхня рада була концепційно повною протилежністю до концепції Української Національної Ради. Як уже вказує сама нічого не значуща назва цього твору, була це опортуністична міра, інструмент, щоб його можна було використати в якийсь спосіб у потрібі. Із тодішніх бандерівських видань ніхто при найбільшій запопадливості й при найбільше побільшуючих склах не вичитає ніде найменшої згадки про потребу такого центрального тіла, яким мала й мусіла бути УНРада. Бандерівська Рада Старших у Львові так само, як і краківський Український Національний Комітет, були подумані як безвпливові дорадчі тіла, що їх голосу можна слухати або й ні, а їх функція зводилася до притакування, або — як це сказано таки в цьому самому тижневику — до «визнання» фактів, створених ким іншим, у даному разі створених ОУН під проводом Ст. Бандери. Зате Українська Національна Рада мала й мусіла бути чимсь зовсім іншим. Вона не мала «визнавати» творені ким іншим, іншим тілом факти, мала створювати їх. Вона не мала бути додатком до якоїсь установи, чи групи, а мала бути центральною силою, що довкруги неї мали укладатися всі українські сили, групи й інституції. Вона мала бути найвищим, сувереним, революційним органом, революційним передпарламентом, а його рішення мали бути законом для всіх українських національних груп, отже й для бандерівців. Такої концепції не мали бандерівці в 1941 р., не мають її й сьогодні. Цілою своєю поставою, всіми своїми писаннями, своєю тактикою вони цю концепцію заперечують і консеквентно поборюють. І це не випадок, що вони бояться, як чорт свяченої води, навіть вислову «Національна Рада», а послуговуються «комітетами», «радами старших» тощо. А це, щоб була й сам вислів ужитий ними не породив якоїсь думки, що виривається з-під їхнього опікунчого крила. І це є факти, які ми бачимо щодня на кожному кроці в кожній країні. Ми при кожній нагоді бачимо, як тяжко й органічно нестерпно входити бандерівцям до якогось загального національного тіла, згрупування, де вони мусіли б позбутися хоч ча-

стку своєї групової суверенності власне на користь того загального тіла. І роки часу не раз забирає, заки вони під тиском умовин і такі власних низів рішаються увійти в такі понадгрупові з'єднання. Та й після того ми всі знаємо, як не вигідно вони почувуються в таких загальнонаціональних рямцях.

А як же сталося, що Рада Старших, а вірніше, деякі її члени опинилися в первопочинах Української Національної Ради у Львові? Це варто пригадати — не для злоби й не для порахунків, бо всі ми знаємо, де ми опинилися й ким ми є сьогодні, — а для науки, для тих, що робитимуть, продовжатимуть наше діло після нас, та для тих, що воліють забувати факти, та, щоб у всьому «бути першими», нагинають ці факти до своїх кожночасних потреб. Отже, після фіяска правління Стецька — з чого зовсім нема що радіти, але що було об'єктивним фактом — бандерівці розгубилися. Вони нагло опинилися в імпасі, не мали на такий випадок своєї концепції та пляну дії, а коли зустрілися з концепцією Української Національної Ради, рішили, зовсім розумно, включитися в неї. Але згідно зі своєю груповою природою й характером пішли туди з наміром опанувати ту інституцію із середини. І через те їхня Рада Старших за їхньою згодою, а навіть більше правдоподібно за їхньою ініціативою та на їхнє доручення — стала одним з основоположників УНРади у Львові.

Однак треба об'єктивно сказати: якщо б правління Я. Стецька потривало, то бандерівці ні до якої УНРади не пішли б і до її постановня не допустили б. Бо пощо? Коли хтось хоче ще лишнього доказу, то хай подивиться на розвиток подій і їх фінал довкруги УГВРади. Постала вона з ініціативи й заходами бандерівців. Але тому, що ввійшов до неї ряд людей, які хотіли й мали відвагу думати критично, а при тому не побоялися партійного наставника та прагнули в якійсь мірі принаймні думати національними, а не груповими категоріями, — бандерівці, не змігши повністю опанувати власного дітища, покинули його, та ще й як! Це зайвий доказ, що у їхній концепції ні тоді, ні сьогодні — про майбутнє годі сказати — місця на УНРаду, на міжпартійний революційний

парлямент ніколи не було й немає. У львівському випадку зміна їхнього становища зродилася на тлі зникну правління Я. Стецька і власної безрадности, як у даній ситуації поступити. І треба об'єктивно й отверто додати: коли б бандерівцям пощастило тоді у Львові, вони повністю задоволилися б радою потокайлів й проти волі бандерівців, як проти найбільш динамічного українського чинника, тієї концепції в життя не вдалося б перевести. Бо сама ОУН і прихильні їй елементи були в той час заслабі, щоб проти волі бандерівців і їх прихильників здвигнути таку інституцію.

ВЕЛИЧНІ ЦІЛІ, НЕТЯМУЩІ РУКИ І НІКЧЕМНИЙ ВОРОГ

В часі, коли це все відбувалося у Львові, фронт швидкими рухами просувався вперед, а з ним і групи націоналістів обидвох напрямків. Було видно, що ціллю обидвох груп є досягнути першими й то у відповідній силі столицю України — Київ. На здобуття Києва прийшлося чекати довгі тижні. В тому часі націоналісти мали змогу пізнати характер Наддніпрянської України після 20-ти років большевицької руйни, мали змогу пізнати пляни німців у відношенні до України. Саме в часі облоги Києва, в Житомирі, член ОУН Степан Федак (псевдо Змій, колишній виконавець атентату на Пілсудського), що був перекладачем в командних німецьких колах, приніс фотокопії німецьких плянів для влаштування в здобутій Україні п'ятдесяти тисяч «вояцьких господарств», що мали дістати даровими наділами найкращі землі, мертвий і живий інвентар, а серед того живого інвентаря, українських селян як робочу силу прикріплену до землі. Такий несамопитий німецький молот а з другого боку жорстоке большевицьке ковадло мусіли були привести націоналістів до розуму, до налагодження відносин, співпраці, якщо не об'єднання. Але ні!

Прокляття переслідує нас, стаються різні вбивства, завершені подвійним житомирським мордом на особах двох заслужених фронтових вояків і найвизначніших старих революціонерів, організаторів УВО-ОУН. Сьогодні не час сбинувати когось за цей потворний вчинок. Але не слід його забувати. Бо він дуже характеристичний для умовин, у яких українським націоналістам довелось боротися в часі другої світової війни.

Житомирське вбивство потрясло обидвома сторонами. Сталося щось, що гострим, смертельно затроеним лезом, врізалось в найглибшу суть цілого українського

націоналістичного руху. В існуючих тоді умовах — після вбивства братів Пришляків, цілої групи членів ОУН під проводом Шубського і Шульги під Сокалем, після вбивств двох юнаків за роздавання літератури ОУН на Підліській горі, — членство ОУН відрухово заявило: це діло бандерівців.

І не було в тому відрусі нічого неприродного, бо так же само сприйняли цю жахливу подію члени ОУНр. І власне під пригноблюючим враженням її ряд провідних членів ОУНр відбув у Василькові під Києвом нараду, засудив житомирську подію і почав поворотну дорогу із-під Києва назад. Серед тих членів були такі знані, як Мітрінга, Борис Левицький, Паладійчук, Ривак, Федевич і цілий ряд інших. Після цього вони навіки з бандерівцями розійшлися. Найгірше те, що найвищі чинники ОУНр на Наддніпрянщині цього вбивства ані не осудили, ані не хотіли викрити закуліси вбивства. Цього теж не зробив і найвищий провід ОУНр. Ми не будемо доказувати, хто це зробив. Це історія зробить за нас документами, даними, сповіддю, на які прийде час. Але залишається один заміт, що на нього слід звернути увагу: а чому не допустити, що це зробили большевики? Наша відповідь може бути одна: так є. Не зважаючи хто був виконавцем, хто дав безпосередній наказ і хто натиснув спуск пістолі — за кулісами могли бути большевики. Це ж бо вода на їх млин. Але коли так, то мабуть не був замішаний у цю справу згаданий деким Полуведько, (згодом доведено що Полуведько-Діброва-Тогобічний був большевицьким агентом, підсланим до ОУН в Зах. Європу в 30-тих рр., зник після вбивства полк. Коновальця Валюхом, пізніше появився у Львові з приходом німців, тягнувся з членами ОУН аж до Харкова, де ОУН знайшла докази проти нього, що й довело до його арешту. В тюрмі він, побачивши безвиглядність положення — повісився). Полуведько в часі Житомирського вбивства був у Вінниці, що стверджено опісля понад всякий сумнів. А крім цього, ціла його діяльність вказувала на те, що він був наставлений большевиками не на терориста, а на шпигуна, і тому завжди залишався на терені якнайдовше. Зате був цілий ряд інших персо-

нажив, що без труду могли мачати свої пальці в тому. Насамперед і серед членів ОУН і ОУНР був цілий ряд людей, що пристали у Львові і по дорозі. Всі вони роздирали шати за «Неньку-Україну», жахливо лаяли большевиків, хотіли битися з ними «до загибуну», пропонували винищувати їх разом з їхніми родинами «в пень» і сьогодні живуть як упривілейовані під большевиками (Полішвайко, Соболь та ін.) Отже хто вони були? А були ще й інші характери, як Чижевський-Демид, один з найвизначніших членів ОУНР і агент большевиків з 1940 року, або такий відомий у Львові Вальчик, теж больш. агент з 1940 року (висланий бандерівцями до німецької панцерної дивізії як перекладач, перейшов в Донбасі фронт до большевиків, а після війни визначився як один з найжорстокіших і безоглядних большевицьких запродавців у Львові, де живе до сьогодні). Були й інші, що їх ми знаємо, а скільки незнаних нам! Це є один момент. А другий ще більше характеристичний. Переводячи вбивство полк. Коновальця, большевики робили це українськими руками. Першим зв'язковим був старшина Корпусу Київських Січових Стрільців, Хом'як, а самого вбивства доконав теж українець. Таку ж саму методику вони пробували стосувати пізніше. Ось хоч мабуть не тяжко було б большевикам вбити полк. А. Мельника, то вони це пробували б робити тільки українськими руками. Большевицький агент, Ярослав Мороз, мав одним з головних завдань, переходячи з краю до Мюнхену: вбити полковника руками СБ. Автім про те саме остерігав пок. Степан Бандера Полковника в зустрічах в Мюнхені в 1949 р., на що він, Степан Бандера мав докази і їх власне тоді подавав. А не вдалося большевикам цього зробити українськими руками, то вони зрезигнували з цієї справи. Принаймні покищо. Аналогічне можна з цілою певністю сказати про смерть Степана Бандери. Якщо умовини його смерті є такі, як подає бандерівська преса, то він без сумніву загинув з українських рук, кермованих большевицькими замислами. І не важне, чи вбивник походив з цього, чи іншого середовища. Те саме відноситься теж і до Житомирського морду. Коли большевики інспірували його, на-

штовхнули до нього, підказали його комусь, чи навіть постачали засобів, то виконання мусіло припасти українцеві. Автім, що до цього не може бути сумніву, хто це був, бо приїхав він з Берліну разом з іншими, мав при собі легітимацію Української Установи Довір'я в Берліні (Україніше Фертравенсштелле).

Ці всі моменти мусять мати на увазі те, що збираються аналізувати недавньо-минуле, а ще більше ті, що намагаються майструвати сьогодне. Інакше ми будемо себе взаємно підозрівати, посуджувати, а за кулісами будуть стояти червоні майстри, що намагатимуться совати нами, як фігурками. Не від речі тут буде пригадати ще один трагічний випадок, закінчений загином невинної людини. Йдеться про особу Ярослава Барановського. Проти нього власне в тому часі видвигнено було закид в агентурній співпраці з поляками. Доказом мало бути те, що поляки були в посіданні майже всіх інформацій, які передавано за кордон, а зокрема тих, що їх передавали провідні члени ОУН з тюрми. Другим аргументом проти Я. Барановського було те, що появилися польські нібито документи, що виявляли його як їхнього співробітника. Сьогодні стверджено вже, що документи були фальсифікатами. (А чи хтонебудь зацікавився цим? Чи хтось перевів слідство, звідки ті документи появилися, де джерело провокації, де провокатори? А може вони ще далі між нами?)

Що ж до першого закиду, то стверджено, що в'язничий капелян, яким передавано всі відомості на світ, залишився під большевиками, перебуває сьогодні на території Польщі, живе достатньо, а поінформовані наводять невідхильні докази, що він співпрацював передтим з польською поліцією, а тепер з її наслідниками. В цей спосіб, як бачимо, обидва докази проти людини відпали, але людина в міжчасі загинула, обтяжена неповинно найчорнішою плямою.

З того всього виходить одне: в тих усіх справах мусимо бути з осудами дуже обережні, а з огляду на перфідну рафінованість і професійну досконалість большевицької агентурної системи, мусимо спрягти всі наші сили разом, щоб могли як слід протиставитися їм.

Зразу після Житомирської трагедії німці перевели серед членів ОУНР арешти в районі Житомира і Києва. Захитані львівськими арештами, приголомшені арештами на Київщині, ослаблені внутрішніми протестами і відходом ряду людей, бандерівці випускають широку політичну ініціативу з рук. Хоч за ними стоять великі кадри, вони не здібні ініціювати ширші політичні акції. Хоч на західній Волині залишається незаторкнена їхня сила, очолена між іншими Ростиславом Волошином, пізнішим президентом УГВР, то цього всього замало, щоб бандерівці змогли подати якусь ширшу політичну концепцію. Вони попадають на довший час в імпас. Нанизу діє велика організаційна система, що технічно справляється блискуче зі своїми завданнями, вгорі ж безконцепційність і безперспективність.

Цей імпас бандерівців використовує ОУН, що перебирає політичну ініціативу на довший час в свої руки.

Подем повного вияву діяльності ОУН могла бути тільки Наддніпрянщина, і то з різних причин. Тільки Наддніпрянщина — в оцінці провідних кіл ОУН — могла бути тереном вирішних на той час в долі України подій. Туди була спрямована зразу увага ОУН. Туди спрямовано переважну скількість найсильнішого активу ОУН. Західні Землі, а в першу чергу Галичина, після потрясення викликаного проголошенням державности й її неокресленого зануку, були на якийсь час вибиті з рівноваги й усякі акції на тому тлі могли зависнути в повітрі.

І це був один з найгірших наслідків саме такого проголошення державности. Очевидна річ, не йдеться про інтенції авторів того почину. Іntenції їх були похвальні у великій мірі, але непродуманість до кінця такої важливої, може найважливішої акції в житті нації й таке її переведення в життя з бастіону, яким у той час був український захід, — зробили терен, що принаймні на якийсь час не зміг реагувати як слід на великі історичні події.

Знову ж Волинь звернулася чи то стихійно, чи за планами тамошніх керівних осіб — а може у висліді впливів обох чинників — до основної розбудови національного життя і творення силових підстав. Там було менше декля-

рації і маніфестацій, майже зовсім не було різних проголошень, що їх пізніше не було кому перевести в життя. — зате росло шкільництво, будовано адміністрацію — не від столичного державного уряду вниз, а від села й присілка вгору, — ставляла тверді кроки кооперація, відбудовувано нечисленні індустріальні об'єкти, творено насичену українським національним духом місцеву поліцію.

Праця на Наддніпрянщині виявилася відразу дуже складною. З утечею большевиків валилася до основ і адміністративно-господарська система, вибудована ними. Настала порожнеча: ні сільрад, ні міських, чи повітових органів, ні міліції, ні судівництва, прямо нічого ні в адміністраційній ділянці; те саме в господарстві, те саме в шкільництві. Тож усе треба було творити від основ. Велика частина людського елементу відійшла з большевиками. Пішли не лише члени партії й поплентачі, але й численні фахівці — з різних причин. Немало пішло з армією. Та не зважаючи на те все, на місцях залишилося ще доволі сил, щоб починати будувати життя від основ. Несподівано головною перешкодою в тому будівництві виявилися німці. Вони зразу ставили справу так, що можна будувати ті ділянки й так їх будувати, щоб це все сприяло німецькій військовій машині. Не було нічого, що мало б за ціль служити населенню України, нічого, що мало б сприяти розбудові основних життєвих проблем українського життя, української державности. І в цьому всі німецькі органи були однозгідні: чи військові; чи поліційні, чи партійно-політичні. Вони тільки різнилися в тактиці й методах, що й впливало з їхніх завдань. Легенди про «прихильність німецької армії до визвольних аспірацій українського народу» є ні на чому неопертимі побожними бажаннями тих людей, що з причин, для них самих незрозумілих, їх видумують. Німецькі військові чинники або не мали часу займатися тими справами й тому допускали на місцях до різних організованих виявів нашого національного життя й державно-політичних прагнень, або коли їх заставляли вияснювати їхнє поступовання, обстоювали твердження: добре нагороданий кінь потягне більше.

FUROR TEUTONICUS — НІМЕЦЬКИЙ ШАЛ

Правдиве обличчя німецької армії показалося в таборах військовополонених, що були під виключною контролею військових чинників. Автор цих рядків бачив трактування тих полонених — між ними й сотень тисяч українців — «прихильно наставленими до нас військовими чинниками». І сьогодні на саму згадку про те, що діялося в збірних пунктах воєннополонених, а пізніше в самих таборах, кров стигне. Не хочеться прямо вірити в той несамовитий кошмар, до якого — до речі — не мало доступу гестапо й інші поліційні чинники. А найгірше те, що катами й масовими вбивцями були не молоді нерозважні вояки, а понад п'ятидесятилітні дідугани, що становили сторожу таборів. Власне вони, під оком своїх «прихильно до нас наставлених офіцерів і штабів» убивали полонених палками, як скажених собак, розстрілювали без суду і без підстав. Вистачило, що хтось з полонених відставав, або схопив шматок хліба, кинений йому кимось з населення, чи щось подібне. Вимордовували голодом і нелюдською спрагою та заразливими недугами. Нелюдськість дантейських сцен у таборах полонених в Україні доводила до божевілля не одного з тих, що мали змогу це бачити, а зокрема з-помежи місцевих українських лікарів та медичної обслуги.

І тому власне в справі несамовитих знущань і масового знищування полонених німецькою армією вислали спільний гострий письмовий протест до найвищих німецьких чинників провідні українські діячі — полк. А. Мельник, ген. Омелянович-Павленко та Андрій Лівіцький.

І тому пора перестати глумитися над пам'яттю мільйонів українців, закатованих німецькою армією в таборах полонених, і пора перестати дурити себе й цілу нашу суспільність «прихильністю німецької армії».

МРІ І ДІЙСНІСТЬ

Провід ОУН на Наддніпрянщині, що його очолив О. Ольжич, мусів знайти шляхи реалізації накреслених планів і доручень власне в рамках існуючих можливостей. Для кожного було ясно, що треба маневрами використати існуючі можливості, коли ні умовини, ні власні сили не дозволяли на інше поступовання. Треба було зібрати людей, перевірити їх, зжити їх з собою, створити якусь організовану силу, а тоді вже ставити твердші кроки. Оскільки мені відомо, в тій першій фазі не було нікого серед керівних чинників ОУН, що пропонував би негайно і всесторонньо перейти на зудар з німецькими чинниками, хоч усі були заскочені німецькою неописаною безглуздою жорстокістю.

Хто не бачив і не переживав того часу в Україні, той не уявляє собі безміру проблем і завдань, що їх життя кидало перед членів ОУН. Велика частина цих проблем вимагала негайної розв'язки. Було всім членам ОУН відомо, що Організація пропонує ліквідацію колгоспної системи, поділ землі поміж селян і поворот до приватно-власницького господарювання як одного з чинників, що стояв би поруч з рівнорядною державною, міською, кооперативною власністю. Але це була теорія. На практиці треба було не лише перевести поділ існуючих засобів сільсько-господарських продуктів «на кожную душу рівна кількість» — але й налагодити сільсько-господарську продукцію на нових основах. І тут починалася безвихідь. Насамперед німці були проти якоїнебудь ліквідації колективної системи. Далі кожен терен, кожен район, прямо кожен колгосп вимагали окремого підходу. Бо не треба забувати, що йшлося не лише про щодень, але й про дальшу плянову сільську господарку, що мусіла б забезпечити прохарчування не тільки населення села, але й міста і то все при безграничній німецькій грабунковій

господарці. Врешті людський актив, що залишився в колгоспах, зокрема керівні сільсько-господарські чинники таки дуже скептично дивилися на негайну ліквідацію колгоспної системи. Дехто з них наголошував на безпеку не лише сільсько-господарського розладдя, але й загрозу заломання харчового постачання й небезпеку голоду, якщо відколективізування переводити нагло.

Тож після перших зривів, перших «чорних переділів» колгоспів на Поділлі і в районі Шепетівки, Провід ОУН на Наддніпрянщині рішив без шуму припинити цю акцію, а замінити її іншою настановою: не ліквідувати колгоспу зразу, але поволі залежно від місцевих умов розчленовувати його крок за кроком і в цей спосіб переставляти на індивідуальне власництво. І ця інструкція виявилася надзвичайно здоровою. Вся енергія, що була наставлена на «геть колгоспи», тепер могла бути зужита в інших ділянках, зужита з більшими і позитивнішими наслідками. Тут вже треба додати, що пізніше, коли німецькі «ляндскомісари» стали панами життя й смерті в Україні, про реалізацію наших сільсько-господарських плянів не могло бути й мови.

Окремою великою справою було шкільництво. Зближався, або вже навіть починався шкільний рік і діти мусіли йти в школу. І тут виявилися колосальні труднощі: ні програми, ні підручників, ні відповідної кількості учителів. І тут знов прийшлося вживати якнайпростіших, найменше скомпіюваних шляхів і метод. Насамперед ОУН видала вказівку: З початком шкільного року, по змозі, всі школи мусять бути відчинені і всі учителі мусять вернутися на свої пости. Там, де їх бракує, заступити іншими, найбільш до цього придатними силами. Програма навчання покищо дотеперішня, якщо йдеться про математично-природничі науки. Гуманістичні науки слід було подавати «в протикомуністичному дусі». Очевидна річ, що це все було дуже загальникове і відносилось в першу чергу до народного шкільництва, бо урухомлення середнього і вищого натрапляло на непередбачувані труднощі з боку німців. Не легка справа була з учителями. Учителі, зокрема молодші, виховані в большевицьких школах, були насичені навіть під-

свідомо большевицькою пропагандою. Для ілюстрації подаю таку картину: В одному селі в південній Київщині молода вчителька математики й фізики стурбовано клопоталася перед членом ОУН:

— Як же мені робити? Ось мене вчили і я знаю, що всі явища в природі мають свої природні причини і пояснення — дощ, грім, блискавка. І так я завжди дітям в'яснювала. Як же тепер буду це все в'яснювати силою Божою, а не природними законами?

Забрало немало часу, щоб переконати її, що на Заході природні явища пояснюють природними причинами і власне ці науки стоять вище там, ніж на Сході. Не зважаючи на всі труднощі, шкільництво почало дуже жваво розвиватися і то в першу чергу завдяки вчителям. Власне тут в Україні, в найтрагічніших воєнних умовах українські вчителі показали себе справжніми апостолами своєї праці. Ще не розвіялися гарматні дими, ще не заклепилися рани, нанесені боями, а як тільки починався шкільний рік, учителі зразу бралися до організування школи. І як же це відбивало від німецького варварства: школи не треба, наперед виграти війну! — А для тих сердег — учителів могло бути сто воєн, але школа мусіла бути. І вони голодні, обдерті, в холоді скликали дітей і передавали їм своє знання. Подібно було з працівниками культурної ділянки. Вони, де тільки могли, організували свою роботу. Творилися театри, будилися читальні по селах замість червоних кутків, тощо.

Таке ж було і з пресою. Здавалося, що найбільше в Україні редакторів. Але пресі німці дуже скоро ломали хребет, намагаючися робити її рупором своїх плянів.

Окремою проблемою на Наддніпрянщині в той час виявилися церковні справи. Українські націоналісти, члени ОУН, до війни не присвячували цій ділянці великої уваги. Навпаки, справа релігійних переконань і релігійної активності, як і повинно бути, була приватною справою кожного. А священики кожного віроісповідання мали дати собі раду самі в організуванні своїх громад і їхнього церковного життя. А тимчасом на Наддніпрянщині воно показалося не таким простим.

Ще не застиг слід за большевиками, а вже почали по-

являтися різні священослужителі. Були між ними справжні пан-отці, що десятки років, наражаючися на найтяжчі кари, виконували свої духовні обов'язки. Але були між ними теж і різні пройдисвіти, що, користаючи з воєнної завірюхи і хаосу, хотіли пожитися на цій ділянці. Тому не диво, що в перших тижнях після відходу большевиків в кожному більшому місті ми зустрічали не лише справжніх священників, але й самозванців. А між ними були й такі спекулянти, що не задовольнялися простим священничим чином, але проголошували себе єпископами, чи навіть митрополитами. З такими людьми треба було бути обережним. Аж дивно, як скоро дала собі раду з тим нововстановлена єрархія Української Православної Церкви. Виявляється, що не зважаючи на існування большевицької залізної заслони, церковні чинники були в основному поінформовані, принаймні про головні персонажі в Україні так, що швидко відсіяли полову від зерна і церковне життя почало налаштовуватися та відігравати позитивну роль в житті цілої країни.

Коли б не перешкоди і грабункова політика німців, значними успіхами могла б була похвалитися економічна ділянка. Виявилось, що в Україні була велика кількість високоякісних організаторів господарського життя і вони зразу взялися до своєї роботи. Однак бездумна німецька політика, що хотіла бачити в Україні тільки рабів і сільське господарство, ставила ініціативі господарників непереборні перешкоди.

Очевидна річ, що в кожній місцевині, очищеній від большевиків, члени ОУН покликували до життя місцеву міліцію. Пізніший час відкривав нераз, що власне в рядах тих місцевих міліцій залюбки втискалися большевицькі агенти. Та не зважаючи на всі перешкоди, крок за кроком перемагаючи поступово найрізномордніші труднощі, виростала наша сила. Кожна ділянка починала проявляти себе. В кожному осередку місцеві елементи брали керму життя в свої руки й це було найкращою запорукою майбутніх успіхів. Постава німців, яким українське населення погословно не довіряло, поважно гальмувала природний рух у цьому напрямі, але повністю знівечити його не могла.

Довгі тижні задержки фронту під Києвом члени ОУН використали для закріплення зв'язків у терені, підготовки людей і плянів та нагромадження найконечніших засобів. А як тільки Київ звільнено від большевиків, кожен хотів бути там і то негайно. Не було стриму: хоч у голоді та найчорнішій роботі і на найнебезпечнішому відтинку... щоб тільки у Києві.

У ДРЕВНЬОМУ КИЄВІ

До Києва прийшли українські організовані націоналісти з Заходу. Прийшли не тільки галичани, як це дехто хотів злобно підсунути, але в такій самій мірі волняки, націоналісти з Карпатської України, з еміграції, а найбільше та ще й до того організовано Буковинський Курінь. Цей прихід відразу потвердив старі сильні й слабкі сторінки націоналістичного руху, але й виявив нові.

Найбільшим позитивом було соборництво думки, почувань і дії націоналістів. Скрізь по Україні вони в однаковій мірі відчували єдність з місцевими людьми, старались реалізувати місцеві справи, а на їх тлі дбали і про загально-національні. І це без сумніву найбільша цінність націоналістичного руху. Це є певний доказ, що український націоналізм дав своїм членам тверду підставу під національно-державне думання й дію. Черговим великим позитивом націоналістичного руху була безмежна відданість справі; без різниці приналежності до одної чи другої націоналістичної організації; без різниці, яку роль відігравав, який пост займав даний член у своїй організації. Не було випадку залишення призначеного посту, відступу тощо. Правда, це був добірний елемент, випробуваний в розгарі боротьби та в обличчі небезпеки, в твердій школі піднілля. Тому не диво, що наддніпрянський елемент відплачував їм тими самими високими вартостями. Оце тут на еміграції, в сопусі таборів і чаді редакційок зародилися збручі, територіяльні принципи тощо. Там у батьківщині над Дніпром, чи над Десною, в селі, чи в місті, інтелігент, робітник, чи селянин мав для націоналістів, що прийшли з українського Заходу тільки одне: дружбу і братню любов. Правда, як тільки ми прибули в Київ, нас зразу пізнали по одежі й мові, що ми «західняки», нас випитували про все й не раз тут

чи там злобні язики з-помежи гурта цікавих сичали крізь зуби: «ви ж поляки, ви говорите неначе по-польськи». Але їх успокоювали й заставляли негайно мовчати, знаючи, що це або русотяли, або большевицькі підбрехувачі.

До найслабших сторінок західно-українського націоналістичного елементу слід зарахувати легковажне ставлення до щоденних життєвих потреб, незрозуміння ролі щоденних вимог і клопотів в житті громади, а через те часту імпровізовану полагоду конкретних справ. Та найбільшим негативом, прямо катастрофою — було розбиття націоналістів. Це доводило до найболючіших і найшкідливіших наслідків. Для ілюстрації наведу дві події.

1) Автор цих рядків належав разом з Романом Бідою-Гордоном і Богданом Онуфриком-Коником до першої організаційної групи, що ввійшла зараз з військовими частинами до Києва. Одним з наших перших завдань було вивісити на головних будинках Києва українські національні жовто-блакитні прапори, щоб у цей спосіб: а) зразу потрясти українським населенням і вказати йому, в якому напрямі піде розвиток подій, б) вказати німецьким частинам, а зокрема їхнім штабам український характер міста. Зрозуміла річ, що перший прапор замаєв на дзвіниці Софіївського Собору. Яке ж було наше здивування, коли кілька днів пізніше ми побачили цей сам прапор «догори ногами»: синім полотнищем нагорі, так як це робили бандерівці. Для нас був це знак, що бандерівці вже прибули до столиці. Ми негайно переставили прапор «по-нашому», але другого дня знов побачили його «догори ногами». Тоді ми виставили в дзвіниці охорону. Вона постояла там кілька днів. Після цього прапор зостався там «по-нашому», аж доки осінні дощі й вітри не порвали його на шматки. Після того вже не було ніякого прапора ні синьо-жовтого, ні жовто-блакитного.

2) До Києва прибули згодом наші головні сили й їх керівник О. Ольжич. Ідучи Хрещатиком, О. Ольжич помітив групки людей, що читали свіжі, ще необсохлі відозви, розліплені на мурах будинків. Приглянувшись, О. Ольжич побачив, що це велика бандерівська відозва до

«Народу України». В ній бандерівці з'ясували «найважливіші» на той час справи, а саме лаяли ОУН і її членів «шкідниками, опортуністами, запродавцями» й іншими подібними соковитими епітетами. О. Ольжич здер одну з таких летючок, щоб принести до нашого осередка. Але деякі особи з гурта, що читали відозву, висловили протест та підозріння під адресою Ольжича й він мусів їх вести на команду української поліції, щоб переконати, що він ніякий большевицький агент.

Такі факти, а їх була велика скількість, відразу не лише схвилювали найкращі елементи української столиці, але й поза столицею в цілій країні, та пригашували запад, а навіть підривали віру в нашу справу, в нас самих. Замість концентруватися на головних питаннях нашої політики, представники обох угруповань вманеврували себе взаємно в сліпі завулки полеміки. Так розпорозувалася енергія і затемнювалася ясна ціль. Місцевий елемент, з дуже витонченим вичуттям політичних і програмових питань, шукав розходжень і розв'язок саме в цій площині, але замість того бачив перед собою людей з двох різних таборів, хоч люди ці віддані тій же великій справі, однаково ризкують і жертвують життям, але в дрібних справах обтяжують себе всякими безглузкими закидами. І власне на них концентрують свою увагу.

А тимчасом завдання дня чекали своєї розв'язки, чекали більше голів і рук, ніж їх могли постачити обидві організації разом. Серед тих завдань на першому місці була організація самоуправи Києва, організація служби порядку й безпеки та забезпечення харчами населення, бо большевики майже нічого не залишили в місті, а те, чого вони аж ніяк вивезти не могли, знищували, поливали нафтою, щоб тільки ніщо не досталося в руки населення українського Києва. Вже на цьому одному прикладі видно, з якою невимовною ненавистю відносилися вони до населення України.

Першим головою міста Києва став проф. О. Оглоблин. Народи в цій справі були дуже гарячі, бо одинока організована група киян — вони називали себе «місцевою підпільною ОУН», очоленою Д. Багазієм — гаряче противилася цьому й вимагала поставити на цей пост саме

Д. Багазія. Група ця мала дуже сильні атути в руках, бо з нею кооперувало кілька місцевих німців, до яких німецькі старшини відразу приліпили славетну назву «фольксдойчі» й вони таким чином стали неначе неофіційними дорадниками німецьких органів. Одначе тверда постава представника ОУН, сот. С., — його взірцева прямолінійність, відвага й жертвенність були в великій пошані серед німецьких фронтових старшин — таки довела до того, що О. Оглоблин став головою Управи міста з тою поступкою, що Багазій став його заступником. Народа, де вибрано проф. О. Оглоблина головою міської управи столиці України, відбулася в одній школі на Подолі. Вона проречисто виявила ту атмосферу й умовини, що в них прийдеться пізніше працювати протягом довгих років війни. З одного боку українські націоналісти, ще настирливо всякими засобами змагають до досягнення своїх цілей, з другого боку німці, байдужі, або й приховано ворожі до цих намагань. А між ними велика скількість людей, яких мотиви й цілі дуже часто невиразні, неясні, навмисне замасковані. — Ворог, чи свій? — це було часто питанням успіху чи невдачі, перемоги чи смерти.

На цій нараді група Багазія билася твердо й неуступливо за те, щоб він і його люди стали в проводі міста. І тільки побачивши невгнутість націоналістів, вони пішли на компроміс, що показався дуже крихким.

Цей мезаліянс таки зразу виявився. На тій самій нараді Багазій розпочав гарячу атаку проти Оглоблина й заповів, що буде вести її до часу, аж доб'ється усунення Оглоблина. Це йому при допомозі фольксдойців таки в досить короткому часі вдалося.

Проти Д. Багазія керівництво ОУН не мало ніяких твердих даних, він був невідомий, коли б не те, що його прізвище було поміщене нашим зв'язковим до Києва як особи, що відігравала знатну ролу в «київській підпільній ОУН» Зв'язковий цей переходив кілька разів фронт з Житомира до Києва, а перед самим упадком Києва його розкрито як большевицького агента. Та це не давало підстави до остаточних висновків, бо вже тоді було відомо, що згідно з большевицькою практикою на його

«списках членів ОУН» були змішані большевицькі агенти з чесними українськими патріотами. Тоді розбери, хто є чим? Тому треба було бути дуже обережним при виборі осіб, що були на тому списку.

Після вибору голови управи столиці ОУН докладала всіх зусиль, щоб відповідні фахівці очолили поодинокі ділянки роботи. Тих фахівців узагалі не було багато. А крім цього, як це звичайно буває, кращі елементи, ідейні, що хотіли служити справі, а не нажитися, воліли з боку приглянутися, куди воно йде, як події розвиватимуться, щоб зорієнтувавшись включитися в роботу. Зате різна шушваль, спекулянти, а насамперед большевицька агентура, перлися до влади всіма засобами. А головним засобом була неперемінлива лайка проти большевиків, підхлібство, навіть донощитство. Дати собі раду з тим не було легко. Тимбільше, що збоку завжди була необрахована німецька загроза; вона могла впасти в кожній хвилині смертельним ударом. Не зважаючи на те, ділянка за ділянкою діставала добрих людей, ділянка за ділянкою в міській адміністрації ставала на ноги. Поряд з цим окремі люди — члени ОУН — організували поліцію. Основним методом в наборі людей до поліції була «ланцюгова система». Вишукувано оцілілі українські відомі родини, або поодинокі особи й за їхньою порукою ангажовано людей, а ті приводили дальших, їм відомих і так уникано проникання большевицьких агентів в ряди поліції. Та не зважаючи на «ланцюгову систему» й на дальшу перевірку всіх членів поліції, показалося пізніше, що в поліції Києва знайшлася значна скількість большевицьких агентів, що своїм технічним знанням поступово здобували значніші позиції, щоб пізніше руками німців ліквідувати членів ОУН та українських патріотів взагалі.

В часі, коли увага була зайнята повище представленими справами, харчові запаси міста вичерпувалися до останнього й зближалося марево масового голоду. Тоді ОУН призначила кращих людей на харчову ділянку. Вони ввійшли в контакт з господарськими колами, в першу чергу з колишніми кооператорами; наладнано сякий-такий транспорт і харчі таки почали поволі настигати

в місто. Багато колгоспів відступали продукти без якої-небудь заплати, а тільки під розписку до майбутньої заплати. Коли вже здавалося, що діло піде, німецьке військове командування замкнуло місто, здержало доступ не лише автомашин, але й поодиноких людей. Щоб зломити цю «блокаду», вжито всіх засобів, а між ними й організацію Українського Червоного Хреста, що мав опікуватися хворими і потребуючими. На заклик УЧХ район Таращі одного дня доставив понад сто підвод харчів. Німецьке командування впустило тільки під умовою, що харчі будуть зужиті для хворих і шпиталів, але по короткому часі німці були змушені «блокаду» зняти.

І ЗНОВ КОНСТИТУАНТА

Почавши в якійсь мірі розв'язувати ці й інші проблеми, ОУН приступила до організації Української Національної Ради. Вів цю справу особисто О. Ольжич. Він покликав до цього окрему групу людей, зложену в більшості з місцевих. З усіх членів ОУН О. Ольжичеві це завдання було найбільше під силу. Його прізвище і прізвище його батька, О. Олесь, відчиняли йому двері кожної української сім'ї в Києві. Знайшов він так не лише знайомих і друзів дитячих років, але й рідних. Так діяли й інші його співробітники, члени ОУН: Олена Теліга, М. Антонович, М. Михалевич тощо. Завдяки їм ОУН змогла зразу ввійти глибше в життя міста. Знайдено різних старих патріотів. В одному нужденному, забутому приміщенні знайдено матір перед кількома тижнями замороженого М. Сціборського.

Та не зважаючи на ці всі зв'язки, організувати УНРаду було нелегко. Мешканці Києва, так як і мешканці наддніпрянської України взагалі, не сподівалися від німців нічого доброго. Німці залишили за собою злу пам'ять з часів визвольних змагань. Крім цього кияни були назагал обережні. Вони воліли подождати розвитку подій. Мало це й свої добрі наслідки. Нпр. охотників на німецьких коляборантів, запродавців і вислужників не було, або було дуже мало. А ті, що були, рекрутувалися або з людей насланих большевиками, або із зрусифікованих і зденаціоналізованих елементів, що передтим запродали свої душі і свій національний характер росіянам, тепер перепродували їх з поспіхом німцям.

Труднощі виявилися, коли прийшлося намічувати голіву УНРади. Всі погоджувалися на те, що з киян найдостойніший на той пост був би А. Кримський. Але його в місті не було. Була вістка, що він у брата в Звениго-

родці, на південній Київщині. З доручення О. Ольжича автор цих рядків відправився до Звенигородки. Віднайшов рідного брата А. Кримського й довідався про долю А. Кримського. А. Кримський ще перед вибухом війни виїхав на відпочинок у Крим, взявши з собою свого шістнадцятилітнього небожа. З вибухом війни А. Кримський рішився вертатися додому й прислав до Києва поштову картку (автор цих рядків її читав). І справді, коли німці вглиблювалися в Україну, А. Кримський виїхав у поворотну дорогу. Але на вузловій станції Цвіткове большевики його перейняли й вислали разом з небожем на схід. Остання вістка від нього була власне з Цвіткового.

Остаточно в днях, коли Київ здригався від вибухів мін і був оповитий хмарами димів та численними вогнями, на Подолі в малому будинку біля школи відбулися Установчі Збори УНРади. Вибрано голову УНРади проф. М. Величківського, вибрано й інші органи, намічено рядки роботи, стверджено властиву ціль УНРади: «відбудувати самостійну соборну українську державу». А кільканадцять днів пізніше УНРада разом із своїми виконавчими органами перенеслася в центр Києва, до будинку Української Академії Наук.

Згідно з пляном почала УНРада, не проголошуючи ніяких особливих маніфестів, організувати свої ділянки, організувати країну. В терені, по селах, в районових осередках, в більших містах населення очікувало інформацій, директив, що й як робити. І тому не диво, що з терену почали надходити щораз частіші вислови захоплення УНРадою. Теренові осередки, поодинокі люди не чекали, заки дійде до них зв'язок згори, вони самі прибували в Секретаріят УНРади, складали звіти, вимагали доручень. Багато з них привозили з собою матеріальні засоби для ведення роботи УНРади.

Не без того, щоб німці не побачили цього. І тому досить скоро почались протизаходи. Протизаходи в одному були подібні до львівських, а між людьми, що їх проводили в життя, був той сам проф. Ганс Кох, що у Львові заворожував, — бо йнакше назвати цього не можна, — українську справу. Він мав дуже багато знайо-

мих і приятелів серед українців і використовував це в той спосіб, що з одного боку одурманював медоточивими словами про наше велике майбутнє, а з другого боку переконував людей в безнадійності, безпотрібності й невчасності наших національно-політичних та визвольних змагань. «Нащо вам Національної Ради? Це ж війна! Тут є військове командування, покищо ніякого уряду не потрібно. Армія займеться всім. Армія справедлива й прихильно ставиться до українців», — переконував Ганс Кох. І так потрохи перемовляв, потрохи страшив. Пізніше зачав з іншого боку. Мовляв, хай УНРада перезветься на Українську Суспільну Раду, займеться «властивими завданнями», то все буде в порядку. А під «властивими завданнями» він розумів допомогову роботу. І справді йому вдалося дещо. Він переконав декого й одного дня на будинку Академії появилася вивіска «Суспільна Українська Рада». Але на дуже короткий час. Члени ОУН виступили проти цього, не погодився з тим теж голова, проф. М. Величківський.

Побачивши, що з нашіптувань і застрашувань нічого не виходить, рішили адміністраційним наказом ліквідувати УНРаду. Одначе, хоч декого на чолі з проф. М. Величківським і арештовано, Рада не подавалася і широко розбудованих агенд не думала без опору ліквідувати. Але, як колись у Львові правління Я. Стецька не мало ні ясно скристалізованої перспективи, ні устійнених плянів і програми на всякий випадок, так і тепер УНРада не виявила ширшого, на довшу мету пляну й її активність почала звужуватись і зникати.

В цей спосіб погоріла й не зреалізувалася теж друга українська державно-політична концепція, концепція революційного передпарляменту й зрушення народу до революційної боротьби й державного будівництва.

Як недавно у Львові вдалося німцям збити бандерівську ОУНр з державнополітичних позицій, зіпхнути в підпілля, так тепер у Києві їм удалося те саме зробити з ОУН.

ОВОЧІ РОЗБРАТУ

Різні причини зложилися на те. І сьогодні з історичної перспективи треба сказати з повним притиском: коли б не роздерта ОУН, коли б якийсь єдиний український фронт, тоді події і у Львові і в Києві покотилися б інакше. Це не значить, що ми були б виграли в другій світовій війні й побудували свою державу, але це значить, що наша гра й наші осяги були б інші, кращі, на вищому поземі.

Київська Українська Національна Рада втратила свою позицію, а події пішли «своїм порядком», тобто в основному по лінії, що її накидали німці. А накидали той порядок німецькі комісари, що відзначалися двома прикметами: тупим лобом і жорстокістю. Хто з них був більш туполобий і жорстокий, той вище підіймався в своїй кар'єрі на державній драбині. Зате їхні керівники на найвищих постах виявляли диявольський хист до підступів, загравання на людських слабостях тощо. Таким чином населення України було виставлене на найбільше безглуздий німецький розгул. Найвищі німецькі чинники відразу виявили свою поставу до України. Вони не тільки заперечили актуальні державні аспірації й виступили рішуче проти якихнебудь заходів політичної а тим більше державно-творчої діяльності, але зараз же взялися розбивати, розривати на шматки й зовсім знівечити український національний організм. Вони насамперед почетвертували Україну адміністраційно на різні відтаті від себе суворо береженими кордонами частини. Галичина з Холмщиною, Підляшшям, Лемківщиною й Посянням стали частиною «Генеральної Губернії», адміністраційно-політичного монструму, базованого на обрізаній польській території. Терени між Бугом і південним Дністром разом з Одесою подарували німці як кусень мертвої матерії «доблесному» союзникові Румунії, Закарпатська Україна залишилася надалі під «короною святого Стефана», тобто у найтяжчій мадярській неволі, а з решти українських земель зробили «Райх-

ском'саріят Україна». Одначе видучили з нього Крим, частину Таврії, а в справі цілого ряду східних і південно-східних українських земель взагалі не висловилися. Покищо вони були під адміністрацією начальників і терором різних «зондеркоманд».

І тут удруге в часі світової війни не дописали політично українські націоналісти: поділ українських земель, самовільна передача їх іншим займанцям мусіли були викликати найгостріші виступи з боку націоналістів. Вони мусіли негайно зайняти виразну поставу проти цього, витягнути з цього висновки й сказати свому членству, цілому українському громадянству: Німеччина є проти нас! Одначе так не сталося. Десь там негодували, між собою засуджували, але голосного, отвертого протесту, відважного виступу так і не було. Правда, на це зложилося цілий ряд моментів; одначе вони не оправдують нікого. А серед них у першу чергу розгубленість серед одних після розігнання львівського правління, а пізніше така ж сама розгубленість серед других після усунення київської УНРади та далі ще живучі ілюзії у відношенні до німецької політики на Сході Європи, мовляв, з німцями «якось кінець-кінців договоримося», а накінець політична неготовість численних провідних діячів бути справжніми провідниками народу і разом з ним творити історію. А до цього цей цілий комплекс ще далі комплікувало положення на Західніх Землях. На Підляшші, Холмщині, Посянні, Лемківщині німці давали українському населенню різні привілеї, переваги над польським населенням, щоб у цей спосіб загравати нас проти поляків і їх самозрозумілих політичних аспірацій. В Галичині — Дистрикт Галичина називалося це офіційно — допускали німці до деякої розбудови нашого життя, допустили до маленького розвитку нашого шкільництва, обмеженої культурної діяльності, навіть погодилися на нашу самоуправу в громаді й повіті. І це створювало в декого ілюзію, що ще «не є так зле і таки кінець-кінців можна буде договоритися». Величезну вагу мав теж той факт, що на західніх теренах, а зокрема на терені Галичини, жили легально, напівлегально, чи нелегально їх рідні й це теж помагає зрозуміти, чому саме поведінка була така, а не йнакша.

РОЗГУЛ ЗАПАМОРОЧЕНОГО ФРИЦА

Граючи на проукраїнських струнах на українському Заході, український Схід німці скували колоніяльною системою адміністрації найранішої доби, тобто системою тотального визиску й винищування кращого місцевого елемента. І як на Заході вони давали полегші українському елементові, щоб його використати проти поляків, так на центральних і східніх землях вони опиралися на україножерних російських елементах. Для цієї цілі вони відгребували наполегливо різні старорежимні недобитки, видвигали різної масти малоросів, а крім цього навозили з заходу до більших міст в Україні, а зокрема до Києва, різних еміграційних білогвардійських банкротів і з їхньою допомогою протиставилися українському відродженню, реставрації українського характеру українських міст. Для тієї цілі й для боротьби з українськими самостійниками не відкидали німці теж і допомоги колишніх большевицьких елементів, а навіть діючої підпільно большевицької агентури. А це згідно з проголошеним влітку 1942 року гаслом: «Українські націоналісти — небезпека число один» І за це большевицька агентура віддячувалася їм співпрацею проти спільного ворога, доносами на українських самостійників, провокацією і участю у ліквідації українців-патріотів.

Дещо відмінну політику завели німці на Волині. Прояви протинукраїнського терору були там в 1942 році рідші, як на Наддніпрянщині, життя було дещо вільніше, хоч на цілу Волинь допустили вони до відкриття тільки одної української загально-освітньої гімназії в Костополі й то мабуть тільки з огляду на більш людяну поставу гебітскомісара.

На теми німецької поведінки на Наддніпрянщині багато людей писало й ми обмежимося до кількох загальних завваг. Прямо годі підібрати відповідно темні кра-

ски для змалювання німецької поведінки. Дивним дивом в Україні опинилося на різних видатних постах безліч німецького шумовиння. Цього роду типи вже по своїй природі були здібні до різних злочинів. А коли ж до цього вони ще діставали доручення згори, як переслідувати, винищувати населення, тоді не диво, що діялися речі, в які тяжко повірити. Насамперед німці рішили винищити провідну верству — інтелігенцію, знищити міста як осередки модерного суспільного життя, а тих мешканців, що залишаться в живих, розселити по селах, щоб їх опісля разом з земельними наділами передати як робочу силу німецьким колоністам. У висліді таких намірів Київ мав бути зведений до около 60-тисячного міста, щоб раз на завжди погребати традицію державного українського осередку і внеможливити на майбутнє групування й консолідацію наших земель довкруги нього. Терористичну й колоніальну політику в Україні мотивували німці різно. Ось нпр., Пфаферот, шеф пропаганди при райхскомісареві, літом 1942 року опублікував у офіційному органі «Райхскомісаріяту» «Дойче Україне-Цайтунг» статтю під наголовком «Цваймаль Дойче Україне-Політік». В цій статті він засудив німецьку політику в Україні в 1918 р. як «безпринципову», ліберальну й сантиментальну «брот-політік» ¹⁾ та протиставив їй «далекозору, творчу» політику гітлерівської терористичної системи в Україні як «махт-політік» ²⁾.

Взагалі літо 1942 року це був вершок німецького «дранг унд штурм» періоду в Україні (періоду натиску й наступу). Гітлерівська преса снувала хворобливі мрії про «німецькі колиски в Україні», про німецьку прабатьківщину над Дніпром, а головний і теж своерідний ідеолог Гімлер заявив у своєму офіційному органі «Чорний Корпус» просто, що не йдеться про германізацію України в старому розумінні, а про те, «щоб в Україні жили тільки люди справді німецької германської крові». Чи можна яскравіше висловити намір винищити з корін-

1) Політика хліба.

2) Політика могутности.

ням українців в Україні? — На жаль, замість відповідати негайно на це, відповідати явно, голосно перед світом, створюючи документи й пишучи історію тоді, коли вона діється, а не писати «післяслово» довгі роки пізніше, — українські політичні сили, в даному разі українські націоналісти, переважаючи частину своєї енергії посвячували на взаємопоборювання.

СВІЖИЙ ВІТЕР

Але було б несправедливо не підкреслити, що ці події хоч поволі, але постійно вирізьблювали своє п'ятно на поглядах і поставі націоналістів обох організацій. Вони щораз ясніше бачили, що треба зайняти поставу до подій і фактів, і якщо хочеться стати в проводі народу в його історичному змаганні, треба рішитися у потребі на зміну тактики, а навіть і загальніших позицій.

У цьому самому напрямі натискали ті наддніпрянські елементи, що включилися в акцію націоналістичних організацій, чи співчували їм. Ми вже знаємо, що зустріч наддніпрянської маси з націоналістичними групами була тепла, була очевидною зустріччю брата з братом. Не зважаючи на десятки років і на століття роз'єднання, свідомість єдинокровності і єдності була непереможна. Ця пригожа атмосфера вможливила взаємне духове доповнення, що мусіло дуже швидко й глибоко зрушити й збагатити не тільки духовий зміст націоналістичного руху, але і його програму, а ще більше тактику. Вже в дуже короткому часі націоналістичні діячі із заходу України, що позем розвитку і стиль Наддніпрянської України вимагають приспішеного розгортання принципів і нових методів діяльності і то на всіх відтинках. Котрийсь з націоналістичних авторів назвав колись націоналізм «аксіоматично-догматичною системою». Це визначення несконпліковане й просте, аж запросте, промовляло в свій час до молоді Західніх Земель. Але тут на українському Сході воно виявилось непридатне, шкідливе. Тут українська людина вже була в тому стані розвитку, коли хочеться знати причину й наслідок, аргумент і доказ. Переяскравленню спекулятивного ідеалізму український інтелігент зі Сходу протиставляв міцне обґрунтовані осяги людської думки й науки. В порівнянні з українським Заходом тут на Сході був простір,

розмах, ширина. Галицькі масштаби виглядали на малу провінцію. Тут, на Сході, ми мали діло з організаторами й керівниками величезних промислових підприємств, що охоплювали велику країну, з науковцями широкого діапазону, з акторами й мистцями, чиї імена мали світове значення. Вони бачили розвиток національних культур в конкуренційній боротьбі, але й у доповненні з культурами інших народів. Вони відстоювали своє, але не відкидали, не заперечували чужого. Такі улюблені сентенції націоналістичного романтизму як «гнатися у безвість «сансавуар» («не знаючи куди» — улюблена цитата Донцова) їх зовсім не кидали в транс. Вони переживали це як романтичний порив, що не має застосування в політиці. Вони в політиці вимагали більше арифметики, калькуляції. В політичній діяльності вони мірили й важили та настирливо вимагали відповіді на «чому?». Вони вимагали уточненої перспективи і прозорих плянів діяльності. Державу вони бачили не як нашуміле прагнення, якусь довгождану з'яву на землі, але як щось зовсім конкретне. Це для них не лише прагнення й правне чи філософічне поняття, або принцип, але точно означена форма з точно означеним змістом. І все це на базі дуже глибокого гуманізму. Ті з нас, що нпр., виростили в Польщі, привикли до згірдливого відношення до іновірців, чи неприхильно наставлених чужинців, тут вони були глибоко зворушені почуттям респекту до людини взагалі, будь вона своя, будь чужинець. Немає що прикривати, що на той час Західня Європа була наскрізь наставлена расистсько. Найяскравіше це було виявлене й зформульоване в гітлерівській Німеччині, але й решта Європи потурала цьому. І тому не диво, що й на нас «вплинув міт білої людини», кіплінгівський образ білого конкістадора й організатора, а тут ми зустріли щось інше. Людина, без огляду на географічну ширину й довжину, на колір своєї шкіри й умовини свого побуту — є завжди людиною. А кожен народ має те саме право на своє вільне державне життя, якщо ми маємо таке право й покликуємося на нього. Не лише панування росіян над українцями є злом, але панування англійців над бушменами є таке саме зло.

Коли вони ставили нам запити, яка наша програма, то очікували насправді конкретної відповіді. І цей запит зустрічав нас усюди. І ми мусіли давати такі конкретні відповіді, як конкретні проблеми, що їх насувало життя. Під тиском зовнішніх умовин, створених німцями, і в співжитті та співпраці з наддніпрянськими елементами, відбувалися переміни поглядів на цілий ряд важливих справ. Ясно, що це мусіло заманіфестуватися в певних рішеннях і настановах, що їх скорше чи пізніше обидві організації мусіли винести. Власне під знаком тих перемін, прямо першою позначкою наступаючого злему стали дві конференції. І дуже характеристичне, що обидві конференції відбулися майже в той сам час, займалися подібними проблемами й дійшли до досить зближених висновків. І так у місяці квітні відбулася Квітнева конференція ОУН-СД (так у тому часі називали себе бандерівці, бажаючи додатком «самостійники-державники» наголосити нові елементи в своїй поставі), а в місяці травні відбулася т. зв. Травнева, або Почаївська Конференція ОУН.

Квітнева Конференція ОУНСД (тобто бандерівців), що відбулася в одному з підльвівських сіл, зовсім виразно визначила ті напрямні, якими ця організація піде в майбутньому аж до чергових конфліктів і розламів. В ідеологічній і програмовій площині в ухвалах тієї конференції вперше зафіксовані виразно ті тенденції, що по через постанови III Надзвичайного Збору ОУНСД і дальші кроки довели до зайняття зовсім нових позицій. У висліді цього ОУНСД на Рідних Землях віддалювалася виразно і, можна сказати, радикально від тих первісних ортодоксійних позицій, що їх накреслив провід бандерівської течії в роках розламу, тобто в 1939 — 1941. Для ясности треба сказати, що зародки того розвитку були виразно помітні вже й тоді. Одначе стримував їх різними заходами — то прямою протипоставою, то знов крутими маневрами — Ст. Бандера. Він виявився виразним продуктом галицького способу думання. Бувши націоналістом і революціонером, він одначе не виходив ні поза психологічні, ні світосприймальні рамки Галицької України. Ці ж знова формувалися цілі століття в сти-

ку із західнім польським, а пізніше австро-німецьким світом і їм був чужий розмах і глибина революційних зрушень українського Сходу. І тому, хоч Ст. Бандера під тяжким тиском піддавався вимогам радикальних членів своєї Політичної Колегії, але цьому не надавав особливої ваги і, як вказує дальший розвиток подій, намірявся при першій нагоді вимушені на нім радикальні ухвали ухилити.

В цей спосіб перші твердіші кроки, які ставила ОУНСД на Східніх Землях, відразу відривали її від її родоначальника. З часом він ставав їй чужий, і більшість провідного членства ОУНСД здавала собі справу з цього. Одначе із сантименту й товариськості до колишнього провідника виразних ухвал у цьому напрямі не винесено. Навпаки завжди залишувано хвірточку, що з хвилиною повороту Ст. Бандери — «коли його погляди відповідатимуть позиціям організації», — дорога до повного провідництва йому відкрита.

Випереджуючи події і тому, що ми до цієї справи вже більше повертатися не будемо, треба сказати, що з виходом з тюрми Ст. Бандера виявив більше рішучості й тактичного хисту, ніж його противники, що вийшли з краю, і так відбив велику частину втрачених позицій. Додатковою причиною в цьому напрямі було й те, що більшість краевого елементу, і то саме ті найрішучіші й найконсеквентніші, залишилися в краю й не могли кинути свого слова на терези рішень. Отже перевага переходила на бік тих, що разом з Ст. Бандерою сиділи в німецьких тюрмах і таборах і, відірвані від розвитку подій і від всезрушуючого контакту зі Східніми Землями, залишилися незмінно на старих позиціях.

Квітнева Конференція ОУНСД відкинула німецьку концепцію «Нової Європи» й протиставила їй концепцію перебудови Європи на засаді вільних національних держав. Ця ухвала була виразним відривом від політики, що її ОУНСД пробувала переводити в життя кілька місяців передтим, ідучи разом з німцями на схід чи то як легіонери, чи під покришкою великої скількості перекладачів та інших допоміжних елементів, що їх добровільно включено до німецької збройної машини, в ім'я

«спільної перемоги». Ще виразніше підкреслено програмово — політичні позиції. Вони такі виразні, що для характеристики треба навести цитату: «Ми вважаємо рішення непридатним для нового українського життя систему капіталістичну, комуністичну, тоталітарну, націонал-соціалістичну, бо Українська Держава, яка має вирости з питомо українських прагнень у формі української націократії (панування нації на своїй землі), є прогресивнішою за всі інші системи». Як бачимо, ці речі з'ясовано так виразно, що сумнівів не може бути, в якому напрямі ОУНСД піде. (Характеристично, що, шукаючи політично-програмових рішень, ОУНСД не могла знайти нічого кращого — бо ніщо краще не існувало — як націократія, система прийнята далеко перед тим матірньою ОУН і сформульована головним противником бандерівської сецесії, М. Сціборським).

Згідно з традиційними націоналістичними позиціями, — базою націоналізму взагалі, — Квітнева Конференція підтвердила: «Свою політику ми будуємо на творенні й розбудові власних революційно-політичних і військових сил ...». Але на цьому й крапка. Коли йдеться про конкретні напрями для акції, про ділові директиви, то Квітнева Конференція обмежилася настановою: «На Осередніх і Східніх українських Землях критику німецької колоніальної політики поєднуємо з боротьбою проти московської-більшовицьких впливів...». Мусіли ще пройти довгі місяці, щоб керівні елементи ОУНСД рішилися на активну боротьбу проти німців. Покищо мова була про «критику німецької колоніальної політики». Однак життя диктувало свої вимоги, населення вимагало конкретних заходів і виявів, а низове членство щораз більше ув'язувалося в збройні сутички з німцями.

Травнева Конференція ОУН відбулася в Почаєві 24 і 25 травня 1942 р. Конференцію попередили роз'їзди й зустрічі Оперативного Керівництва з низовими клітинами. Зустріч і вичерпні розмови виявили, що перед ОУН виростають непомірно великі завдання. Розвиток подій ставав щораз більше скомплікований. Надії на швидку перемогу німців розвіялись. Опір большевиків міцнішав. Сталося так, що в січні 1942 р. більшість членів Опера-

тивного Керівництва перебувала на Лівобережжі в районі Полтави. Провідник Оперативного Керівництва, переїжджаючи з Полтави в Дніпропетрооське, попався в районі Лозової в центр большевицької атаки. «Розбиті й здеморалізовані» большевицькі війська наступали з такою заїлістю й швидкістю, що найкращі німецькі частини відступали, заскочені, залишаючи необліченими боєприпаси й харчеві магазини, заготовлені протягом місяців до весняної офензиви. Стало ясно, що большевики далеко не розбиті й що вони здібні на дуже болючі протиудари. А до того на місцях множилися випадки виявлення нами підпільних большевицьких ячейок, зложених з наших українських людей, що зі скрайнім ризиком організували боротьбу проти німців. Особливе враження зробила на нас большевицька група Лялі Убийвовк з Полтави, молодої студентки, якої батьки були учасниками визвольних змагань і несли на собі «п'ятно» петлюрівщини, але вона разом зі своїми друзями переконувала нас, що справжній український патріот — це большевик. Виходило, що ОУН мусить якнайскорше робити протизаходи, щоб не допустити до відходу частини найкращого українського елемента до большевицького підпілля. До того клітини ОУН і поодинокі члени були щораз жорстокіше винищувані німцями. Для прикладу подам т. зв. Кременчужські розстріли. В Кременчугу над Дніпром ОУН розбудувала дуже сильний осередок. Згідно з оперативним пляном це мав бути головний вузол для пересувань більших груп людей і вантажів на Лівобережжя. Для тієї цілі ОУН розмістила своїх людей в адміністрації міста, в редакції місцевої, одної з найкращих в Україні на той час, газети «Дніпрова Хвиля» і в поліції. В поліції примістила Організація на посаді заступника команданта одного з кращих своїх людей, Тутка, запроваженого націоналіста з Франції. І саме в той час, коли німецькі військові кола після поразки під Лозовою й Барвінковим зачинали наново рухати справу українських військових відділів, у Кременчуг заїхала гестапівська команда, що перед тим вимордувала членів ОУН в Миколаєві над Бугом, в Джанкой, в П'ятихатках, може й ще в інших містах. Сталося це між 6-им і 10-тим бе-

резня 1942 р. Гестапівська група зразу розгромила редакцію «Дніпрової Хвилі», виарештувала знаних патріотів в Міській Управі, арештувала командний склад української поліції. Крім цього виарештували по місті націоналістів, без огляду на приналежність до одної, чи другої групи, навіть тих, що були військовими перекладачами й носили мундури німецької армії.

11 березня один з провідних членів ОУН, Олекса Бабій, член харківської оперативної групи вертався з Кракова і Львова з вантажем літератури. Переїжджаючи Кременчуг, рішив вступити до свого приятеля Тутка, якого він знав ще з Франції. Ніяких особливих заходів безпеки О. Бабій-Білий не поробив, бо про арешти нічого ще не було відомо. А крім цього, він їхав на папери, видані німецьким генералом у Харкові. Саме тоді вийшло німецьке доручення, що маршові накази понад двісті кілометрів мусять бути підписані генералом, який з доручення німецького командування Півдня ввійшов в контакт з націоналістами в Харкові й запропонував творити військові відділи. А тому, що керівник харківської оперативної групи ОУН не міг рішити тієї справи, то звернувся до Києва, знов же керівництво в Києві з огляду на важливість справи доручило вислати двох людей на Захід, а зокрема в Краків, де перебував полк. Сушко, представник Військового Штабу ОУН. Першим з цієї місії вернувся з людьми Онуфрик-Коник, що забравши декого з Кракова, перевіз їх на військові документи до Полтави й Харкова, а кілька днів пізніше їхав Білий. Білого в Кременчузі на команді поліції арештовано, коли він питав за Тутком. Не зважаючи на наявність військових паперів, підписаних генералом, Білого скатовано і 12 березня під вечір разом з двадцять кількома іншими, великим тягаровим автом, при тріскучому морозі розібраного до білля, перевезено до одної з балок під Крюковом до розстрілу. В біллю й скарпетках з над смертної ями, де вже були чотири його друзі, Білий вискочив з ряду і бігом подався в напрямі лісу. Посипалися за ним безконечні стріли; один з них поцілів Білого в рамя. Із замерзлими пальцями на одній нозі, загубивши скарпетку, скривавлений Білий перебіг через ліс та добився

до хат. Тут колгоспники, не питаючи нічого, накормили його, с'як-так одягли й перекинули до дальшого колгоспу. За два тижні Білий опинився на організаційній квартирі в Києві.

Такі факти ясно вказували, що німці є нашим смертельним ворогом, що нам нема місця в їхній системі.

Під враженням таких поглядів і подій приготувлялася Травнева Конференція. Її учасники здавали собі виразно справу з ваги положення. Тому не диво, що один з учасників Конференції (Шуляк, референт культурних справ Центрального Керівництва) перед винесенням рішень, заявив: «Друзі, це революція, але ми на неї мусимо зважитися».

Вже на цій Конференції були зовсім нові елементи. До того часу цього роду конференції відбувалися з доручення найвищого чинника в ОУН, а тут теренове керівництво одного з теренів, вправді найбільшого й найважливішого, переводить таку справу від себе. І хоч учасники Конференції були тільки з Волині й частини Поділля, то ця Конференція промошувала шлях цілому українському комплексові й фактично відбивала його настрої й міркування.

Під впливом наддніпрянських елементів Травнева Конференція виводила право українського народу на власну державу з універсального права на самовизначення. Перший раз у практиці ОУН Травнева Конференція наголосила виключну потребу масовости революційних зривів, якщо революція має бути успішна. В ОУН було прийнято наголошувати роллю провідної верстви. Травнева Конференція поставила вимогу: «зобілізувати маси, вивести їх на фронт боротьби, бо щойно тоді зможемо добитися вирішного й тривалого успіху». При чому, знов же улягаючи тискові наддніпрянських елементів, висувала вимогу включити у визвольну революційну боротьбу «всіх українців і мешканців України». Цим порвано із старим гаслом: «Умраїна для українців», яке деякі скрайні елементи розуміли як недоцільність включати неукраїнський елемент в нашу визвольну боротьбу й культурні процеси в Україні. Конференція заявила за «єдиним національно-визвольним революційним фронтом», бо

«тільки при наявності такого фронту ми зможемо добитися перемоги. Без нього ми засуджені на невдачу». (Примітка: Конференція ОУНСД зате засудила ОУН як «опортуністичну, маломіщанську, агентурну групу», яку за всяку ціну треба розбити!).

Перейшовши на цьому тлі до розгляду наявної політичної й мілітарної ситуації, Конференція насамперед ствердила безвиглядність німецької тотальної перемоги. Конференція не лише засудила німецький колоніальний визиск України, але й ствердила: «Німецька система в Україні ворожа інтересам українського народу, вона заперечує його найосновніші й життєві права й тому ми за ніяких умов не сміємо включатися в неї, але навпаки поборювати її і, де можна, послаблювати».

Передбачаючи послаблення німців взагалі, а в Україні зокрема, Конференція перестерегла перед можливістю шукання з німецького боку за співпрацівниками, з метою «створити своєрідну керенщину, щоб у цей спосіб легше могли добиватися своїх цілей в Україні». Під цим учасники розуміли можливість спроби з боку німців шукати опертя на угодовецьких протиреволюційних елементах, ідучи по аналогії скоропадщини в 1918 р.

Конференція врахувала неминучість збройних ударів з німцями, але настанова в цій справі була дуже обережна: «В цій війні, як і в кожній війні та в усякій боротьбі, вирішним чинником буде сила. Тому керівні чинники Організації подбають про створення силових осередків та про відповідне вивінування їх». В цьому місці мовиться про збройні відділи.

ЗА ЗБРОЙНУ СИЛУ

Українські націоналісти без різниці присвячували величезну увагу військовій справі. В нас був дуже живий культ збройної сили і тому при кожній нагоді всі думки зверталися в цьому напрямку. Бандерівці з початком війни мали два легіони в німецькій армії: один з Р. Шухевичем на чолі, а другий з Р. Ярим на чолі. Крім цього в терені виникали стихійно різні військовоподібні одиниці. Що з ними сталося після ліквідації правління Стецька — невідомо. Чи вони просто розійшлися, чи їх якимись дорученнями розформовано, чи переведено в якийсь інший стан — документи і люди мовчать.

ОУН вступала в другу світову війну з зародком військової сили. Був військовий реферат з розбудованим апаратом, з людьми на ключових позиціях, що у відповідний момент мали й могли створити збройні відділи. Одначе на самому початку війни, чи в останніх днях перед її початком до цього не дійшло. Німецькі чинники поставили ставку на Ріка Ярого й бандерівців; їм дали доручення організувати згадані вгорі два легіони та їх озброїли. Зате літом 1941 р. прибув до Львова з Полісся Тарас Боровець (отаман Т. Бульба). Він перебував якийсь час у большевицькому підпіллі та зорганізував свою систему в підпіллі, що з вибухом війни перетворювалася в т. зв. Поліську Січ. Поліська Січ почала дуже швидко розростатися після відступу большевиків. Бульба прибув до Львова до централі ОУН з метою домовитися про спільну акцію. ОУН підтримала акцію Боровця - Бульби й тоді ж негайно відіслала до Поліської Січі те, що там було найбільш потрібне, а саме молодих старшин. Одначе осінню 1941 р. німці почали натискати на Поліську Січ і переконали Бульбу, що їй треба розв'язати. Бульба Січ розформував, залишивши

при собі невелике ядро.

Коли ж тиск німців на українське населення зростав і німецькі переслідування поширилися, то от. Бульба весною-літом 1942 р. відновив свою формацію, але тепер уже під ширшою назвою Української Повстанчої Армії. Очевидна річ, що ОУН була при відбудові цього діла.

Як бачимо, перша половина 1942 р. позначає початок перелому в українському політичному житті. І ОУН і ОУНСД, переглянувши положення і дальший можливий розвиток подій, ставлять перші кроки, щоб виразно й рішуче зірвати з німецькою політикою й системою та йти проти, щоб зорганізувати ширші маси населення України і стати до зовсім самостійного вирішування подій. Одначе ніодна політична група ще не рішила «братися за зброю», хоч знизу натиск у цьому напрямі зростав. Крім цього, серед керівних чинників деякі елементи заступали думку, що вже слід виступати. Травнева Конференція ОУН відсунула це рішення до Краєвого З'їзду, що мав відбутися за пару місяців у Києві, а ОУНСД винесла рішення, засуджуюче партизанку й наголошує принцип «всенародного здвигу», коли прийде на це пора. (Це все всупереч доморослим сучасним «історикам» УПА, які замість розглянути тогочасні документи й вивчити тогочасне положення, творять нікому непотрібні легенди й нам всім на шкоду фальшують і деформують історію).

НАКИПАЄ НАРОДНИЙ ГНІВ

В той час, як організовані в двох групах націоналісти починали ревідувати своє становище і йти в новому напрямку, інші елементи заходилися коло негайного творення збройної сили. Але внутрішній фермент в українському житті цим не обмежився. Тут слід особливо згадати групу вихідців з-поміж бандерівців на чолі з І. Мітрингою, Борисом Левицьким, В. Риваком і іншими їхніми симпатиками. Ця група почала активно організувати себе й почала активно включатися у політично-революційні процеси в Україні та рішила ввійти в склад УПА, тоді ще під командою Бульби, і звідси розвивати роботу в виданнях УПА та організувати ланки своїх симпатиків. Автор цих рядків пропонував в приватних зустрічах і І. Мітринзі і Б. Левицькому насамперед з'ясувати виразно свої позиції чи то в якомусь періодичу, чи в збірці засадничих статей, щоб у цей спосіб допомогти зформулювати й конструктивно зрізничкувати нашу політичну дійсність. Група ця, назвавши себе революційними демократами, увійшла в життя без з'ясованих перед нашою громадськістю позицій, а обіцював це зробити І. Мітринга «у вогні революційної боротьби». Він справді на шпальтах органу, що його видавав штаб УПА, подавав багато всякого побіжного матеріалу. Свого діла він не закінчив, бо досить скоро почалися бої «на всі fronti» — з німцями, з большевицькими партизанами, з бандерівськими збройними відділами — і в одній з тих сутичок з большевицькими партизанами він і загинув.

Значить, у загальному, не тільки внутрі націоналістичних організацій, події в Україні — на Східно-Осередніх Землях, Волині, Поліссі — спрямовували українське життя по лінії внутрішньої закономірности до зламу, до не-

далеких рішучіших рішень. Сприяло цьому положення на фронтах, німецькі невдачі і хоч повільне, але постійне й щораз більше видне ослаблення німців.

В другій половині й при кінці 1942 р. відчувається щораз виразніше, а навіть щораз наглядніше видно, як ініціатива вихоплюється німцям з рук, як події починають розвиватися поза їхньою контролею, або таки проти їхньої волі. Серед населення України пошана до «непереможних залізних німецьких когорт» і острах перед тою їхньою «непереможністю» уступають щораз більше місця скептицизмові. Український загальний щораз глибше відчуває, що з приходом німецьких армій в Україну та взагалі в Східню Європу цикл не закінчився і доля другої світової війни не вирішена. Свідомість того глибоко переорює поставу й погляди наших людей. І, як звичайно, сліди цього видно насамперед на нижчих щаблях суспільного життя.

На цьому тлі щораз більше людей входить у конфлікт з німецькою системою, з її вимогливими нормами. Раз німців нема чого боятися, то щораз більше молоді тікає з насильних транспортів на невільничу працю в Німеччині. Такі утікачі, добившись додому, не можуть залишатися на поверхні життя. Вони скриваються, живуть подальше від доріг і місць легкого доступу для німців, тут і там вони починають для власної вигоди, для захисту групуватися. З активних виростають провідники, появляється зброя, за яку в часі війни не тяжко. Цю загальну тенденцію зміцнюють і прямо диктують форми для неї відділи УПА під командуванням от. Бульби, та щораз сильніші й краще зорганізовані та вивінені збройні відділи ОУН і ОУНСД. Відділи ці творять організаційні чинники в терені, хоч їхні проводи ще не дали ні доручень, ні напрямних, як це і для чого робити.

Одночасно з цим появляється в Україні щораз більше недомучених інвалідів, що втіли добитися додому після захворювань, чи нещасливих випадків на роботах у Німеччині. Оповідання тих хлопців і дівчат бурять кров у жилах. Вони є найуспішнішою протинімецькою пропагандою, пропагандою того самого зразка, як згадувана перед тим поведінка німців з воєннополоненими. До кар-

тин з фронту й прифронтової полоси долучаються картини з властивого Райху. Холод, голод, непосильна праця, наруга над людиною, безправство низових органів німецької влади по різних селах і містечках. Оце основний мотив сповідань кожного втікача, що почувався безпечно між своїми й не боявся розказувати правди. Славна німецька соціальна опіка зовсім не стосувалася української людини «зі Сходу». Ті, що похворіли, або стали жертвами випадків при праці, були відпущані додому голіруч, навіть без забезпечення харчами на дорогу, що у воєнний час було таке важливе.

А над тим усім погорда до людини «зі Сходу», наруга на кожному кроці, принижування, а символом цього всього значок «ОСТ». Одно слово «ОСТ» нашите на груді українця з Наддніпрянської України, мало позбавити його всього, що належить кожній людині. І ми сьогодні зовсім непотрібно замовчуємо те, що нашивка «ОСТ» (Схід, людина зі Сходу) була майже таким самим клеймом в очах німців, як «ЮДЕ» (Жид). Тільки що ОСТ мав загинути від непосильної рабської роботи, а з ЮДЕ частіш розправлялися негайно.

В цей спосіб аморальність і безправ'я німецької системи ще тільки підсилювали цю загальну тенденцію до розрухи. Хоч її вгорі не так видно, на низах вона починає точити коріння системи. Влада втратила в очах маси населення пошану й авторитет. Наслідком цього зривання податків, постачання, невиконання доручень переростає рямки вигоди й користолюбності поодиноких людей, а звільна стає чимось samozрозумілим, потрібним, стає чеснотою. Загальне положення щораз більше плинне й неупорядковане. Німці відчувають це й посиленням терором намагаються опанувати положення та нагнути розвиток подій і настроїв відповідно до своїх потреб. Та на це вже запізно. Положення замість нормуватися, щораз більше розхитується і людей поза законом щораз більше. Всі ті люди є добрим матеріалом для творення підстав якоїсь загальнішої, революційної системи. Та літом і під кінець 1942 р. ще немає тієї політичної сили, тої організованої групи, що — побачивши в якому напрямі йде розвиток подій — зважилася б вийти на їх

чоло і взяти на себе тягар проводу й відповідальности. Таким чином розвиток подій випереджує політичні настанови діючих на той час українських організованих сил. Бо і постанови Квітневої Конференції ОУНСД і ствердження й тези Почаївської Конференції ОУН, хоч правильно з'ясовують положення, то намічуючи шляхи до дальшої діяльності, мовчать про відкриту боротьбу з існуючим німецьким ладом і сигналу до масових виступів не дають.

КРУТІ ХОДИ

Сьогодні, двадцять років пізніше, легко критикувати таку «нерішучість» або голословно хвалити себе: «ми, наша організація» робили тоді це й те. Але коли ми критично вглянемо в умовини, в яких ми тоді опинилися, коли ми зважимо довгорічні зв'язки, концепції, пляни наших провідних політичних кіл, коли зважимо, що кожне послаблення німців так чи йнакше допомагало нашому головному ворогові — російським більшовикам, тоді та «нерішучість», або скажیم — це вичікування стає нам багато більше зрозумілим. До цього слід не забувати про гальмуючу ролю українського Заходу в розвитку наших протинімецьких акцій. Ми вже згадували про це вище. Тепер ще кількома реченнями доповнимо це. Німці створили на західних рубежах українських земель, що ввійшли в склад Генеральної Губернії своєрідну організаційну українську систему, чим вони хотіли задоволити прагнення українського населення та вжити його для своїх цілей. Властиво систему цю створили самі українські діячі, а німці тільки намагалися утримати її в тих рямах, в яких вона була, і не допустити до її розгорнення й зміцнення.

Система ця, якої основи положено восени 1939 р., очолена Українським Центральним Комітетом у Кракові, відіграла важливу ролю й поклала немалі заслуги в відбудові українського життя на Лемківщині, Посянні, Холмщині, Підляшші. Спочатку німці робили всі потрібні заходи, щоб система УЦК обмежувалася виключно до полагоди культурно-шкільних, допомогових, господарських і деяких загальніших громадських справ. Після відходу більшовиків з Галичини поширилася вона й на Галичину. Одначе з розвитком подій та наслідком зростання протинімецьких настроїв серед україн-

ських мас та протинімецьких потягнень українських політичних, діючих на той час чинників, німці намагаються використати, якщо не цілу систему УЦК, то принаймні деякі елементи з нього для творення противаги до націоналістів, тобто намагаються використати ті елементи для деякої політичної роботи. Ці «політише екстратурен» * як це називали німці, ще тільки додавали з свого боку неясности в політичних оцінках на той час. Вони теж почали зароджувати окрему тенденцію в українському політичному житті. Наслідком цього ми бачимо з одного боку намагання відриватися повністю від німецької системи, протиставитися їй та заходитися коло творення власної революційної сили, що мала б узяти на себе основне завдання захищати інтереси свого народу, з другого ж боку намагання більше, як дотепер, нас з тією системою зв'язати й, жертвуючи себе й свій нарід для неї, добитися якихось успіхів. Ця друга тенденція вкінці приводить до творення в 1943 р. української Дивізії «Галичина» при німецьких збройних силах. В цій Дивізії частково добровільно, частково насильним набором знайшлася велика кількість найкращого українського елементу включно з різними висококваліфікованими політичними діячами. Одначе не зважаючи на те й не зважаючи на найвиразніші позначки німецької слабости, УЦК не зумів навіть за ціну такої найвищої жертви добитися від німців якихнебудь політичних концесій, якихнебудь потягнень у напрямі, якщо не відбудови української державности, то принаймні основ під неї. Німці не розуміли положення, що прирікало на історичну загибель їхню «місію на Сході Європи», але змінитися вони не могли. Цей цілий комплекс не міг не причинитися до дальшого протиставлення українських інтересів німецьким.

* *Політичні вилазки.*

ПОГЛИБЛЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ НАСТРОЇВ

Після Травневої Конференції ОМН на Східних Землях і Волині, думки й настрої розвиваються по лінії, визначеній нею. Особливо керівні оперативні чинники, що перебували в постійному стикі з тереном і ним кермували, щораз виразніше загострюють свою протинімецьку поставу. А тому, що цей процес вгорі відбувається куди повільніше, то напруження зростає. В такому стані доходить до Краєвого З'їзду Українських Націоналістів у Києві в днях 14 і 15 серпня 1942 р.

На цьому З'їзді дійшло до конфронтації двох позицій: крайньої — активістичної, або як її названо тоді максималістичної репрезентованої О. Зибачинським і О. Штулем, і поміркованішої — Проводу. Думки Штуля — Зибачинського були такі: Терен, звідки вони прибули — Волинь — виконав постанови Травневої Конференції. Терен прийняв їх із захопленням і переводить у життя. Тепер пора на дальший крок: посилення революційної, а тим самим протинімецької пропаганди, а вслід за тим розгортання діяльності збройних відділів. Посилення революційної пропаганди приведе в наші ряди широкі маси, а через це треба готувитися до періоду широких політичних і збройних виступів. Ми зближаємося до завершення закономірного кола збройної боротьби:

Перша стадія — добірні й невеликі збройні відділи із завданням допоміжного і охоронного характеру.

Друга стадія — зміцнені й численніші збройні відділи, що охоплюють усіх «вільних» і охочих до збройної боротьби людей у терені й виконують самостійні завдання.

Третя стадія — широкорозгорнені боеві завдання, оперті на народній масі, яких акції стають базою рішень.

На думку оборонців тієї концепції альтернативи не було, хіба тільки відступ.

Однаке справа не була така легка. Всі учасники З'їзду здавали собі ясно справу з того, що таке рішення, хоч винесене тільки одним тереновим елементом, — вправді найважливішим, бо краєвим, — мусить перерішити поставу цілої організації. Не зважаючи на те, згадані автори тієї концепції: один член Центрального Керівництва, а другий провідник найважливішого Інспекторату, натискали саме на таку розв'язку. З'їзд засадничо прихилився до їх міркувань, але з огляду на важливість і проломовий характер пропонованих постанов рішено, що провідник Центрального Керівництва негайно після З'їзду від'їде на захід для вирішення цих справ вгорі.

У Львові представник Секретаріату й Вужчого Проводу погодився з аналізом положення З'їзду, але відхилив найдаліше йдучі висновки, як передчасні. На його думку, виводити широкі маси на театр боротьби можна тільки в тому випадку, коли є підстави розраховувати на перемогу. А в існуючих умовах обидва противники є ще засильні; зокрема німці, що окунують нашу територію. І тому йти на «велику жертву», хоч як це захоплююче, ще не слід. Тимбільше, що невиключений поворот большевицьких армій принаймні на частину наших земель. А це означало б нашу боротьбу на два фронти з переважаючими силами. Нашим же основним завданням не є якнайскорше розгорнути боротьбу але досягнути перемогу. Ідеальний час для нашого виступу, масового виступу з мобілізацією цілого народу, був би тоді, коли обидва вороги в кінцевій стадії війни, викінчуючи себе взаємно, самі викінчаться. А тепер треба звернути всю увагу на зміцнення існуючих військових відділів, на їх основний перевишкіл, на вивінування якнайкращою зброєю й на створення такої скількості цього роду відділів, щоб у моменті загального виступу мати готові кадри для всенародньої боротьби. Таку позицію зайняла більшість ПУН.

В той час, коли відбуваються ці наради й дискусії, на низах зближається туча. Поряд з відділами УПА і відділами ОУН, які співдіють з УПА, діють і відділи ОУНСД.

Деякі елементи ОУНСД, незадоволені, на їхню думку, нерішучістю Проводу, починають творити збройні відділи. Серед деяких з них виявляється тенденція творити формації, незалежні від діючих організованих політичних сил, в тому і від ОУНСД. Одним з таких починів був ФУР — Фронт Української Революції; революційно-збройна сила, що, не чекаючи «дальшого пригожого розвитку подій», мала вже розгортати збройну боротьбу проти німців. Такі настрої побіч загального розвитку подій не могли не вплинути на керівництво ОУНСД, хоча цілу справу ФУР вдалося ОУНСД без більших потрясень ліквідувати, а провідники ФУР на чолі з найактивнішим з них Яворовим-Яворенком загинули в короткому часі, — то вона заважила на недалеких рішеннях. (Між іншим є й інша версія долі Яворова-Яворенка. Ця друга версія каже, що він не загинув, але з групою найвідданіших людей пішов у глибоке підпілля й витривав у ньому аж до приходу большевиків та далі повів у нових умовах свою роботу. Як воно не було б, в обговорюваному періоді його група була ліквідована, а він сам зник з овиду).

Таким чином осінь-зима 1942-43 доводить до стану, що його можна назвати майже революційною ситуацією. Німецька адміністрація далі розгублюється. Приходять тяжкі фронтові невдачі, перемога англійців над Роммелем, висадка англійців і американців в Альжирі й Марокко, а накінець в лютому 1943 (2. 2. 43.) сталінградська катастрофа.

Незадовго після сталінградської катастрофи, ще таки в тому ж самому місяці лютому, ОУНСД відбуває свою Третю Конференцію. Настрій на конференції зовсім відмінний від попередніх конференцій. Коли перед тим завжди переважала думка «ще час братися за зброю» і навіть засуджувано партизанку, наголошуючи «всенародною збройною боротьбою у відповідному моменті», то тепер настрої й думки були йнакші й рішення випало йнакше. Ось як про це говорить документ: «Провід ... зважив стан внутрішніх сил та сил ворога, розглянув зовнішньо-політичні обставини і ствердив, що настали сприятливі обставини для військової дії. Після цього на

терені Полісся і Волині виступили перші збройні відділи Української Повстанчої Армії (УПА)». (Постанови III Надзвичайного Збору ОУНСД, вступна стаття. Архів ЗП УГВР). Це рішення було одним з найдалше йдучих рішень наших політичних чинників в часі другої світової війни. Воно відразу перерішило, як виявилось пізніш, розвиток подій на найближчі роки. Воно висунуло ОУНСД на беззастережне домінуюче становище не тільки до кінця війни, але й на ближчі роки після неї. Завершенням цього рішення Третьої Конференції були постанови III Надзвичайного Збору ОУНСД, що відбувся ще того самого року в місяці вересні. Ось ухвала, що повністю відбиває як тодішню поставу, так тенор всіх рішень:

«Єдиний шлях для здійснення наших цілей — це революційна боротьба українського народу й усіх інших поневолених народів проти імперіялізмів Берліна й Москви, яка приспішить поразку обох імперіялізмів та через національні революції доведе до відбудови їх національних держав». (Постанови III Надзвичайного Великого Збору ОУНСД, Архів ЗП УГВР).

Ми навмисне навели дослівні цитати дотичних постанов, щоб виявити без сумніву історичну правду. Документи вказують, що ті всі пропагандисти, які намагаються довести, що ОУНСД, або як їх називали популярно «бандерівці», «створили УПА в 1942 р.» просто творять легенди. Між іншим, для дальшого розвитку подій було несуттєвим, чи рішення винесено скорше, чи пізніше.

Важне, що рішення організувати масову збройну боротьбу винесено й переведено консеквентно в життя. Не місце тут теж застановлятися, чи це було правильне потягнення, бо про це мають говорити наслідки й успіхи. Прихилившись після довгої негативної постави до збройної боротьби, Провід ОУНСД перейшов до великої активності в цьому напрямку. Уже в весняних місяцях 1943 р. виводить він у ліс велику масу людей. Почалося виведенням у ліс тих поліцистів і цілих станиць поліції, що були під його впливом. Зрозуміло, що після того й інші поліцисти змушені були вийти в ліс. Бо з одного

боку німці трактували їх як прихованих ворогів, а з другого боку вони аж ніяк не хотіли бути вжитими до боротьби з тими, що опинилися в лісі. В слід за цим велика кількість активного елементу опинюється в лісі. Витворюється загальне наставлення й починається зовсім новий період боротьби. Характеристичне, що коли таке діється на Волині, то в Галичині ще довший час залишається по-старому й щойно рейди большевицьких відділів Колпака, а за ним ще й інших загонів викликають потребу організувати перші Кущі Самооборони, що опісля в загальному процесі охоплювання всього УПА-ю, вливаються в УПА.

ЗА І ПРОТИ

Попередньо ми бачили, як наростали умовини, що спрямовували до рішення почати ширшу збройну боротьбу та як зростав у цьому напрямі тиск не лише низових організованих національно-революційних елементів, але й немалої частини населення, якому життя в постійній атмосфері безглузлого німецького гнету ставало щораз більше нестерпним.

Та не зважаючи на те, саме рішення котроїнебудь з політичних організацій та історична відповідальність за нього не могли впливати автоматично з цих передумов. Навпаки! І політичні середовища (ОУН і ОУНСД) і навіть поодинокі провідні одиниці виразно здавали собі справу з ваги і величезних позитивних і негативних наслідків такого кроку. Ніяка бо політична група, а навіть ніякий відповідальний політичний діяч не сміли зважитися на таке рішення, не обміркувавши докладно всіх аргументів «за» і «проти». Обидва становища мали свої важливі аргументи.

Проти такого рішення промовляли в першу чергу **зв'язані з ним жертви**. Кожен мусів ясно бачити, що поширений збройний рух викличе загострену реакцію з боку німців. Німці вже показали, як жорстоко вони розправляються із збройним спротивом і як основно вони винищують населення в районах спротиву. Збройна боротьба потягне за собою також велике матеріальне знищення таких районів, а воно до решти обнизить і так уже катастрофально низький рівень життя.

Аргумент жертв відпадає, або не важить вирішно у випадку виглядів на вирішну історичну перемогу. Та тільки відірвані від життя оптимісти могли напровесні 1943 р. припускати, що вже таки зближається шанса позитивного вирішення нашої долі, тож треба все кину-

ти на терези великої розгри.

Другим аргументом, що промовляв проти розгортання поширення збройної боротьби був факт, що все таки на Західніх Землях — а тільки тут була база нашої збройної боротьби — розвивалося якесь українське життя. Не було цього багато, але після століть бездержавного гнету кожен новорозбуджений відтинок, кожна галузь, установа, прямо кожна клітина були здобутками, що з ними треба рахуватися. Розгорнення збройної боротьби в багатьох випадках не лише загальмовувало розвиток тих усіх елементів, але часто зовсім їх ліквідувало.

Ще іншим стримуючим моментом була очевидність боротьби на два фронти. Саме в той час перед очима кожного виростала картина безвиглядности боротьби Німеччини на два фронти. А боротьбу ведеться не ради самої боротьби й не ради помсти, чи для пропаганди, чи інших побічних мотивів, а для перемоги. І ради перемоги впроваджується в боротьбу більші людські маси й жертвується ними. І тому кожному було очевидно, що такі вигляди боротьби на два фронти є скрайно не вигідні та не ворожать багато успіхів. Це сьогодні має великий звук у пропаганді: ми боролися на два фронти! З обидвома наїздниками! З німцями і з більшовиками! Але тоді колектив, що виносив рішення у цих переважливих справах мусів, — бо ж не мав еміграційної пропаганди на увазі — уважати цей фактор негативним. Тимбільше, що перед нашими очима й ще майже в нашій пам'яті були всі ті трагічні події «чотирікутника смерті» в часі наших Визвольних Змагань, коли трагічно вигибали наші армії. Навіть для початкуючого політика й революціонера було ясно, що найкраща пора для нашого виступу прийде тоді, коли обидва противники, виснажені вкрай, кинуть у бій останні резерви. А до того ніколи не слід було спускати з очей, що нашим головним ворогом була і є большевицька Росія тоді, коли упадок гітлерівської Німеччини був питанням вже недовгого часу.

Та найсильнішим аргументом проти розгорнення збройної боротьби проти німців саме в тому часі була певність, що така боротьба була б дійсно безпосеред-

ньою допомогою нашому головному ворогові — большевикам. Які німці й не були б, їхня окупація України була тільки хвилевою. Нам усім зразу мусіло бути ясно, що з гітлерівськими кличами Німеччина не могла виграти війни й не могла організувати Європи на свій лад. На провесні 1943 р. вже було видно, що вони в Україні не втримаються довго, ба навіть не мають вигляді вийти компромісово з цього ними спричиненого конфлікту. Кожному відомо, що стратегія боротьби вимагає в такому випадку звертати свою силу проти сильнішого, а не проти слабшого. І доки наші відділи були нечисленні, доти їх протинімецькі акції були незначною допомогою большевикам. Зрештою цей факт вирівнювали інші користі з існування власних відділів. Коли ж ті відділи мали стати великими, міцними, а їх збройна акція масовою й для німців дуже дошкульною, то не намірена, але фактична допомога большевикам виростала до розмірів не дрібного тактичного характеру на якомусь там малому відтинку, а ставала подією, що могла мати великі для большевиків позитивні оперативного й стратегічного характеру наслідки не тільки на полі боїв і в запіллі, але й наслідки політичні, а ще більше психологічні. Большевикам бо виключно залежало на тому, щоб представити свою боротьбу як «народну, вітчизняну війну, а взяти участь в ній є священним обов'язком кожного». Ще іншим намаганням большевиків було скріпити морально хребет своїм партизанам, саботажистам, розвідникам, яких вони так масово висилали в німецьке запілля. Розбурхані терени, наявність збройної протинімецької боротьби, хоч і протибольшевицької в даному разі, творили ситуацію палаючої землі, де згаданим агентам і легше і відрадніше було діяти.

І тому не диво, що ні одна ні друга організація націоналістів не зривалася до негайної поширеної збройної протинімецької боротьби, що вони довго зважували всі аргументи й наслідки, заки одна з них — ОУНСД — рішилася на неї. Та остаточно мотиви, що промовляли за таким рішенням, переважили в керівництва ОУНСД.

Серед тих мотивів одним з перших була очевидність, що в другій світовій війні, якої найжорстокіші, а то й найвагітніші наслідками події розігравалися на україн-

ській землі, мусить заговорити українська зброя. Коли український нарід хоче підкреслити своє прагнення жити, бути вільним, бути творчим, бути рівним у «народів вольних колі», то він мусить узяти за зброю, щоб саме як рівний серед рівних сказати своє слово й заставити прислухатися до нього.

Далі український нарід не міг залишити без відповіді знущання і наруги, нанесені йому у війні німцями й большевиками. За большевицькі морди й розстріли, за німецькі такі ж самі катування й масове нищення мусіла прийти гаряча відповідь. Це було питання національної чести. Не користи чи некористи, не успіхів чи страт, а прямо того найважливішого в житті нації: чести! Без неї ні жити, ні творити ніяка нація ніколи не могла й ніколи не зможе. Питання було тільки: коли й як? Не в легіоні, не в чужих збройних формаціях, а самому у власних від нікого не залежних збройних формаціях.

Не без впливу на таке рішення були теж питання конкуренційної натурі. Були дві революційні націоналістичні організації. Ціль обидвох була однакова, але хоч методи в неодному різнилися, то були вони революційні й — найважливіше — рекрутували визнавців з-посеред того самого людського елементу. Обидві мали свої військові відділи, що мусіли рости й розвиватися. Не було для нікого таємницею, що відділи ОУН розпоряджали кваліфікованим командним складом, що вони звертали більшу увагу на якість людського елементу й технічного вряду й через те представлялися корисніше. Їхні оперативні принципи були відомі й тяжко було в тій площині їм протиставитися. Якже легко було в тих умовинах зродитися переконанню й намірові: чому не перегнати конкурента? Чому не випередити його?

Ще іншим аргументом «за» — на мою думку одним з найважливіших — був факт, що саме в тому часі ліси й віддалені хутори Волині, непроходимі болота й мочари Полісся та взагалі більш відлюдні місця почали швидко й загрозово наповнятися большевицькими партизанами та різного роду агентами. Загроза для нас, українського національного елементу, з цього приводу була дуже велика, була подвійна. З одного боку большевицька партизанка й агентура не лише використовували, але

й тероризували, знущалися, винищували українське сві-
доме населення. З другого боку було ще гірше. Вони
розкладали наше населення морально. Вилловлювали мен-
ше відпорних і включали їх у свою підпільну систему,
серед інших будили сумніви у силу, історичну актуаль-
ність, остаточну перемогу національних ідеалів і побу-
дови життя в світі на національному принципі. І коли б
тій большевицькій загрозі не протиставитися, вони ско-
ро були б стали господарями в лісах.

Ці всі моменти не лише хвилювали, заставляли задум-
ватися глибоко, вони змушували рішатися вже й діяти
без проволоки. Час ішов на руку большевикам у цьому
відношенні, а їхні армії підсувалися щораз ближче. По-
стійні німецькі більші й менші поразки, очевидне зро-
стання большевицької військової сили й наглядне від-
роджування большевицької системи мусіли ще більше
алярмувати.

В таких умовах відбулися дебати й розважання се-
ред українських політичних чинників й ті умовини не
були без вирішного впливу. Це до деякої міри вияснює
нам підложжя й головні причини рішення ОУНСД йти
на поширену збройну боротьбу проти німців. Одначе
це зовсім не вияснює, ані не оправдує того, що сталося
після такого засадничого рішення ОУНСД. А саме, чо-
му рішено піти на таку масову збройну боротьбу, на зру-
шення цілих сіл і районів. Ми знаємо, що в постановах
ОУНСД постійно говорилося про «всенародне збройне
повстання». Але хоча як ця ідея — до речі правильна —
була поширеною серед керівників ОУНСД, то все таки
вони мусіли здавати собі відчит з того, що «всенародне
збройне повстання» є оправдане, є на місці й може роз-
раховувати на успіх, коли до цього є відповідні умови-
ни. Бо «добре вдарити — це значить у добрий час і в
добре місце». При цьому ми ще до сьогодні не знаємо,
чи це було доручення і пляни згори, чи надмірний неконт-
рольований запал внизу довели до того, що не тіль-
ки цілі станиці української поліції, але й управи сіль-
ських громад, районів і повітові центри, навіть кооп-
еративні осередки зірвалися з місць і через ніч опини-
лися в лісі.

ЗРУШЕННЯ

А це не лише поглибило зрушення на великих просторах українських земель, але й викликало різні протизаходи з боку німців. Одним з перших протизаходів була обсада поляками покинутих українцями постів. Але на цьому не закінчилося. Німці не лише обсаджували пости поляками, вони їх озброїли до зубів, деякі з польських осель перемінилися прямо в добре укріплені твердині з кулеметними гніздами, мінометами, гарматками й іншою модерною зброєю. Тоді направляли поляків на українців. Таким чином протягом дуже короткого часу німцям удалося створити ще один протиукраїнський фронт, фронт дуже неприємний, нерозумний, в даних історичних умовах недоцільний і неоправданий, а через те небезпечний.

Так замість загрозливих для нас двох фронтів українська сторона опинилася в обличчі трьох. До традиційного російського й нового німецького долучився ще інший — історичний фронт польський. При тому польського фронту аж ніяк не можна було легковажити. Він ніс у собі усі загрози «внутрішнього» фронту, поляки бо жили серед нас, вони запустили коріння в нашу землю, вони знали умовини й людей і то все вони використовували в боротьбі проти нас.

Як бачимо, витворилася загрозлива ситуація. Однак, не зважаючи на це, українські військові відділи, тепер у своїй переважаючій масі під прапорами УПА, почали рости дуже швидко. Майже вся національна енергія великої частини українських земель почала вливатися в них.

На рішення ОУНСД йти в таку масову партизанську боротьбу, що властиво межувала зі всенароднім повстанням, українські народні маси відповіли з ентузіазмом. В короткому часі на частині Західніх Земель виростає

нова, величезна, як на українські умовини, сила, що створює зовсім нову ситуацію. Зовсім закономірно ця сила стає основним важілем в розвитку події на українському відтинку, центром, довкруги якого вони починають розвиватися. Та вже при своєму народженні має вона різні слабкі місця, з них деякі дадуться відчутти дошкульно цілий час і породять не один негативний результат. Одним з тих слабих місць був великий брак кваліфікованих керівних людей. І то не тільки керівників військового діла, але й на всіх ділянках. Опанувавши відтинок даного терену, УПА створювала неначе державу в державі. І було це не тільки на словах, але й на ділі. Значить, перед її керівництвом нагло виростало завдання полагоджувати всі справи щоденного життя, виконувати всі суспільні, господарські, правнополітичні функції, що їх несе за собою перебрання керми в житті хоч би тільки частини суспільности й тільки на обмеженому терені. Наслідком цього військовими й політичними керівниками ставали молоді кооператори, студенти, недокінчені середньошкільники, освіченіші селянські хлопці та робітники. Як у кожному революційному здвизі, так і в даному разі вони швидко виростили й зробили багато з того, що взагалі можна було зробити. Зрозуміло, що технічних знань на військовому й інших відтинках вони на швидку руку придбати не могли.

Криза на цьому відтинку була у великій мірі зумовлена другим дуже слабим місцем, а саме: умасовлену УПА повністю перебрала під свою контролю ОУНСД. Організаційні клітини тієї організації вважали цілу УПА своїм рам'ям і хоч в ряди-годи були деклямації іншого змісту, на ділі з-правила не можна було навіть перевести докладного розмежування, де кінчиться організаційна система ОУНСД, а де починається система УПА. А що найгірше: ославлена СБ і тут вплелася своїми відомими методами зі своєю шкідливою, невідповідальною, ніким не контрольованою політикою насильства, особистої пімсти, виконування езекуцій без суду, а не раз навіть без слідства. Не диво, що дорога до УПА всім, що не входили в систему ОУНСД, або не були в якийнебудь спосіб з нею зв'язані, була практично зам-

кнена. Мова йде про тих, що були політично определені, мали свої концепції й погляди, тобто тих, що були виробленим суспільно-політичним елементом, який вірив твердо й непохитно в свої переконання й готов їх чесно відстоювати за всяких умовин. Не в ім'я добра своєї групи, а в ім'я загального добра, добра цілого народу.

З доручення ОУНСД керування УПА на той час такого стану не толерувало й кожен що був в її рядах, мусів залишити, або відкинути, або замовчати свої дотеперішні погляди. Політичні погляди бійців УПА, а в першу чергу командного її складу, мусіли бути в річищі бандерівської організації. І цього свого монополю ОУНСД заздрісно боронила всіма засобами, вона берегла його, вважаючи це фундаментом своєї сили й переваги. А це мусіло на кожному кроці наносити шкоди як цілій національній справі, так і самій УПА.

Правда, не можна не піднести того факту, що провід ОУНСД скоро зорієнтувався в непомірності завдань в порівнянні з його силами й почав робити заходи, щоб притягнути до УПА людей непричасних до ОУНСД, що колись належали до інших політичних середовищ, або політично не ангажувалися. Одначе зразу було видно, що це не є нова політична лінія, а тільки маневр поповнити свої ряди новими, потрібними людьми, підпорядкувати їх собі, поробити їх своїми поллентачами, сателітами. Ми ні разу не бачили ніякої навіть найменшої спроби полегшити монопольне володіння УПА з боку ОУНСД. Коли ж ідеться про інші українські організовані революційні чинники, то ОУНСД не тільки не вважала доцільним шукати порозуміння з ними, але навпаки при кожній нагоді заперечувала їх, нападала на них, відмовляла їм національної чести й права існувати. В усіх ухвалах ОУНСД, в усіх інструкціях і дорученнях вказувано як на головне завдання — розгром насамперед ОУН. Ті всі ухвали й інструкції непомірко-ваним словництвом і ненависницькою фразеологією цькували проти людей іншої думки і, обдираючи їх з чести, прямо ставляли «поза законом», чим створювали моральний ґрунт для дальших загострених конфліктів, промахів, злочинів.

ОДНІ ДНЮТЬ — ІНШІ ПРИГЛЯДАЮТЬСЯ

А це тільки скріплювало, поширювало й навіть обґрунтовувало іншу, згадану передтим аномалію українського політичного життя, себто неактивність усіх українських політичних груп на українських землях, що почалася з упадком Польщі й тривала до кінця другої світової війни. Ми вже згадували передтим про українські політичні партії, що з упадком Польщі розлетілися безслідно, а хоча майже всі їх керівні члени, з винятком тих, що непотрібно залишилися під большевиками, остали в живих, — не проявили ніякої організованої політичної діяльності в часі самої війни, хоча вернулися на рідні землі й бачили, що діється та мусяли відчувати якусь відповідальність за долю свого народу. В той час, коли польські, французькі, бельгійські й усякі інші професори й учені, господарські керівники й священики в німецькій окупації збиралися разом і на пні старих політичних угруповань вели наново підпільну революційну роботу, в нас була зовсім інша поведінка. Для нас зрозуміла реакція перших місяців після приходу німців, чи то в 1939 р. на Західню Україну, чи в 1941 р. на Східню. Всім було відомим, що німецька тотальна система цілою своєю істотою й цілою своєю брутальною силою розгнітила б такі почини. Вони толерували українських націоналістів тільки тому, що передбачували, що може їх потребуватимуть у майбутньому. Але пізніше, коли вже німці почали вести протиукраїнську акцію й знищувати прояви українського життя, українські інституції, мордувати українських людей, тоді кожен, що був колинебудь на політичній арені, хто брався організувати й вести нарід, мусяв узятися саме тепер до політичної боротьби. Політичні групи й політичні провідники мусять бути такими в добрі

й у злі часи.

Ми не пишемо ці рядки з метою накинутися на когось, а тільки викликати реакцію, відповідь, почути вияснення, навчитися. Бо цього роду науки нам завжди, а зокрема в сьогоднішніх дуже складних і дуже відповідальних обставинах таки дуже потрібно.

Було б несправедливо при цій нагоді не відмітити, що Д. Паліїв, лідер передвоєнного Фронту Національної Єдності — ФНЄ — почав з деякими своїми прихильниками щось у роді збирання колишніх одностудців і спроби відновити політичну діяльність. Однак на цій спробі й закінчилося, так що годі говорити про їхню якунебудь політичну організовану діяльність. А до цього, на жаль, деякі з близьких до Д. Палієва людей зв'язалися були з авантюристом Скрипченком, що як керівник цукроварні в Переворську, розпоряджав не малими як на той час засобами й викидав різні сміхотворні історії включно з організуванням якогось напівп'яного військового вишколу. Сам Паліїв, як відомо, був одним з перших організаторів дивізії Галичини і як вояк загинув. Декілька заходів поробив був голова табору УНР у Варшаві, Андрій Лівицький.

На Наддніпрянщині, де власне було головне поле діяльності для табору УНР, за всі роки війни не було ні сліду його організованої діяльності. Не було плянові: організованої участі тих людей в українському житті країни, ні в культурній, ні в господарській, ні тим більше в політичній діяльності. Ті нечисленні люди з того табору, що опинилися чи то в військових з'єднаннях, чи на постах в українській поліції, примикали на місцях до одної, чи другої націоналістичної групи, або ставали осторонь національно-політичної діяльності й задовольнялися своїми «фаховими» справами. Деякі діячі на Західніх Землях покликувалися на різні зв'язки з Центром УНР, але це все не мало характеру організованої політичної роботи. Гетьманці діяли на еміграції, а на Зах. Землях, якщо й були якісь їхні діячі, то ніякої діяльності не було помітно. Так само, як люди табору УНР, гетьманці на Наддніпрянщині нічим не проявили себе. Декілька людей, що були перекладачами, чи зай-

мали якісь пости в адміністрації, в життя народу не входили, з його боротьбою не зв'язували себе. Про всі інші «історичні» українські політичні партії не приходить згадати навіть словом, бо їх в батьківщині в тих тяжких і жорстоких часах, коли нарід спливав кров'ю, а земля стогнала від непомірних тягарів і воєнних зрушень, взагалі не було.

А всі ці групи, якби були активні, дали б свій вклад у процеси на батьківщині, причинилися б до формування української політичної думки, цілей і тактики на той час і в цей спосіб збагатили б це все.

Для прикладу можемо вказати на господарський відтинок. Певна скількість кваліфікованих, досвідчених кадрів — і зразу видно великий успіх у наслідках роботи. З масовим виходом у ліс активніших елементів нашого населення Волині й Полісся перейшло туди й немало наших кооперативних робітників. Ці кооператори в короткому часі в значній мірі налаждали на терені свого побуту не лише справу постачання для відділів УПА, але причинилися до певного упорядкування господарських відносин населення, розв'язали складне питання магазинування, контролі тощо. Подібно було на військовому відтинку. Де були хоч трохи кваліфіковані одиниці, там діло розвивалося порівняльно дуже добре. Знання й досвід в сполучі з пануючим ентузіазмом давали великі успіхи.

А успіхів тих треба. Не лише тому, що тільки висока моральна постава давала сили витримати в нелегкій боротьбі з німцями. Ще тяжчі вимоги були на відтинку боротьби з большевиками, якій треба було щораз більше й більше присвячувати уваги. Большевики ніколи не занедбували німецького зацілля. Їм завжди вистачало людей готових іти на найтяжчий ризик. А крім цього вони ці справи ставили методично, з великим досвідом, хочеться сказати — по професійному. І відповідно до большевицьких потреб ті люди й відділи займалися більше одним, чи другим завданням. Було ясно, що дуже скоро українські партизани ввійдуть в боротьбу з большевицькими партизанами. Першою більшою збройною сутичкою був зудар відділу командира Хрона (з

крем'янецької бази ОУН) з головною силою відділу Колпака, що був найсильнішим большевицьким партизанським відділом у німецькому заплілі. Відділ ОУН командира Хрона вертався з удачної виправи на Вишнівець, обтяжений великою добиччю. Відділ Колпака пересувався тими теренами на південь з метою досягнути Карпати, знищити підкарпатські нафтові терени і пробувати продертися через Карпати на південь та получитися з балканськими партизанами Тіта, а при цьому розпочати партизанську боротьбу на південь від Карпат, щоб у той спосіб не лише загрозити тили німецьких армій, але й зблизитися безпосередньо до німецького материка. І боевою силою, своїм числом і озброєнням відділ Колпака перевищав кількакратно відділ Хрона. Відділ Хрона не то, що не зміг дати бою большевикам, не маючи ніяких виглядів на успіх, або принаймні боеве відв'язання від ворога, але мусів погодитися на віддачу тих декількох своїх бійців, що були колись вояками большевицького війська. Рівночасно з тим трапився ще інший випадок, що віщував майбутні великі цього роду клопоти. Мова про перебіг одного з бійців відділу Хрона, колишнього красноармійця до Колпака й зраду деталів про силу, розташування відділу Хрона, тощо.

ВЕЛИКІ СПРАВИ — МАЛІ ЛЮДИ

Цей факт ілюстрував дуже яскраво виключну складність нашого положення. На далеких східних фронтах, ках, хуторах, а навіть у містах сотні кілометрів позаду що вже котилися в нашому напрямку, гримів безперервний бій двох гігантів, а тут у лісах, по селах присілінь німецького фронту виростала й ставала щораз агресивнішою большевицька сила. Кожному, хто був здібний і хотів хоча б у якійсь мірі критично оцінювати положення, було ясно, що крайня пора упорядкувати українські внутрішні, в першу чергу політичні стосунки. А тому, що насправді діяли тільки дві українські організовані політичні сили ОУН і ОУНСД, тому ті сили мусили шукати якоїсь нормалізації насамперед між собою, а вслід за тим і в цілому українському житті. Взаємна боротьба з тенденцією фізичного винищування була в той критичний, історично переломовий час, не тільки шкідливим для української справи почином, але прямо злочином. Розуміли це й численні націоналісти серед членства ОУНСД. В ОУН це була обов'язуюча лінія. І на цьому тлі, під тягаром історичної відповідальності, в другій половині 1943 р. умандатовані представники обох сторін відбули ряд зустрічей. Розмови мали дуже різний перебіг. Раз виглядали безнадійно, то знов подавали надії на позитивне закінчення. І нагло закінчилося . . . попільницею. Так — попільницею. В розгарі дискусії «умандатований представник ОУНСД» схопив за тяженьку попільницю, що була на столі для вигоди курців і намірився нею на «умандатованого представника ОУН», яким був колишній вояк Українських Військ, активний учасник Визвольних Змагань, член і один з основників ОУН, інж. Осип Бойдуник. Представником ОУНСД, що взявся аргументувати попільни-

цею, був колишній член Комуністичної Партії Західної України, що вже перед тим покинув її, а в часі війни перейшов до бандерівців, Степаняк. Цікаво, що з кількох джерел з краю прийшли недавно інформації, що той Степаняк повернувся живим зі заслання й знов перебуває в Україні. Якщо це так, то це був би перший випадок у практиці большевиків, що їх видний член, член ЦК КПЗУ, після того як перейшов до націоналістів і потім попався в руки большевиків, не був ліквідований, а залишився в живих. Які причини цього винятку, чому Степаняк завдячує своє життя — нам годі відповісти. Це може бути простий випадок, або може большевики пляново зробили виняток для якихось дальших намірів. Дехто склонюється до думки, що Степаняк уже тоді міг бути большевицьким нурцем у проводі ОУНСД, на це ніяких твердих доказів немає. Все це тільки здогади й допущення.

І це був кінець. Кінець розмовам між обидвома націоналістичними організаціями в часі другої світової війни. Після того до голосу прийшла сила, насильство. Не могли, ні, не вміли представники обидвох націоналістичних організацій, яким згідно з їхніми заявами важило тільки добро загальної спільної справи, домовитися в справі нормалізації стосунків між ними, ні в справі співпрці для загального добра, ані в справі створення якоїсь надбудови, загально-національного, якщо не оперативного, то принаймні репрезентативного тіла.

Після того ще кілька разів нібито пробували обидві сторони поновити розмови, але це вже були тільки бездушні маневри. Їм бракувало політичної глибини, а найважніше — моральної основи. В тому бо часі бандерівці, використавши розмови для приспання чуйности контрагента, а свого власного зміцнення, перейшли до посиленого наступу на військові відділи ОУН, на боротьбу із сіткою ОУН. Їх позиції зміцніли й вони хотіли одного: підпорядкувати собі противника. Ясна річ, що ОУН на таке за ніяких умовин не могла піти. Це противилося цілій її традиції, її найосновнішим морально-духовим заложенням, її всім політичним позиціям і було б залишенням народу напризволяще на тому без-

прикладному історичному роздоріжжі.

З нинішньої перспективи ці розмови з літа 1943 р. слід вважати останньою спробою налагодження стосунків між обидвома організаціями в добі другої світової війни. Спробою, що могла мати важливі історично-політичні наслідки. У вогні революційної боротьби зі зовнішніми верогами, в яку включилися такі маси українського населення, консолідація обидвох революційних організацій була б не лише поширила базу визвольної боротьби, але глибоко потрясла населенням, створила міцний моральний вал опору проти большевиків, а тим самим засіяла й виростила незнищиме коріння під дальшу боротьбу з большевиками без огляду на довгі роки большевицької окупації. Сьогодні бачимо, що партнери не доросли до цього. Не було в них, в їх крові і в їх мозках історичної свідомости, вміння бачити речі в їх історичному, мінливому розвитку. Вони бачили тільки тодішній момент, а потреби — не раз тільки уявні — того моменту заслонювали їм і минуле й майбутнє. Чолові українські націоналісти, які вміли боротися до останнього віддиху й мужньо гинути на визначених стійках, не розуміли історії в її динамічному ставанні, не вглиблялися в процеси, а бачили тільки поодинокі події, не розрізняли великого від малого, тривалого від проминаючого. Вони не бачили того, що майбутнє оцінюватиме їх не по їхніх словах і декляраціях, а по тривалих осягах, що їх вони залишили свому народові. Вони ще не усвідомляли собі, що в важливих історичних моментах нації, щоб забезпечити їй тривалі успіхи, треба вміти знаходити базу для з'єднання всіх національних сил і знаходити форму, щоб ті всі сили можна було в праці й боротьбі розгорнути й використати.

Таким чином попільниця замкнула не лише один період наших внутрішніх стосунків, але вона стала майже непрохідною стіною на шляху до нормалізації стосунків в націоналістичному таборі. Вона стала злосчастним символом політичного інфантілізму. Але на цьому не кінець. Вона нароствір розчахнула велику розколину в нашому національному житті та створила вимріяні можливості большевикам устрявати, де їм завгодно, в

наше внутрішнє життя. Якже легко большевицьким майстрам від провокації включатися після того в одну, чи другу революційну організацію, наставляти їх на себе, інтригувати тощо. До цього тільки треба, втиснувшись в одну, чи другу, а сьогодні, ще третю систему, виявити якнайбільше відданості даній групі, активності в її рядах, щоб потім уже свobodно наставляти одну проти одної, вибираючи відповідні моменти й засоби. А для ще повнішої мрячності картини уявім собі тепер довгожданні «вирішні події» — коли б вони прийшли. Як легко большевикам при допомозі своїх провокаторів і в обличчі відсутності якоїнебудь співпраці й координації між націоналістичними організаціями поглибити між ними ворожнечу, розпочати загострену конкуренцію включно до братовбивчої війни. Про ці грізні можливості згадано не тільки як про небезпеки у майбутньому, але вони себе проявили, вони трапилися й то в найболючіших формах ще в часі другої світової війни. А не менше й після неї.

Невдача і повний неуспіх націоналістів домоворитися між собою мусіли породити дуже негативні наслідки. І на них не треба було довго чекати. Стосунки між обидвома організаціями в загальному, а навіть між поодинокими членами, загострилися; подекуди дійшло до того, що було в 1940 р. у Кракові на початку розламу. Друзі й приятелі, що знали себе роками, що відсиджували в тюрмах довгі роки, що спільно ризикували життям в боях, переставали себе знати. І це все місяці перед поновним приходом большевиків! Трагізм тих стосунків осягнув свій вершок у вбивстві полковника Київських Січових Стрільців, учасника Зимового Походу, Романа Сушка. В цьому місці, на мою думку, я винен вьяснення читачам.

В одному з еміграційних видань анонімний автор накинувся на мене з закидом, що я наново виношу справу цих злощасних убивств. Я міг би на цей випадок не відповідати, бо звичайно опінії анонімів не заслуговують на увагу. Але тому, що деякі читачі звернули мені увагу на цей випадок, інші знов прислали число газети з тією статтею, то моїм довгом є подати коротке вьяснен-

ня, з'ясувати становище, чому я мусів про це згадати.

Моїм наміром було якнайбільше вірно й об'єктивно представити розвиток подій, думок та ідей українського організованого політичного світу на рідних землях в часі другої світової війни. Є дві методи писання таких речей. Одна метода, — і нею послуговуються большевики, — полягає в тому, що автор пише про речі приємні йому і його соціальним чи політичним наказодавцям, нагинає факти до своїх потреб, замовчує те, що в даний час йому не вигідне й творить «на замовлення» картину незгідну з дійсністю, але згідну з бажаннями наказодавця. Декому може здаватися, що така метода настроює войовничо співвизнавців, спаює їх, додає їм духа, скріплює їх і цим виправдується. Може це й правда, але вона не довготривала. Бо після короткого часу приходять нові люди, молоде покоління, які шукають правди, бо хочуть пізнати правдиву картину й хочуть з неї, а не з уявних оповідей, що не відповідають дійсності, вчитися. І ті нові люди, пізнавши тенденційність і штучність представлених подій, характерів, думок, часто взагалі відвертаються й шукають собі інших доріг.

Але є й друга метода. Вона вимагає безжалісного і правдивого подання всій тих подій і думок, настроїв і прагнень, що важили в даному часі й продовжували наслідки, викликували процеси тощо. Тією другою метою користуюся, хоч напевно дуже недосконало, і я. І тому мушу подати приємні й неприємні факти, бо йнакше цього навіть не уявляю собі. Бо йнакше — розвиток подій, причиновий зв'язок між ними, висновки не відповідали б правді, були б тенденційні, на дальшу мету шкідливі. А цього нам найменше потрібно.

Кільце політичного безглуздя в даному разі на відтинку між двома українськими націоналістичними групами остаточно замкнулося того трагічного 43-ого року. Обидвом організаціям не залишилося нічого іншого, як іти зовсім окремими дорогами, протилежними собі, що не раз перетиналися в гарячих конфліктах. А діялося це в добі дуже трагічній, дуже небезпечній добі, що загрожувала повною загладою не лише нам; як людям, але нашим ідеям, нашим концепціям, способозі

життя нашого народу й самому його буттю. Вступали ми в 1944 рік. Большевики сфорсували Дніпро й широким валом посувалися на захід. І знову від жорстоких боїв здригалася українська земля. Ті груди толочили непроглядні маси гармат, різного роду боєвих возів і залізних потвор-танків. Як стільки разів в історії, так і тепер змагалися тут крім великих військових машин — людські волі. Тут на тих потрісканих від морозу і перепаних від посухи чорноземних степах, в балках і яругах вирішувалася доля другої світової війни. Людина ставала проти людини і організована маса проти маси. Іншого виходу для них не було, тільки перемога або смерть. І на великих шляхах зі сходу щораз частіше можна було зустріти валки розбитих німецьких «залізних полків». Ранені в мундирах насяканих брудом і засохлою кров'ю, обдерті бійці — недобитки не одного полку, дивізії, великих армій, що недавно здобували безсмертні лаври перемог, — щораз частіше появлялися на вулицях наших міст. На головних залізнодорожних лініях цілими днями тягнулися повільним рухом довгі потяги, виповнені по береги раненими. Сопух, біль і зойк, повільне вмирання супроводило їх. Здавалося, що гострий вітер зі сходу кидає на наші поля й на вулиці наших сіл і міст глухі відгомони тяжких боїв десь на житомирському шосе, то над Дністром, то знов в черкаському мішку на південній Київщині. Щораз частіше вдиралися в вуха турбуючі відомості, що жорстокий большевицький вал у своєму нестримному натиску на захід розбив ту чи іншу, здавалося, непереможну дивізію, армію.

Були підстави для призадум . . .

НА РОЗГОЙДАНИХ ХВИЛЯХ

Тимчасом ОУНСД пірнула з небувалим запалом у роботу.. Розбудовувано й поширювано повстанські частини, мобілізовано охочих і неохочих, творено лісові бази й магазини. Дуже послідовно, а навіть безоглядно переводжено ліквідацію збройних відділів чи то ОУН, чи Бульби, нібито в імені «єдиної УПА», а більше з метою залишитися єдиною політичною організацією, що має до своєї диспозиції збройні сили і наслідком цього переважає всі інші.

Не від речі буде в зв'язку з цим згадати, що большевицькі агенти робили все можливе, щоб ці конфлікти й міжусобиці використати для себе. Вони — з одного боку — напр. підходили до Т. Бульби, обіцяючи йому всю можливу допомогу, щоб тільки поглибити боротьбу між українськими національними елементами. З другого боку — їхні агенти з цією самою ціллю допомагали роззброювати інші відділи. Для ілюстрації наведу випадок з большевицьким провокатором, Петром Янушем, випадок дуже характеристичний і типовий.

Петро Януш походив з галицького Поділля з дуже національно свідомої і активної Підгаєччини. До війни був він просвітянським і рідно-шкільним організатором, плодовитим дописувачем до преси концерну І. Тиктора у Львові, членом ОУН. В часі першої большевицької окупації Західніх Земель залишився він під большевиками і брав участь у підпільній роботі в низовій організаційній системі. З утечею большевиків зі Львова, прибув він туди, зголосився до краевого керівництва ОУН і на його доручення виконував різні функції. Врешті, на власне бажання був перенесений на Волинь. Досвідчений і проворний, він на Волині скоро переходив по організаційних щаблях і остаточно став іде-

ологічно-політичним керівником та заступником командира в одному з найкращих відділів ОУН під командою згаданого передтим Бабія-Білого. Відділ цей дуже успішно оперував на Луччині, а потім Володимирщині. Сам же Білий виявив себе дуже обдарованим і надзвичайно відважним командиром, чи то розгромлюючи Дубенську твердиню - тюрму і звільняючи всіх тамешніх в'язнів, чи то пізніше в наскоках на німецькі частини й пункти; це дало йому великі кількості наймодернішої зброї і вираду. Згідно з дорученням військового штабу ОУН відділ цей нав'язав оперативні контакти зі збройними відділами ОУНСД в тому терені та спільно з ними переводив деякі акції. Одного дня під час довшої неприсутності командира Білого, Януш, який виявився бандерівським нурцем в ОУН, впровадив до бази бандерівські відділи і, як ідеологічно-політичний керівник та виконуючий обов'язки командира в часі його неприсутності, доручив бійцям відділу «з'єднатися» з ними. Пару ж місяців пізніше бандерівська СБ виявила незаперечні докази співпраці Януша з большевицькими агентами. Під час настирливих допитів Януш признався і подав докладні дані своєї співпраці з большевиками ще з часу першої окупації (1939-41). Ця співпраця тягнулася безперервно аж до його остаточного розшифрування. На Янушеві виконано присуд смерти. Але з певністю можна сказати, що він не одинокий цього роду большевицький агент, який, мотаючися між націоналістами і виступаючи як палкий і відданий справі революціонер, в дійсності був звичайним запроданцем і «грязню Москви».

Питання, чи не знали про це, про такий стан речей, про такі факти і впливаючі з них смертельні загрози, провідні кола ОУНСД? Напевно знали. Знали дуже докладно і багато більше, як хтонебудь інший з-поміж українців. Треба в похвалу їм сказати, що розвідочній і протирозвідочній роботі присвячували вони дуже багато уваги, часу й енергії. В 1940 р. в Кракові ще тільки заносилося на відомий розлам, а вже в них покликано до життя окреме тіло для цих справ. Тіло це складалося зі сімох людей і через те назва його була «сім-

ка». Всі сім членів тієї групи мали за собою немалий досвід в цих справах, а деякі з них були такі справжніми спеціалістами. Один з них, Микола Арсенич в короткому часі придбав доволі знання, щоб після відходу інших перейняти керування цілою системою розвідки СБ. Крім власних заходів по тій лінії ОУНСД вимагала категорично від усіх своїх членів, що служили будьто у військовій розвідці, будь в поліційних органах, передавати до ОУНСД всі добуті інформації.

Тоді постає друге питання: чому ж, знаючи те все, провідники ОУНСД все таки провадили таку політику, як тут схарактеризовано? Ця їхня політика виростала на ґрунті їхніх тодішніх політичних оцінок. Як знаємо з попередніх рядків, бандерівці були свідомі заломання німецької сили, вони не бачили виглядів на німецьку перемогу (йдеться про роки 1943 і пізніші) і це було правильно. Зате зовсім неправильно й нереально розцінювали взагалі положення у світі, політичні концепції й правдоподібні пляни західних потуг, а вже зовсім фальшиво уявляли собі вони сили большевиків. Вони з малими війнятками вірили, що большевицькі армії гонять рештками, що вони знеможені й знеохочені, що вони не вірять у комунізм і його перемогу й коли вступають на «палаючу революційними огнями українську землю», не лише не встояться, але почнуть підпадати під вплив УПА і її національно-революційні гасла. Треба на оправдання прововоді ОУНСД сказати, що саме таких оцінок і передбачувань прагнула українська суспільність, зокрема суспільність наших Західних Земель і таких оцінок вона очікувала від українських політичних кіл. Тільки таким оцінкам давано загальний послух і тільки людей, що такі оцінки поширювали, було прийнято вважати справжніми патріотами. Зрештою, це у нас мабуть традиційне. Та й сьогодні скажіть, що большевики сильні, що західний світ може встоятися й виграти свій життєвий бій тільки напруживши до крайнього всі свої сили — то вас негайно вилають трусом, дефетистом, шкідником, тощо. Зате плитких байкарів, що бачать тільки очевидні докази повного і дуже близького розвалу большевицького бльоку — слухають як

пророків. І тому в нас так радо слухають і слухали фантастів, що розказують про «німецьких інженерів», що побудували большевикам і потужний промисл, і атомову бомбу, і ракети, і спутніки, бо ж самі «москалі — це лаптярі, пошехонці, азіяти», взагалі темна маса, що нікуди не годиться. Тільки мало хто хоче призадуматися, як ті «лаптярі й пошехонці» розбили «північного бога війни» Карла XII, як з'їли армії іншого «бога війни» Наполеона, як завдали невилічимих ударів потворно великій і потворно прецизній военній машині гітлерівської Німеччини. А вже що говорити про те, що ті «лаптярі й пошехонці» створили імперію від Балтики аж до Тихого Океану й від Північного бігуна аж до покритих вічним снігом вершків Каракорум. Та й нас, хвацьких, оце вже два століття тримають у «своїх обіймах» і закаблюють. Пощо отворити очі на все, коли можна так спокійно потішати себе й замість кликати на сполох, замість бити у дзвін тривоги й вимагати найбільшої напруги й безпереривних протизаходів, очікувати, ще скорше чи пізніше — очевидна річ: скорше — наші смертельні вороги «згинуть, як роса на сонці»?

Пливучи на таким струмі, провідні елементи ОУНСД дійшли до висновку, що оце прийшла довгождана нам історична шанса. Шанса, поставивши свою силу, не лише протиставитися успішно нашому відвічному й головному ворогові, але й добитися реалізації наших історичних прагнень і ввійти в історію як люди, що врешті зуміли переломити нашу довгу неволю й вивести нарід на шлях свободного розвитку. Як не дивно, але це може бути єдиним поясненням цілого тодішнього поступування бандерівців. Що ж в обличчі таких рахунків, в обличчі реалізації такої шанси могли значити ті, чи інші драстичні кроки й потягнення? «Де дрова рубають, там тріски летять» — стало тоді загальною вияснювальною фразою. (Треба б до цього додати, що дров не нарубали, але трісок полетіло чимало). Ця фраза мала пояснити й виправдати все: і добро і зло. І треба сказати, що коли б удалося зреалізувати цю мрію, все, що тоді діялося, було б оправдане. Всі ті драстичні потягнення були б тільки прикрим тимчасовим об'явом,

одначе зовсім затіненим великими подіями і великими осягами. Потягнення, щоправда - прикрі, але їх годі оминати, коли хочеться створити один міцний кулак.

Захоплені й затоплені з головою в тих своїх оцінках і візіях, провідники ОУНСД мобілізували велику людську масу, сотні й тисячі людей у боротьбу, відривали їх від нормального життя, здержували від утечі перед наступаючими большевицькими військами — одним словом приготувлялися поставити чоло червоним полчищам. Правда — були між ними такі, що ставились критично до супероптимістичних калькуляцій, але їх не було багато й вони не мали впливу на визначування загальної лінії. Інакші, як «офіційні» погляди, засуджувано разом з тими, що їх висловлювали. Не диво, що якнайгостріше засуджувано приналежність, чи симпатії до ОУН. Інакше думаючи були «міщанами», «опортуністами», а частенько п'ятовано їх агентами якихнебудь чужих систем і зрадниками. І в ім'я такої постави не залишалося нічого іншого, як розбивати, або розсаджувати знутри всі інші осередки української сили.

Як уже було згадувано, у висліді того всього творилася на частині українських земель ситуація, наладована грізними можливостями. Ще тільки треба було трошки неуважности з боку інших, а до боротьби з поляками, німцями, большевицькими партизанами була б долучилася внутрішньо українська боротьба. Не треба багато розписуватися, щоб з'ясувати, як виглядали б українські землі — Волинь, Полісся, Галичина й ті частини Наддніпрянщини, що ще не були зайняті большевицькими військами, — коли б до цього дійшло.

На щастя, цього не сталося. Не зважаючи на особливо прикрі прояви, що з них деякі згадано тут, — більше їх взагалі немає ні змоги, ні місця порушувати, — аж до таких крайностей не дійшло. Розбурханим настроєм багато з-поміж керівних людей протиставили дуже холодні оцінки та вмiлими аргументами прихилили й інших до позицій, що в тодішній ситуації здавалися неоправданими, але ці позиції пізніше не тільки себе оправдали, але й виявилися найбільше доцільними.

Тодішня ситуація і хід подій немов би повністю попи-

рали ті позиції, що їх зайняла ОУНСД. Людська маса включена в революційну боротьбу, не тільки поглиблювала й так розпалений до білого національний патос, скріплювала національні енергії, але й негайно, стихійно поширювала й розбудовувала організаційні сили бандерівців. В той же сам час можливості й рямки діяльності ОУН звужувалися. Це знищувало внутрішню рівновагу українських сил і попихало бандерівців до щораз більше безконтрольного поступування, до потягнень, яких вони ніколи не зробили б, коли б бачили в українському житті рівнорядну собі силу.

Такий хід подій і така постава бандерівців в свою чергу зумовлювали, або в значній мірі впливали на поступування й постанову роботи ОУН. Бачачи ясно політичне положення й холодно передбачаючи хід подій, ОУН не могла прихилитися до масовости УПА. ОУН далі твердо обстоювала думку творити міцні, добре узброєні боєві з'єднання, розкинені в терені й згущені в місцях, особливо пригожих до цього, але не втягати ціле населення в революційну роботу й виставляти його на сконцентрований большевицький удар. ОУН теж не погоджувалася «викинути наверх» весь людський революційний актив. ОУН стояла на становищі, що не романтика, не хвилевий порив, а розплянована й достосована до наших загальних потреб доцільність має диктувати такі чи інші ходи і дії. Або, як це недавно при іншій нагоді висловився один тижневик: не сентимент, а політика. На думку керівних і відповідальних чинників ОУН цілий народній масив кидається в безпосередню боротьбу аж тоді, коли можна розраховувати на вирішну перемогу, а в ніякому разі для демонстрації, для групових цілей, чи просто для гри. Принципові «всі в ліс — усі в УПА» — ОУН протиставила принцип «не в лісі, але в народі розгортатиметься й переможе революція». Сьогодні ці речі очевидні, але тоді у военній завірюсі, в розгарі боротьби не легко було знайти ширші кола, що їм це було б очевидним.

Наявність висококваліфікованих вищих старшин генерального штабу, включно з генералами, в складі ОУН давала організації змогу орієнтуватися в мілітарному положенні глибше й вірніше від когонебудь з українців.

Генерали Капустянський і Курманович дуже щільно слідували за розвитком подій на фронтах і постійно подавали свої оцінки й висновки. Полковник Ключовський, спеціаліст від військової розвідки, передавав свої завваги, а полковник Сушко, стоячи в найближчому контакті з різними високими німецькими старшинами, передавав відомості про моральну поставу й оцінки німецьких військових кіл.

Тому й не диво, що вже в другій половині 1943. р. секретаріат ОУН, очолений тоді Ольжичем, почав видавати доручення з наміром передбачуваного ступневого передвигання на захід. Між іншим Ольжич настирливо наполягав на полк. Сушка, щоб той негайно переносився на захід і в котромусь з німецьких міст, використовуючи свої стосунки, перебрав керування й упорядкування тієї людської маси, а зокрема членства організації, що незабаром рине на захід. Як уперто Ольжич наполягав, так уперто полк. Сушко відстоював свої позиції, що він як фронтовий старшина має відходити останнім, а не одним з перших. Не переконали його теж вказування на особливі загрози для нього, бо на них відповідав він, що й так живе «позикою», уникнувши стільки разів загину. Коли ж під кінець 1943 р. стало очевидним, що поновний прихід большевиків це вже тільки проблема місяців, полк. Сушко перебрав на себе організацію окремої бойової групи. **Ідея цієї групи була дитиною Ольжича.** Він її лелівав, обґрунтовував, до неї переконав чільні особи організації. На думку Ольжича в склад цієї групи повинні були входити найдобріші добровольці з великою перевагою організаційного елементу. Група ця, опинившись по тому боці большевицького фронту, мала б ув'язатися в бої з большевиками не з метою перетривати, але з метою стати символом безкомпромісової боротьби до загину, до останньої людини, до останнього набою. Ольжич обстоював, що такі нові Крути, нові українські Тернопілі, будуть не лише очевидним символом нашої боротьби в добі другої світової війни, але й джерелом сили та надхнення в новій большевицькій дійсності. Підготовляючи цю справу, полк. Сушко загинув на сходах своєї канцелярії.

А прислужився до його вбивства його ж власний по-
сильний Ільків. Цей злощасний Ільків довгі роки пра-
цював в ОУН, наперед на Холмщині, а потім в Галичи-
ні і зокрема у Львові й цілий час був нурцем СБ.

Рівнобіжно з тим усім керівництво ОУН перебуду-
вало цілу організацію. Поділено її на дві частини. Біль-
ша частина, особливо розконспіровані члени діставали
доручення виїздити на захід, а коли ще мусіли залиши-
тися, то висилати на захід свої родини. Меншу частину
вилучувано з організаційної мережі й заморожувано
аж до приходу большевиків. Більшість з них мала пра-
цювати індивідуально, тільки в деяких виняткових ви-
падках допущено невеликі ланки. Значить тактику й ме-
тодику підпільної роботи треба було повністю міняти,
бо ані умовини польської й румунської передвоєнної
окупації, ані воєнної німецької нічим навіть не нагаду-
вали того, що приносили з собою большевики.

БУДОВА НАДБУДОВИ

Як видно з вище сказаного, і ОУН і ОУНСД мали роботи «повні руки». Одначе поза цією роботою члени ОУН відчували й дискутували між собою, що їх концепція й пляни, вся їхня боротьба й політична робота протягом трагічних років другої світової війни, потребують якогось політично - організаційного завершення. Потребують якихось кроків, що виразно говорили б про загально - національні потреби, про всенародній фронт, про організацію й мобілізацію в одному центрі всіх національних сил, про надгрупову спрямованість цілої діяльності ОУН. В довгих дискусіях на цю тему рішено причинитися якнайенергійніше до поновлення діяльності Української Національної Ради. Наперед обговорено цю справу з головою Української Національної Ради в Києві, проф. Величківським. Він цю ідею підтримав з усією рішучістю й негайно заходився біля переведення її в життя. Він узяв на себе завдання перевести розмови з почесним головою Української Національної Ради у Львові, митр. А. Шептицьким. Вислідом цих розмов була не тільки згода митр. А. Шептицького включитися в імені львівської Української Національної Ради в цю справу, але за його порадою рішено притягнути до спільного діла президента Карпатської України, о. А. Волошина, як репрезентанта Карпатської України і її парламенту. Виготовлено спільні протоколи й звернення, а митр. А. Шептицький та проф. М. Величківський підписали їх. О. А. Волошин з ентузіазмом прихилився до цієї справи. Документи передано до Відня з метою передати їх о. Волошинові до Праги до підпису. Одначе Борис Левицький, що мав доручення перевести ці документи з Відня до Праги, не зміг дістати їх, так що їх щойно пізніше підписав прем'єр - міністер Карпатської України Ю. Ревай. Для підкреслення об'єд-

нання й злиття цих трьох чинників названо в документі нове тіло Всеукраїнською Національною Радою.

До подібного висліду тільки з зовсім інших причин і іншими дорогами дійшла й ОУНСД. Осінь 1943 і зима 1943-44 були великим жнивом для ОУНСД. Вона майже повністю опанувала існуючі військові українські відділи. Перепроваджуючи акцію в цьому напрямі, бандерівці й далі безкомпромісово не допускали якихнебудь інших політичних впливів поза своїми до збройних відділів, а ті керівні особи з інших політичних середовищ, в першу чергу з ОУН, що в той чи інший спосіб опинилися чи залишилися в відділах, були змушені заглушити, або понехати свої симпатії й свої зв'язки із своєю організацією. От. Бульба не витримав наступу з чотирьох боків. До фронту проти поляків, німців і большевицьких партизан долучився в нього ще конфлікт з бандерівськими збройними відділами. В сутичках з большевицькими партизанами він втратив значну частину своїх людей між ними й І. Мітрингу; його (Бульби) значення швидко падало, аж остаточно опинився він у німецьких руках. При ОУН крім менших боєвих груп залишився ще тільки т. зв. Волинський легіон. Та це все аж ніяк не могло рівноважити сотень і куренів, що їх мобілізували бандерівці в той час. Німці почали висилати на них мадярів, румунів, словаків. Але ті ні знанням терену, ні маневровістю, ні прагненням битися не дорівнювали УПА й через те, як правило, виходили побитими. Після таких боїв почалися контакти зі штабами, а від штабів мусіли йти вище до політичних чинників. І починалися труднощі для української сторони: в імені кого говорити? Якого тіла, якого центру? Таким чином життя висунуло й поставило руба потребу якогось понадпартійного загальнонаціонального органу. І звідси вийшла ідея, що її літком 1944. р. зреалізовано у формі УГВР (Української Головної Визвольної Ради). Треба признати, що керівництво ОУНСД доложило зусиль, щоб УГВР не була зложена виключно з членів ОУНСД. Запрошено колишніх членів інших груп і партій. Одначе пороблено всі заходи, щоб не допустити членів ОУН. Цілий ряд нечленів ОУНСД, що ввійшли до УГВР, на-

стирливо вимагали будувати цю установу на загальнонаціональній базі. Щоб не допустити до того, представники ОУНСД заявили, що вони цю справу самі переведуть, але ніхто з них не тільки не поробив ніяких заходів у цьому напрямку, але ні з ким, дослівно ні з ким з членів ОУН, про це не говорив.

Ще пару місяців передтим ОУНСД проявила іншу вагітну наслідками ініціативу. А саме вона зорганізувала конференцію представників народів, поневолених Росією. Ці представники опинилися чи то як поодинокі бійці, чи як відділи в рядах УПА, або були в контакті з бандерівцями. Формальним завершенням тієї конференції було постановня АБН (Антибольшевицького Бльоку Народів).

ЧЕРЕЗ ФРОНТ У ВІЛЬНИЙ СВІТ

За те ОУН перевела з успіхом інші заходи. Вже з 1939 р., коли тільки почалася друга світова війна, провідні кола ОУН відчували гостро потребу проломити ізоляцію, накинену їм німецькими обмеженнями й воєнними умовами. Для них було ясно, що українські політичні чинники мусять мати зв'язок зі світом поза німцями і їх союзниками, щоб не опинитися в ролі німецької «політичної провінції». Серед різних засобів проломити цю ізоляцію найкращим і найтривалішим виглядала таки висилка відповідних емісарів. Людей, що мали б досить відваги й стійкості, щоб перебитися через кордони й фронти, та у випадку успіху вміли собі дати раду в зовсім нових умовах на аліантському боці. Значить, особливість завдання вимагала, щоб емісари поєднували в собі справжню відвагу, витривалість і ризик з умінням повестися на новому терені, в оточенні незнаних людей.

І зимою 1939-40 зголосився до цього завдання член ОУН, Роман Лисий. Перебуваючи в Карпатах і контролюючи переходи на Словаччину й Мадярщину, він мав змогу обсервувати цілі черги польських утікачів, що подавалися в Мадярщину, а звідти далі на захід. Вже з того часу почалася підготовка експедиції, але тут настигла затримка, бо не було ще й відповідної людини на товариша. Коли ж рік пізніше почалася війна на сході, треба було насамперед обслужити всі потреби там. Аж щойно в 1943. р. потреба такої висилки почала наглити. Р. Лисому дано доручення знайти собі товариша в дорогу, а членам ОУН у Франції дано інструкції полагодити справу перевodu емісарів на терен Еснанії засобами французького резистансу, з яким ОУН на терені Франції мала контакт. Лисий підібрав собі товариша, що і революційним стажем і досвідом у практи-

чній роботі повністю доріс до намічених тяжких завдань. Був ним Андрій Луців. Згідно з пляном їх перекинуто в Іспанію. Однак їхня місія дала тільки часткові висліді. Вже тоді було видно, що Захід нами як політичним чинником не цікавиться. Наші емісари могли зацікавити західні розвідочні чинники, що всюди шукали за інформаціями. Та не для цього вони були вислані. Вони були вислані з дуже уточненими політичними завданнями й тільки у тій площині могли проявлятися. Та тоді, як і перед тим, як і пізніше потвердилося, що західні політичні чинники не розуміють проблем Східної Європи й що ще треба багато зусиль та багато поразок для Заходу, щоб його провідні діячі змінили свої традиційні міркування.

Ще перед висилкою емісарів в Іспанію, вислав ПУН емісара в іншому напрямку з подібними завданнями. Був ним Богдан Кентржинський. Його місія у Скандинавських краях і Фінляндії увінчалася неабиякими успіхами.

Спроба висилки людей давніше наміченою дорогою через Балкани до Туреччини й на Близький Схід прогоріла. Не зважаючи на великі кошти, ця справа прогонула вп'ятеро більше коштів, ніж обидві попередні висилки разом, та через некомпетенцію людей все скінчилося невдачею.

Висилка членів ОУН через фронти на Захід з дорученням нав'язати контакти з західними політичними чинниками та взагалі спроби переломити німецький перстень не могли не дійти до відома відповідних німецьких кругів. Вже давніше стояло перед ними питання ліквідації ОУН, але з тактичних міркувань вони ще не переводили цього. Вони ліквідували жорстоко систему ОУН і поодиноких людей в Україні, але ще не важилися вдарити по ній в середущо- і західньо-європейських осередках. Але тепер вони рішили вдарити. І в другій половині січня 1944. р. в усіх осередках Європи одночасно (Львів, Краків, Прага, Відень, Берлін, Париж, Рим) вони перевели наглі наскоки й арешти. Позаарештовано ряд членів і референтів ПУН разом із Головою ПУН, полк. А. Мельником і його дружиною, цілий

ряд активістів і організаторів, а тільки мала частина ПУН залишилася на волі, серед них ген. М. Капустянський і О. Ольжич. Члени ПУН, що unikнули арешту, на чолі з обидвома згаданими вгорі в короткому часі відбудували ПУН, а його виконуючим обов'язки голови став дотеперішній заступник О. Ольжич.

НАВСТРІЧ ГРЯДУЩОМУ

Новий склад ПУН-у був змушений з поспіхом і в багато складніших умовах переводити намічені завдання. На перший погляд могло б здаватися, що одне з цих завдань, а саме пересування людської маси на захід, належало до найлегших. В дійсності воно було далеко не так. Немов відчуваючи в глибині своєї душі, що це вихід з батьківщини на довгі роки, для декого може назавжди, люди відтягалися з пересуванням на захід до останнього. Оперативні доручення Організації вказували на досягнення большевиками різних місцевин, як на сигнали до пересування. Однак практика показувала, що майже ніхто не придержувався цього, а як і пересувався, то не до дальше намічених пунктів, а до можливо найближчих на заході, щоб бути «якнайближче до дому». Люди хапалися найменшої надії, щоб тільки оправдати проволоку в виїзді. Таким оправданням могли бути: раз — звіти німецької ставки про якісь-там успіхи на фронті, то вістки про безлад у большевицькому запллі, то знов надії на політичні комплікації в большевицько-західній коаліції. Сьогодні тяжко зрозуміти й повірити, але так тоді було, що різні фантастичні відчування якоїсь Насті Волошин, чи іншої Стасі, коментовані о. Костельником, здержували навіть різних знатніших людей до останнього моменту, а численні з них через це й опинилися під большевиками. Бачивши це все, Ольжич немилосердно натискав на виїзди. Мавши гіркий досвід з Києва, коли видатні члени ОУН — О. Теліга з чоловіком, Ірлявський, Кошик і інші — проволікали з виконанням наказу про виїзд на захід і заплачули за цю проволоку життям. Ольжич, де міг, там прямо змушував негайно виїздити.

Інна справа була з тими, що нерозконспіровані зали-

шалися. Залишатися можна було тільки добровільно. Вихідною точкою в інструктажі для тих, що залишалися, було з'ясування складності і загроз у близькому майбутньому в большевицькій дійсності. Основною тактичною вказівкою було: насамперед запустити коріння в новій большевицькій дійсності; залегалізуватися й не поспішати з роботою. Було ясным, що бандерівці своїм поступуванням стягнуть виключну увагу большевицьких органів на всі національно свідомі елементи і тому легалізація, запусчення коріння, будуть неспівмірно тяжкими. ПУН розв'язав старі терени і краєві езекутиви на землях, що їх, згідно з розрахунком, мали зайняти большевики, а на їх місце покликано до життя окремі групи, чи системи. Майбутнє мало показати, як всесторонньо виправдала себе така тактика.

Одначе, в той час воно виглядало йнакше і неодному могло здаватися, що це все непотрібне. ОУНСД, вбгавши в себе велику людську масу, діяла властиво відкрито. Її члени намагалися контролювати всі форми життя, рух населення, тощо, тож треба було бути обережним. В тих умовах повного розвалу німецької системи, а з тим і упадку публічного порядку та безпеки з одного боку, а з другого — неперемірливої атаки бандерівців проти ОУН, треба було особливо берегтися.

З дуже різними, дуже відмінними почуттями та настроями обидві організації та їхнє членство поодиноко, закінчували цю епоху нашої історії. Хто не задурював себе рожевими, але безпідставними сподіваннями, той передбачував, а ще більше відчував наступ ночі, яка триватиме довго, для не одного задовго. Не один не дочекається світанку в цій жорстокій боротьбі не тільки за свободу й за владу, але за життя, за голе існування. Це не міняються системи і їх писані, чи неписані закони. Це наступає чужий світ, що намагатиметься з корінням розчавити нас. З ним ми до краю чужі собі й ворожі та злагоди ні компромісу між нами бути не може. І ні одна сторона його не хоче, ані не шукає.

Бандерівці, розбудувавши надзвичайно свої сили, почувалися й діяли самопевно. Їхні елементи — одиниці й організаційні формації — не лише вийшли на поверхню

життя. Вони явно й славно переводили свої акції та нагнали до них своє оточення, українську громаду. Спротив своїй волі вони ламали. У витвореній упадком німецької системи порожнечі, вони перебирали всі функції влади в менших населених пунктах. Так, як це було колись на Волині й Поліссі, тепер відбувалося в Галичині. Їхні зв'язкові й кур'єри не тільки пересувалися в терені без якогонебудь прикриття, але так же само вони пересували цілі групи людей, вимагаючи від населення допомоги і сприяння. Ті їхні елементи, що відходили на захід, а таких ставало щораз більше, всеодно відчували себе неначе в ролі переможців. Вони підкреслювали й наголошували єдиноправильність своїх політичних і тактичних позицій. Свій відхід на захід називали вони тимчасовою тактичною konieczністю. Згідно з тим надумали вони й переводили в життя тезу, що в новій большевицькій дійсності найвище керівництво визвольної революційної боротьби може й мусить залишитися в краю. Згідно з їхнім твердженням, це була виключна вимога і від неї за ніяких умов не слід відступати. Не знати, чи ту постанову приписати більше політичній інфантильності і повному браку розуміння положення і характеру ворога, чи просто самообманові. Як воно не було б, таке рішення в такій грізній добі було вислідом дитинности, незрілого підходу до розв'язки найважливіших проблем життя й смерті народу. Воно ставляе тих, що його виносили, в дуже сумнівному світлі. Бо ж ті, які беруть на себе тягар бути лідерами й провідниками народу в його життєвій боротьбі за існування, не можуть даватися поносити хвилевому гарячому захопленню, а мусять положення й потреби оцінювати тверезо й холодно.

Вгорі вже згадувано про те, що тільки ті з членства ОУН, що не були розконспіровані, і тільки ті, що добровільно рішались, залишалися під большевиками. Очевидна річ, що були допустимі конечні вийнятки, як напр. те, що в краю завжди мусить бути в підпіллі принаймні один член ПУН. Хоч члени ОУН усвідомлювали собі в великій мірі, що позиції Організації були і в даних умовах є ще більше правильні, то все таки

не легко переживали вони таке велике захитання рівноваги українських сил у користь бандерівців. Вони знали, що майбутнє виправдає і докаже доцільність поступування Організації, але покищо теперішність ставила їх у позицію другого. Замість райдужних картин близької остаточної перемоги, Організація приготувала їх на роки тяжкої боротьби, тяжких зусиль і великих утрат.

Неначе передвісником тих майбутніх утрат і тяжких ударів став загин Ольжича. У випадково арештованій кур'єрки, Зелінської, знайдено адресу «Личаківська 32», одну з важливіших квартир Ольжича. Там же його Гестапо заскочило і зразу таки в часі арешту почало на очах хазяйки квартири жорстоко масакрувати. Сталося це в травні 1944 року, тиждень перед нашим остаточним виходом зі Львова. Утрата Ольжича ще більше ускладнила положення ОУН. Та ПУН знову реорганізовано і на місце Ольжича прийшов новий виконуючий обов'язки голови.

Нові керівні органи ОУН мали завданням не тільки продовжати й закінчити винесені передтим постанови, але насамперед скріпити морально членство й ширші кола симпатиків. А це було складніше завдання. Мало бо хто хотів прислуховуватися і в тогочасній військовій суматосі аналізувати оцінки й доручення організаційного керівництва. Велика частина жила тим, що бачила безпосередньо перед своїми очима. Відступали німецькі армії й по ночах щораз частіше та щораз голосніше було чути канонаду. Щораз частіше появлялися большевицькі літаки, а це віщувало наближення їхніх полчищ.

Тому надії численних щораз більше і більше зверталися до «наших хлопців», до УПА. А тому, що УПА була беззастережним і виключним знаряддям бандерівців в тому часі, то могло здаватися, що власне вони становлять міцне забороло проти большевицької навали. З таких настроїв громадянства бандерівці черпали ще більше самовпевності не тільки в правильність і то виключну правильність своїх думок і дій, але що більше — в правдивість засуду всіх інакше думуючих. Як у кож-

ній критичній ситуації передтим, так і тепер двоподіл українського громадянства між дві націоналістичні організації — явище саме по собі неприродне й деструктивне — та брак інших груп і діючих течій, які висували б і захищали б свої точки бачення, не давали змоги нашій політичній думці різничкуватися й розвиватися, а нашій громаді приглянутися положенню практичніше й розважити його всесторонньо. Таким чином численні її ряди покидали батьківщину з вірою, що це буде тривати дуже коротко. А тимчасом з наближенням фронту ліквідувалася низова самоуправа, — німці тікали задалегідь — що була в українських руках. Зникало повністю шкільництво, падало виробництво всіляких господарських дібр і зовсім розліталася роздільно-постачальна система. Те, що залишалося, сходило в підпілля, щоб перетривати «якийсь час». Перед масами українського населення, яке залишалося, бо мусіло залишитися, виростала незавидна перспектива. Голод, холод, злидні, а над тим усім жорстокі, рафіновані большевицькі переслідування. І це все треба було перетривати без провідників, без тих передових діячів, які роками стояли на чолі різних ділянок нашого життя, бо всі вони — з винятком нечисленних, що залишалися в підпіллі — вийшли на еміграцію.

НА ЗАХІД!

Як у добі татарських набігів, тягнулися на захід валки людей, вирваних з родинних гнізд. Тільки цим разом замість дерев'яних теліг і коней засобами пересувачня були потяги та автомашини. Хоча не бракувало теж численних возів, що на них їхали втікачі, рятуючи своє та своїх родин життя, та везли матеріальні засоби прожитку.

Лавочне — Сянік — Перемишль — Криниця — Мушина і далі на південь і далі на захід пересувалася людська хвиля, викинена з рідних берегів, щоб задержатися на момент в якійсь Братиславі, в якомусь Відні, а далі Мюнхені, Авгсбурзі, а звідси розбитися по світах. Чим далі в дорогу, тим настрої в тої маси більше різничкувалися. Вони були такі різні, як різними були самі люди. Одні дивилися реально на те, що діялося кругом і не сподівалися багато доброго, але були готові прийняти мужньо все, що принесе життя. Інші попадали в чорний настрій і «ширили потопу» кругом себе. Ще інші в цілому відпливі на захід бачили тільки своєрідний трюк, тільки «відступ на згори приготовані й заплановані позиції», після чого мав прийти рішучий бій, рішуча перемога і знищення большевизму назавжди. Багато ще далі трималося цупко зломаної німецької клямки, а серед них і ті, що на своїх вантажних залізничних вагонах без почуття якогонебудь гумору виписували «штаб Розенберга». Бідні вони, відірвані від людей і подій, що розгорталися довкруги них, виставляли себе на насміхи й глум з українського боку та на погорду з боку німців.

Поступування німців у той час повністю відповідало їхньому національному характерові. Хоча биті на всіх фронтах, ослаблювані постійно, хоча з дому вони діставали щораз гірші вісті, в загальному виконували вони

доручення згори.

Хоча положення мінялося радикально, пунктом їхньої чести було не міняти своїх позицій. Зокрема було це видно в українській справі. Хоч уся німецька концепція та всі їх пляни в відношенні до України і українців провалилися ґрунтовно, що було кожному очевидне, хоча большевики з манюсінськими війнятками окупували всю українську територію, німці ні на крок не поступилися в українській справі. Ще кілька місяців перед закінченням війни вони отверто заявляли, що декларації, навіть паперової декларації з їхнього боку про самостійність України їхній шлунок не зможе стравити. Це все вказувало на їхнє повне й невідхильне приречення на загладу. Як усі інші, кому вже дзвони дзвонять, вони не були здібні на переоцінку цінностей, на ревізію позицій. В них діяв уже закон мертвої незмінної точки, застою, смерті. Замість іти зі життям та з подіями, вони стояли задивлені у вчорашні візії, з-під яких життєва ріка безжалісно і повністю розжолобила ґрунт. Вони евакуювали людей, вивозили добро, що його можна було забрати та заладувати в якийнебудь транспорт, та ще далі поводитися бутно й брутально. Для них не було вже завтра, вони зупинилися на вчора. Вони цупко чіпалися різних історичних аналогій про чудесні рятунки з дна пропасти. Їхні органи безпеки на день, а то прямо на години перед вступом большевиків арештовували їм негідних людей і розравлялися з ними гупо і тупо. Навіть ті з них, що в довірочних розмовах висловлювали сумнів в свій провід і перемогу, виконували давно перестарілі доручення з типовою для їхньої раси прецизністю. Певно, що були війнятки, але їх зовсім не було видно, бо вони були нечисленні. Розвиток подій не навчив їх нічому. Вони далі бачили себе «кращими людьми», далі дивилися на нас згори, а наші прагнення, аспірації, вимоги не мали в них найменшої ваги й значення. Їхні поліційні органи з неслабучою енергією шукали українських націоналістичних діячів і знищували навіть тих, що мали залишитися під большевиками. Характеристичною ілюстрацією до того може бути факт, що транспорт львівського Гестапо, прибувши порядком евакуації до Сянока, дістав доручення роз-

глянутися по місті, де за інформаціями німців мало перебувати більше число українських яїдчів, та евентуально арештувати виявлених, а передтим вже пошукуваних.

Ті свої прикмети задержали німці аж до свого «гірко-го кінця». Виявляється, що і їх історія, навіть найновіша, нічого не навчила. Як і ми, вони теж хворіють браком історичної пам'яті і теж програють.

СОНЦЕ ЗАХОДИТЬ, ЩОБ ЗАВТРА ЗІЙТИ

Один з перших районів, де скупчилося більше число наших утікачів, були терени Лемківщини з осередками в Криниці й Мушині. Тут було видно вчителів, кооператорів, священників, купців, спекулянтів. Ті останні безперебійно купували й продавали. Неодин з них ризкував головою, переходячи нелегально кордон, або транспортуючи заборонені товари. Але небезпека не зупиняла їх. З жадобою зиску сполучилася притаманна людині очайдушність і ризик життям. . серед маси безталанних утікачів, що розгублювали по дорозі рештки своїх мізерних надбань, спекулянти творили окрему енергійну, підприємливу, оптимістичну групу, яка наперекір подіям і загрозам виривала від життя що тільки можливе.

Ціла та людська маса була густо перетикана організованими групами — складовими частинами політичних організацій. У вантажних автомашинах, на підводах, родини підпільників поруч і всуміш з усіма іншими, а їхні батьки, брати, чи близькі ті, що виходили за кордон — проходили вовчими стежками через гори, або використовували підроблені військові німецькі папери та пересувалися швидко далекобіжними німецькими потягами. Під кінець війни особливо процвітало користування підробленими військовими паперами, а серед них на першому місці були «мобілізаційні покликання» до осередків вишколу Галицької Дивізії. Обидві націоналістичні організації мали в канцеляріях Боевої Управи у Львові, Кракові, Відні, взагалі всюди — своїх людей і через них діставали невиповнені мобілізаційні карти, які служили вимірним безплатним подорожнім документом на всіх залізницях. Бог один знає, який облік тих карт мали німці й чи взагалі вони його мали, бо сотні людей з під-

пілля постійно користувалися ними в роз'їздах по Європі.

Перебуваючи в районі Криниці, частина Проводу Українських Націоналістів видала відозву, яка властиво була прощанням з Рідними Землями, п. н.

«Всім мешканцям України,

Всім членам ОУН до відома».

Відозва ця характеристична деякими моментами, що вказували, в якому напрямі йде думка керівного на той час колективу в ОУН.

Насамперед члени ПУН, всупереч загальним сподіванням, висловлювали острах, що перебування большевиків в Україні продовжиться. У зв'язку з цим відозва кликала народ не до негайної боротьби, що було тоді дуже модне — взагалі дуже модне в таких часах і умовах — але видвигала головну ціль: витривати. А тільки членів ОУН кликала до боротьби, підкреслюючи конечність мати на увазі, щоб тією боротьбою не виставляти народ під удар. Боротьба бо не самоціль, а тільки засіб до вищої цілі.

У своїй роботі та в просуванні на захід члени ОУН зустрічалися з тими членами ОУНСД, що покидали край. Для них вихід був коротким, хоч прикрим епізодом, бо, мовляв, так чи сяк дні большевицького тріумфу пороховані. У їх міркуваннях центральну роль відігравали розрахунки на Західні потуги, на їхній реальний і критичний підхід до життя, на їхню речеву оцінку большевицької загрози. Вже близькі місяці мусіли цих сердець так гірко розчарувати!

Першим великим містом на чужині, де зустрілися й перемішалися всі елементи українських утікачів, була столиця Словаччини Братіслава. Те, що діялося там, настільки характеристичне, що не можна поминути його мовчанкою. Як тільки нахлинула більша кількість українців у Братіславу, то не лише зародилися ними каварні й ресторани, але виповнили вони своїм шумом, своєю метушнею різні відтинки життя столиці. Перед вели спекулянти. Братіслава була для них раєм. Усяких товарів тут

було вбхід, перехрещувалися тут різні шляхи й прибували сюди люди звідусіль, а контролю поліційних органів була ніяка — прямо жий! І жили, торгували, мріяли повернутися додому багатими. Протягом короткого часу виростили на чорній біржі фортуни. А біржа ж була! Саме тут так масово збувалися, виявлені після війни як німецька фальшивка — англійські фунти стерлінгів. А було їх тут так багато. І були охочі продати, і покущів не бракувало.

А серед того різношерстого, кольорового ярмарку уви-халися большевицькі агенти та провокатори. Вони теж гандювали, приймали в себе значних осіб, навіть жертвували гроші на революційні цілі. «Королем» серед них був «посол» Тулик, уродженець Карпатської України, спекулянт зі Львова, через чий руки проходили безчисленні фонди, (він виправдував це сиритом і «щасливою рукою» в спекуляції); він жив у розкошах та достатках, за-любки приймав у себе й частував значних діячів і залишився під большевиками, щоб пізніше стати одним з головних керівників большевицької боротьби з українським підпіллям на терені Чехословаччини, та головною загрозою для ліній зв'язку через Чехословаччину між еміграцією і краєм та головним ворогом для зв'язкових. А тимчасом «посол» Тулик купував і продавав — золото, матеріали, англійські фунти, дорогоцінні картини і людей, і це останнє власне було його головним «бізнесом» — та разом з іншими, йому подібними, розкладав масу уті-качів.

Іншу «гамаксоїку» видумали на терені Братіслави ті, що ще далі трималися німецької клямки. Вони з одного боку організували патиск, щоб люди «добровільно» виїздили до Німеччини на роботи, а з другого заходилися біля організації курсів і вишколу працівників для «нижчих адміністраційних постів», а це у зв'язку з віщова-ною ними новою німецькою офензивою і . . . поворотом разом з німецькою армією на рідні землі.

Одним словом, справжній «блазенський рай».

Українські активні політичні кола, тобто представники обидвох націоналістичних угруповань, вперше на еміграції, саме тут у Братіславі схрестили свої мечі й започаткували нікому непотрібний бій, який гомоном наповняв пізніше залі Мюнхену й Авґсбургу, Парижу, Лондону й переніся аж до Нью-Йорку, Чікаго, Торонто. Але в Братіславі обидві націоналістичні групи виступали на бій не отверто, а під ширмами: ОУН билася за Все-Українську Національну Раду, бандерівці за УГВР.

Сконфуженими й потерпівшими вийшли українські мешканці західньої Словаччини, а головню Братіслави й Піщан. Бо вони — насамперед в ім'я загального національного об'єднання й створення єдиного фронту визвольної революційної боротьби — задеклярували свою підтримку ВУНРаді, а за тиждень чи два прийшли до них інші з вимогами в ім'я тієї самої цілі підтримати УГВР, а нищити ВУНРаду.

Перебуваючи в Братіславі, керівні органи обох організацій поробили заходи, щоб перекинути відповідних людей на той бік фронтів. Проблема зв'язків із західнім світом ставала щораз більше гарячою. Бандерівці спрямовували свої зусилля в першу чергу на Італію, Хорватію і Швайцарію, члени ОУН виспалали людей з метою перебраться через західній фронт на терен Франції, щоб нав'язати там недавно зірваний контакт з нашими людьми і через них дістати зв'язки й впливати на чинники західнього світу. Тим більше, що власне у Франції члени УНСоюзу, братньої націоналістичної організації, не лиш мали зв'язки з французьким національним підпіллям, але багато їх боролося в рядах французьких партизанів так, як раніше добровольцями у французькій армії, зі зброєю в руках захищаючи волю й права французького народу.

Не забракло тут у Братіславі теж ще одної спроби знайти яесь порозуміння між двома головними чинниками українського політичного життя. Два представники ВУНР, мін. Юліян Ревай і Зенон Городиський запропонували представникам УГВР розмови «для підготовки

грунту для консолідації діяльності, чи може навіть злиття ВУНР — УГВР». З боку УГВР у розмовах, що відбулися в готелі «Регіна» у Братиславі, взяли участь представники Іван Багряний і Євген Врецьона. Хоч розмови були численні, до успіхів вони не довели. Представники УГВР, зокрема Іван Багряний виступали дуже непримиримо, вимагали «влиття в УГВР» а не «консолідації, чи злиття». Скінчилося негативним протоколом, підписаним представниками обидвох сторін.

Характеристичне, що кола УНР були дуже схвильовані тими розмовами, а особистий представник заступника Голови Директорії, Андрія Ливицького, старався безуспішно відмовити голову ВУНРади, проф. М. Величківського взагалі від ведення тих розмов.

Додатково слід відмітити, що саме тут у Братиславі кільчилася думка й ініціатива для творення нового політичного твору, нової партії. А саме Іван Багряний, відвідуючи хворого тоді Аркадія Любченка, пропонував йому взяти участь у творенні того нового організму. Аркадія Любченко, великий письменник і ерудит, був дуже активним членом ОУН і від її імені керівником Відділу Культури й Науки в Президії ВУНРади. Він пропозицію Івана Багряного відкинув. Все таки пізніше І. Багряний перевів свої задуми в життя, об'єднавши їх з подібними заходами інших колишніх націоналістичних діячів Михайла Турчмановича, Бориса Левицького, Василя Ривака та інших.

Для ОУН перебування у Братиславі стало ще одним важливим моментом. Сюди прибули два зв'язкові від Волинського Легіону — Хрін і Троян. Вони принесли з собою матеріяли й інформації з краю, звіти тощо, а те все вимагало остаточного з'ясування організаційних настанов на дальший час. І тому приїзд цих двох зв'язкових став нагодою для оформлення інструкції, яку закодовано як «братиславську директиву».

«Братиславська директива», між іншим, дуже гостро висунула такі моменти:

Безкомпромісова постава альянтів у відношенні до Ні-

меччини потягне за собою не лиш перемогу й тріумф большевиків, але й їх просунення глибоко в Європу. На цьому й закінчиться війна. Сподіваного нами зудару між Сходом і Заходом не буде, бо саме тепер для нього минає найкраща пора.

Збройна боротьба українського народу в даних умовах, хоча б найефектовніша й найефективніша, не може завершитися покищо остаточною перемогою.

Через те тягар боротьби й національної роботи пересунеться в ближчому майбутньому на культурну, політичну й інші ділянки.

Збройним групам, що ще були по німецькому боці фронту, доручено якнайскорше і по змозі уникаючи боїв, пересунути в большевицьке запілля, щоб, використовуючи воєнне й післявоєнне замішання, зникнути по змозі в житті й продовжувати свою роботу.

Старе гасло «не в лісі --- а в народі» висунути не лише як тактичне гасло на деякий час, але як базу довготривалої стратегії.

Поки час, розгрузити національно свідомі, організаційно насичені й міцно охоплені західньо-українські райони, зокрема на Волині, та розкинути людський елемент по всій Україні. Це для кращого забезпечення цього елемента та для ширення наших принципів, принципів самостійної й соборної України, принципів вільного життя й неконтрольованої творчості по всій Україні, а навіть по інших теренах СРСР, серед інших народів, що так само поневолені російським імперіялізмом, як і український народ.

Це були деякі з елементів «братиславської директиви», що відіграла довгий час таку важливу роль в праці ОУН.

Уже близька майбутність мала показати, наскільки ці напрямні і доручення будуть переведені в життя. Як завжди, а зокрема в добі історичних зламів, потягають людей і впливають на них вирішно не логічні міркування й докази, але настрої-сподівання. Позиції ОУН не розвивалися по лінії цих настроїв. Тодішнє керівництво здавало

собі справу з цього. Воно знало, що оце кінчається один історичний період, що перегортаємо чергову сторінку нашого життя, яка переходить у минуле, щоб починати новий етап, новий відтинок у боротьбі, яка триватиме так довго, доки народ житиме, доки він здобуде собі волю й незалежність.

Зате ОУНСД з розмахом розгортала саме цей етап. Їхні енергії були народжені в крутежі останніх років та місяців і, як весняні води, зростали вони. А може вже й дійшли до свого вершка та почали невідхильний шлях униз, але ніхто ще не здавав собі справи з цього. Поки що їхньою вірою було, що вони цойно вступили у велику акцію, якої стиль і закони карбуватимуть саме вони. Безперервні щораз ближчі канонади сотень і тисяч гармат, дні закутані димами й ночі розсвічені пожарами були для них вістунами нових їхніх шансів.

Під час, коли відбувалися ці події й формувалися такі думки, кожен день приносив зміни. Фронти дедалі тісніше замикалися довкруги «німецької твердині: Європа», якої розмір корчився постійно. В той час, коли армії західних союзників просовувалися обережно й методично, большевицькі армії вривалися в серце Європи глибокими клинами, загарбуючи щораз більше землі. Неправдоподібне ставало правдивим і міста-символи європейського Заходу: Відень, Прага, Берлін — опинилися в засягу большевицького хижака. Але нам аж ніяк не хотілося вірити, що він там може стати й залишитися на довший час; що він відсуне нас на сотні кілометрів від нашої батьківщини, звідки раз-у-раз приходили вісті, приходили зв'язкові. І кожна вістка, кожен зв'язковий — це була нова сторінка героїчного епосу нашої визвольної боротьби — тієї боротьби, в яку ми вступали юнаками, якій ми дали найкращі свої роки, якої буремні й грізні події другої світової війни винесли ми на своїх плечах, в якій впало стільки найкращих наших друзів і якої полум'я ми прирекли поширювати до останнього віддиху аж до остаточної перемоги.

Нераз усе це: роки воєн і боїв, перемог і поразок, надій і смутків — здавалися дивним сном. Розтерзані дум-

ки шукали точок опертя в суворій дійсності, намагалися почерез заслону воєнних заправ та крізь рядки підфарбованих воєнних комунікатів знайти ґрунт для нових плянів, нових починів.

А події котилися вперед, як сталеве тілице потворного велетня-танка, розчавлюючи по дорозі і трави і квіти, розтираючи на прах твердий креміль. Із суматохи почувань і подій, краси і жаху, в зигзагуватому марші між життям і смертю наперед показувалася як полохливий птах, а пізніше щораз глибше заґніжджувалася думка: це кінець оцій війні, а з цим і кінець одній епосі в житті нашому, в житті нашого народу, в житті всіх людей.

Одна війна, чергова в історії могутніми сальвами добігала до кінця. Проте боротьба не кінчалася. Боротьба тверда і безперебійна всього живого за право жити і рости, користуватися плодами землі й проміннями сонця, боротьба людини за свою повноцінну людськість і народу за право бути народом.

